

Petercsák Tivadar

HEGYKÖZ

BORSODI
KISMONOGRAFIÁK

PETERCSÁK TIVADAR

HEGYKÖZ

**HERMAN OTTÓ MÚZEUM
MISKOLC, 1978**

Szerkesztette: Szabadfalvi József
Technikai szerkesztő: Bodó Sándor
Lektorálta: Gunda Béla
Janó Ákos

Felelős kiadó: Dr. Szabadfalvi József

Borsodi Nyomda — 78 1119 — Fv.: Kilián Béla

1. A HEGYKÖZ TÖRTÉNETI, NÉPRAJZI KÉPE

Az abaúj-zempléni Hegyköz Magyarország legészakibb tája, a Zempléni-hegység keleti oldalán húzódik. A csehszlovák határ mentén, Sátoraljaújhelytől északra fekvő, 400—700 méter magas hegyekkel körülvett és északon a Nagy-Milic által lezárt medencét a vulkáni földmozgások, törések, süllyedések alakították ki.

A *Hegyköz* elnevezésű területhez a Bózsza patak völgyében, a Hollóháza és Kovácsvágás—Füzérradvány közötti teknőszerű medencében elhelyezkedő községeket sorolják. A *Hegyköz* név későn, csak a XIX. század elején tűnt fel az Abaúji Református Egyházmegye vizitációs jegyzőkönyveiben. A múlt század során a vármegyei monográfiák és a mezőgazdasági szakirodalom is használja e nevet. A kifejezés az itt élő lakosság körében is ismert, sőt a szomszédos területeken, a Bodroghözben, a Hegyalján és a Hernád völgyében is elterjedt.

A szűken vett Hegyközhez északról kezdve az alábbi falvak tartoznak: *Hollóháza* (H.), *Füzérkomlós* (Fk.), *Füzér* (F.), *Pusztafalu* (Pf.), *Nyíri* (Ny.), *Filkeháza* (Fh.), *Füzérkajata* (Fka.), *Kisbózsza* (Kb.), *Nagybózsza* (Nb.), *Pálháza* (P.), *Kishuta* (Kh.), *Nagyhuta* (Nh.), *Füzérradvány* (Fr.), *Kovácsvágás* (Kv.) és *Vágáshuta* (Vh.). A 15 község a *Bózsza patak* völgyében és a kis patakok mentén, a hegyek között, illetve a hegyek lábánál települt meg. Legújabbban kiterjedt a Hegyközhez tartozó terület. Az újabb néprajzi szakirodalom, de a vidék lakossága is ezt a tágabb elnevezést használja. Ideszámítják a Füzérradványtól délre eső, keletre lejtő és a Ronyva völgye felé nyitott, enyhén dombos síkság, Sátoraljaújhely és a csehszlovák határ között fekvő községeit, ezek: *Vilyvitány* (V.), *Mikóháza* (M.), *Felsőregmec* (Fre.) *Alsóregmec* (Ar.), *Széphalom* (Sz.), és *Rudabányáska* (R.) (1. kép).

A Hegyköz változatos és egymástól eltérő természetföldrajzi adottságú területekből áll. Még a nagyjából azonos domborzati viszonyokkal rendelkező medence is különböző megélhetési lehetőségeket nyújt az itt élőknek, attól függően, hogy a falu határában milyen arányt képvisel az erdő, milyen a szántóföldek és a legelők minősége. A medence közepén, a fő közlekedési utak mentén és a hegyek lábánál fekvő községek lakói földműveléssel, állattartással és erdőmunkával foglalkoztak. A hegyek közé mélyen benyúló

alapját ekkor az erdő és a vadászat adta a pataki erdőispánsághoz tartozó erdőkben. 1270-ben Füzér várával együtt *Komlóst, Nyírit, Kápolnát, Bózsát, Radványt és Kajátát* említik az összeírások területünkről, s ezek a falvak a füzéri uradalomhoz tartoztak. A 16—17. századig sűrűn változtak a Hegyköz földesurai, de 1686-ban I. Lipót báró Károlyi Lászlónak adományozta Füzér várát és annak tartozékait. Az adománylevélben még csak *Füzér, Filkeháza, Pálháza és Vily* szerepel, de az 1689-es összeírás szerint már az uradalomhoz tartozott az előzőeken kívül *Nyíri, Kápolnapusztja, Kajáta, Mátyásháza, Radvány és Vágás* (részbirtok). Ez időtől kezdve a Károlyi család egészen 1945-ig a Hegyköz legnagyobb földbirtokosa.

A 17. századi összeírások népes és jómódban élő falvakról adnak számot, s az állattartás fontosságáról tudósítanak. A 17. század végén és a 18. század elején azonban nagy méreteket öltött a vagyon és a lakosság pusztulása. A magyar lakosság elvándorolt, nagyobb részt dél felé, feltehetően a töröktől felszabaduló területekre. Helyüket részben magyar, részben szlovák és kárpátukrán telepések foglalták el. A Rákóczi-szabadságharc küzdelmei és az 1711-ben Abaúj megyében is pusztító pestis során a terület csaknem teljesen elnéptelenedett. „... az Füzér Völgye nagyobb részint pusztá mind elment az embere” — írják 1715-ben (Országos Levéltár, Károlyi Levéltár, Lad. 21. No. 165.).

7 2. kép. Hegyközi táj, előtérben Nagyhuta. Petercsák T. felv.

A 17. század végén már helyenként feltűnt szlovákok és kárpát-ukránok mellett nagyobb számban az 1730-as évektől kezdve érkező kárpátukránok Mikóházára, Rudabányácskára, Füzérre, Bózs-vára, Pálházára és Filkeházára, s magyarokkal keveredve éltek együtt. A nagyobb arányú szervezett telepítést az 1760-as évektől kezdve a Károlyi család indította meg. Nagy erdőirtásba kezdtek, és ekkor alapították az első üveggyártó *hutákat* is a Hegyközben. 1770—1794 között települt meg a szlovák jellegét máig is legjobban megtartó Kishuta, Nagyhuta, Vágáshuta és Hollóháza. Területünk falvai közül Nyírit, Pusztafalut, Pálházát, Füzérradványt, Kovács-vágást, Füzérkomlóst, Füzérkajátát kevésbé érintette a betelepítés, így azok magyar jellegén nem változtatott. Széphalom és Alsó-regmec a 18. században még szlovák, de nagy számban telepedtek le szlovákok Mikóházán is. Az 1940-ben Széphalomhoz csatolt Hosz-szuláz falut 1785—1789 között német telepesek alapították, de lakói néhány emberöltő alatt elmagyarosodtak és elszlovákosodtak. Vily-vitány a magyar Vily és a szlovák, kárpátukrán, magyar lakosságú Vitány egyesítéséből jött létre 1940-ben.

A 18. század folyamán kialakult nemzetiségi kép a 19. században, a nemzetiségek egymás mellett élése, kölcsönhatása révén sokat változott. A terület népének tárgyi és szellemi műveltségében azonban még ma is sok olyan elemet találunk, melyek az Északkeleti Kárpátok kultúrájához vezetnek, s ezek eredetét a korábbi telepítésekben is kereshetjük.

A hegyközi lakosság foglalkozási viszonyait, megélhetési lehetőségeit a statisztikai adatok és a népi kultúra recens emlékei alapján a 19. század második felétől részletesen ismerjük. Az 1950-es évekig a Hegyköz legtöbb falujában továbbra is a földművelés és az állattartás a megélhetés alapja. A rossz természeti adottságok miatt azonban még a szántófölddel rendelkezők is egyéb kiegészítő foglalkozást űztek. A gazdák a mezőgazdasági munkák szüneteiben *fuvarba jártak*. Pusztafalu, Füzér, Füzérkomlós, Nyíri, Füzérkajata, Pálháza lakosai fát fuvaroztak a Károlyi uradalom hatalmas erdőseiből a füzérkomlói és pálházi *rakodóba*. Az 1920-as évekig, amíg a hegyközi kisvasút meg nem épült, a két rakodótelepről is ökrös és lovas fogatokkal szállították a fát Sátoraljaújhelybe. A Hegyköz peremén fekvő községek (Pf., Ny., F., Fka., Kv., Kh., Nh., Vh.) igával nem rendelkező családjaiknak télen az erdő jelentette a fő megélhetést. Fát vágtak és szállítottak az uradalmi erdőben. A férfiak a Hegyköz minden falujában értettek a famunkához, de néhány községben (F., Pf., Kv., Kh., Nh., Vh.) a faeszközök készítése különösen kiemelkedő jelentőségű volt.

A hegyköziek szántója mindig kevés és gyengén termő volt, ezért a zsellérek mellett még a néhány holdas gazdák is páronként összeállva *kepet aratni* jártak a délebbre fekvő hegyközi falvakba, a Bodroghözbe, a Hernád völgyébe és az Alföldre. Pusztafaluból

az asszonyok és a férfiak többnyire együtt mentek *kepére*, a kishutai férfiak azonban nem vittek magukkal asszonyt Nyíregyháza környékére. A képek a 19. század elején 9. részért arattak. A század végére csökkent a részesedés aránya (11—12. kereszt), s a két világháború között is általában a 12. keresztet kapták.

Az aratási idény befejezése után a Hutákból és Pusztafaluból csépelni is eljártak a férfiak a környező falvakba és a Hernád-völgybe.

Sajátos foglalkozást, vándor üvegezést és drótozást űztek Kishuta, Nagyhuta, és Vágáshuta férfi lakosai, s ez a három falu egész lakosságának életmódját döntően befolyásolta. A kevéske földet az otthon maradt családtagok művelték, ezért van nagyobb szerepük az asszonyoknak a szlovák falvak gazdálkodásában, mint a Hegyköz többi községében. Az otthon maradt nők és gyerekek a férfiak jövedelmét az erdei gyűjtögetésből pótolták. A nők eljártak a sárospataki szőlőbe napszámba kapálni, augusztusban és szeptemberben pedig a Hutákból is sok asszony és lány ment a bodrogházi falvakba részért kendert törni és tilolni.

A vándoripar és a 18. századi üveghuták mellett már a 19. század elején is folyt bizonyos mértékű ipari tevékenység a Hegyközben. Rudabányácskán pedig már a középkorban jelentős az ércbányászat. A legnagyobb mültra a hollóházi gyár tekint vissza, mely az itteni üveghuta helyén kezdte meg működését 1831-ben, és keménycserépedényeket gyártott. A 19. század végén Hollóháza lakóinak többsége a Károlyiak gyárában dolgozott. Az 1880-as években fellendült a gyár termelése, munkáslétszáma 85 fő volt. 1900-ban a falu lakói közül 435-nek nyújt megélhetést az ipari tevékenység, és csak 136 a mezőgazdaságból élők száma. A két világháború közötti válság után az 1940-es években lendült fel a termelés. A hollóházi gyár a környező falvak közül Nyíri és Füzérkomlós lakóinak nyújtott némi kereseti lehetőséget. A két világháború között Füzérradványban már működött a Károlyiak kaolinbányája, ahol füzérkajataiak és hollóháziak is dolgoztak. A Pálháza melletti fafeldolgozó ipartelep első sorban Pálházán jelentett pénzkeresetet. A Sátoraljaújhelyhez közelebb eső falvakban szintén jelentősebb az iparban és egyéb területen (pl. házcseledé) foglalkoztatottak száma.

A természetföldrajzi és gazdasági feltételeken kívül a lakosság társadalmi szerkezete, vagyoni megoszlása is döntően befolyásolta a gazdálkodás jellegét és a foglalkozási struktúra, de az egész életmód alakulását. A 20. század elején a lakosság nagy többsége a 10. kat. holdon aluli kisbirtokos parasztsághoz és a mezőgazdasági munkás-, napszámosréteghez tartozott. A 10. kat. holdon aluliak száma megközelítőleg háromszor annyi, mint a 10. holdon felülieké. Az utóbbi földtulajdonosok területe azonban zömmel 10 és 20 kat. hold között van, egy-egy faluban csak néhány 20—30 holdon felüli birtokos volt. A gazdaságok földbirtokok szerinti

kategorizálása ezen a vidéken egészen más, mint pl. az Alföldön. A teljesen föld nélküli mezőgazdasági munkásokat a jobbágyfelszabadítás után is *zselléreknek* vagy *napszámosoknak*, illetve *szegényembereknek* nevezték. A legtöbb faluban ebbe a kategóriába sorolják még az 1—2 kat. hold földterület tulajdonosát is. Napszámos munkát vállaltak, kepebe arattak, *harmadába* kapáltak a módosabb gazdáknál, télen pedig a grófi erdőben dolgoztak.

A felszabadulás után a Hegyköz népe megkapta a Károlyiak birtokát, de sok volt az igénylő, a felosztandó földterület pedig kevés, és az egyes falvak határában egyenetlenül oszlott el. A földosztás során egy-egy család a gyerekek számától függően 2—3 hold földet kapott. A Károlyi-uradalom hatalmas erdőségeiből is jutott az igénylőknek, erdővel pótolták a viszonylag kevés felosztható szántóföldet. A tulajdonviszonyokban beállott változást legszemléletesebben az alábbi táblázat érzékelteti az 1941. és 1949. év adataival (Borsod-Abaúj-Zemplén megye története... II. rész).

Gazdasági kategóriák	1941. I. 1.	1949. I. 1.
Összes mezőgazdasági népesség	8511	8468
Saját földtulajdonnal rendelkezők száma összesen	5535	7948
1 kat. holdon aluli	461	119
1—5 kat. hold	2281	2770
5—10 kat. hold	1635	2901
10—20 kat. hold	897	1363
20—100 kat. hold	258	234
100 kat. holdon felüli	3	—

Szembeötlő egyrészt a földtulajdonosok számának növekedése, másrészt az egyes birtokkategóriák arányának módosulása. Míg 1941-ben a családok többsége 1—5 kat. hold földterülettel rendelkezett, addig 1949-ben többen vannak az 5—10 holdasok.

Az egyes gazdaságok lehetőségeit figyelembe véve, a felszabadulás után is jellemző, hogy a mezőgazdálkodás mellett más munkaalkalmat is keresnek a hegyközi emberek. Továbbra is sokan dolgoznak az Állami Erdőgazdaságban, a pálházi fafeldolgozó ipartelepen vagy valamelyik kőbányában. Hollóháza és a közeli falvak lakóinak pedig az 1950-es évek megtorpanása után lendületesen fejlődő porcelángyár ad kenyeret. A fuvarozás jelentősége csökkent a második világháború előttihez képest, viszont az 1950-es években a füzérradványi kaolínbányából a környező falvak lófogattal rendelkező gazdái rendszeresen kaolint fuvaroztak a pálházi vasútállomásra.

A hegyközi falvak életében és a foglalkozási ágak arányában jelentős változást hozott az 1950-es években megnyitott, majd erőteljesen fejlesztett pálházi perlitbánya és örlőmű. A Pálháza körüli falvak (Fh., Fka., Fr., Kv., Kh., Nh., V., Kb., Nb.) férfilakosságának jelentős része itt talált munkát. Ezekben a családokban a mezőgazdasági munka a nők feladata lett, a férfiak csak a munkaidő után kapcsolódnak be. Többen eljárnak Sátorajaujhelybe, esetleg Miskolcra is. A Hutákban az erdei gyűjtögetés, különösen a gombaszárítás hoz jövedelmet a családoknak, ugyanakkor a vándoripar napjainkra szinte teljesen megszűnt. A fentieket támasztják alá az 1960-as statisztikai adatok, amelyek az 1930-as állapottal összehasonlítva jól érzékeltetik a hegyközi népesség foglalkozási struktúrájának változását.

Év	Összes népesség	Az összes népesség népgazdasági ágankénti megoszlása				
		mezőg-i	ipari	közl.	ker.-i	egyéb
1930.	11 010	8125	1475	147	165	1098
1960.	11 701	6762	2496	504	319	1620

A Hegyközben néhány község (H., Kh., Nh., Vh.) kivételével 1959/60-ban megalakultak a termelőszövetkezetek. A fő súlyt a mezőgazdaság e területen nagy hagyományokkal rendelkező ágaira — erdőgazdaság, gabona- és gyümölcsstermelés és az állattenyésztés — fektetik.

Munkánkban nem érintjük a termelőszövetkezetek megalakulásával bekövetkezett változásokat, hiszen ezzel felbomlott a gazdálkodás és életmód hagyományos rendje, s a gépesítés és az életszínvonal emelkedésének hatására kezdetét vette a szellemi kultúra átalakulása is. A történeti és recens emlékek alapján megpróbáljuk bemutatni a hegyközi parasztságot, a 21 község lakóinak hagyományos életmódját, dolgos hétköznapijait és népszokásokkal, hiedelmekkel átszőtt ünnepeit. A hegyekkel körülvett zárt falvak mind az anyagi, mind a szellemi kultúra területéről sok archaikus vonást őriztek meg.

A Hegyköz népe nem alkot önálló etnikai csoportot. E kistáj inkább összekötő kapocs az északi kárpáti területek és az Alföld között. A Hegyköz kapcsolatai észak felé voltak erősebbek, különösen a 17—18. századi szlovák és kárpátukrán betelepítés hatására. Ezzel magyarázható, hogy a terület népi kultúrájában máig is sok olyan elemet találunk, melyek rokonságot mutatnak az Északkeleti-Kárpátok népi műveltségével.

A Hegyköz északi falvai közül Pusztafalu, Füzér, Füzérkomlós, Füzérkajata, Nyíri, Kisbózsza, Nagybózsza, Pálháza, Füzérradvány, Kovácsvágás, Vily, az abaúji ő-ző nyelvszigethez tartozik. Az itteni

nyelvjárás legszembetűnőbb jelensége az ő-nek az e rovására való használata.

Nincs lehetőségünk arra, hogy a Hegyköz néprajzának valamennyi összetevőjét részletesen ismertessük, az eddigi kutatás sem terjedt ki a népi kultúra minden területére. Az eddig megjelent tanulmányok, a múzeumi adattárakban levő feljegyzések, valamint saját gyűjtéseink és megfigyeléseink alapján kíséreljük meg bemutatni a Hegyköz népi kultúrájának egy-egy jellemző oldalát, remélve, hogy e természeti szépségekben gazdag táj iránt érdeklődőknek sikerül bepillantást engedni az itt élő nép küzdelmes életébe, hiedelmekkel és szokásokkal átszótt mindennapjaiba és ünnepeibe. Jelen munkámmal szülőföldemnek is szeretnék tisztelettel, szeretettel és ragaszkodással adózni.

(A dolgozat szövegében zárójelben közölt kifejezések a terület három szlovák népességtől — Kishuta, Nagyhuta, Vágáshuta — származnak.)

Az erdő rendkívül fontos volt a hegyközi nép életében. Egykor az egész vidék egybefüggő erdőség volt, melyből irtással nyerték a művelhető szántóföldeket. Az erdő élelmet, tüzelőt, munkalehetőséget, gazdálkodási és háztartási eszközöket, az állatok számára legelőt és takarmányt biztosított, de jórészt fából építették a lakóházakat és melléképületeket is. Az erdő jelentőségét szemlélteti, hogy a 19. század végén a hegyközi falvak 49 260 kat. hold összterületéből 26 249 kat. hold az erdő, és csak 12 786 kat. hold a művelhető szántóföld. Tulajdonjogilag kétféle erdő volt a Hegyközben: magán, vagy *uradalmi és közbirtokossági*. Az uradalmi erdők nagy része a füzérradványi Károlyi család birtokában volt. Az 1853-ban kibocsátott úrbéri pápens hatására a Hegyközben az 1860-as években történt meg a földesúri és a volt jobbágyerdők elkülönítése. A volt jobbágykori erdei haszonvételek helyett a falvak meghatározott erdőterületet kaptak, melyet osztatlanul, közösen birtokoltak, s melyből rendszerint a szántóterület arányában részesedtek.

Az 1900-as évek elejéig a közbirtokosságok magukba foglalták a *Legelőtársulatot* és az *Erdőbirtokosságot*. Ettől kezdve központi rendelkezések hatására különválasztják a két rész-szervezetet, és a közös erdővel kapcsolatos ügyeket az erdőtulajdonosokat tömörítő erdőbirtokosság intézte, amit továbbra is leggyakrabban *Közbirtokosságnak* neveztek. Falvanként egy közbirtokosság volt, csak esetenként (közös vásárlás), illetve az 1946-os erdőosztás után létesült új szervezet (pl. Vágáshuta). A közbirtokosságoknak évenként választott tisztségviselői voltak: *elnök, erdőgazda* vagy *erdőbíró, pénztárnok, 5—6 választmányi, választmányági tag*. Együtt alkották a *vezetőséget*.

A közbirtokossági erdőből évenként meghatározott mennyiségű fát kivágtak, és az erdőjog alapján szétosztották a tagok között. A részesedést, az ún. *jogot*, rendszerint a szántóföld mennyisége határozta meg. Pl. Kovácsvágáson 2 kat. hold után, Filkeházán 3 hold után kaptak egy *jogot*. Az egy jog után járó fa mennyisége községenként és évenként változott, attól függően, hogy az erdőből mennyit jelöltek kivágásra. A földosztáskor *juttatott erdőkből* vagy *új erdőkből* a szegényebb nagycsaládosok 4—5 erdőjogot kaptak.

A közbirtokossági erdőt télen vágták. A kivágható fákat erdőmérnök, erdész és a vezetőség tagjai együttesen jelölték ki. Ők

döntötték el, hogy *tarvágás*, *ritkítás* vagy *gyérités* legyen. Tarvágás esetén a kijelölt területen 10 méterenként meghagyott *makkfa*, ún. *fenálló* kivételével mindent kivágtak.

A favágásra kijelölt területet *lénianak* nevezték. A vezetőség végezte el a *nomeruzálást*, vagyis még lábon megjelölték, hogy mely fák kerülnek egy csomóba, egy *rakásra*. Egyik oldalon *megcsapták* a fát, lefejtették a héját, és ráírták a rakás számát. Az egy rakásba kerülő különböző vastagságú fák mindegyikére ráírták ugyanazt a számot. A nomeruzálás után került sor a *nyílhúzásra*, amit rendszerint vasárnap este tartottak az elnök lakásán vagy az iskolában. A *nyíl egy papírdarab (cédulka)* volt, ráírt számmal, s egy rakás fát jelölt. Annyi nyilat készítettek, ahány joga együttesen volt a közbirtokossági tagoknak (pl. Filkeházán 165-öt). A nyilakat kalapba vagy csuporba tették, és ebből minden tag annyiszor húzott, ahány joga volt. A második világháborúig a közbirtokossági tagok rendszerint maguk vágták ki a fát. A szép, egyenes darabokat meghagyták *szerfának* (építkezéshez), a *garagulyát* (görbe fa) pedig *ölfának* vágták össze. Voltak olyan közbirtokosságok is, melyek először együttesen vagy fogadott favágókkal kivágták a megjelölt fákat, majd úgy rakták háromféle csomóba. Az első osztályba tartozott az a rakás, amelyben szép szál vastag és vékonyabb fák egyaránt voltak. A második osztályúban már girbegörbe fa is akadt, a harmadik pedig kizárólag tűzifának való volt. A rakásokat számmal jelölték és a nyílhúzás során arányosan húztak a különböző minőségű fából. A kivágott fát hosszú darabokban hagyták és karók vagy két álló fa közé rakták. Egy-egy rakásnak kb. 8 méter volt a hossza, s 120 cm a szélessége és magassága. A rakás fa egy *jó szekérre való* mennyiséget jelentett. Az élelmesebb gazdák tűzre való száraz fával és gallyfával *szaporították*, és kétszerre szállították haza. A második világháború óta zömmel csak ölfát kapnak a tagok. A favágást az állami erdészet intézi, erdőmunkásokkal kitermelteti és a bányafának valót megveszi a közbirtokosságtól. A vastag *rönkfát* régebben is rendszerint eladták. A gazdák a jog után járó szálfának vagy ölfának csak egy részét hordták haza. Zömét fakereskedő *cégeknek* adták el, vagy saját fogatukkal vitték be az újhelyi piacra, illetve terményért cserélték el a Bodrogházán.

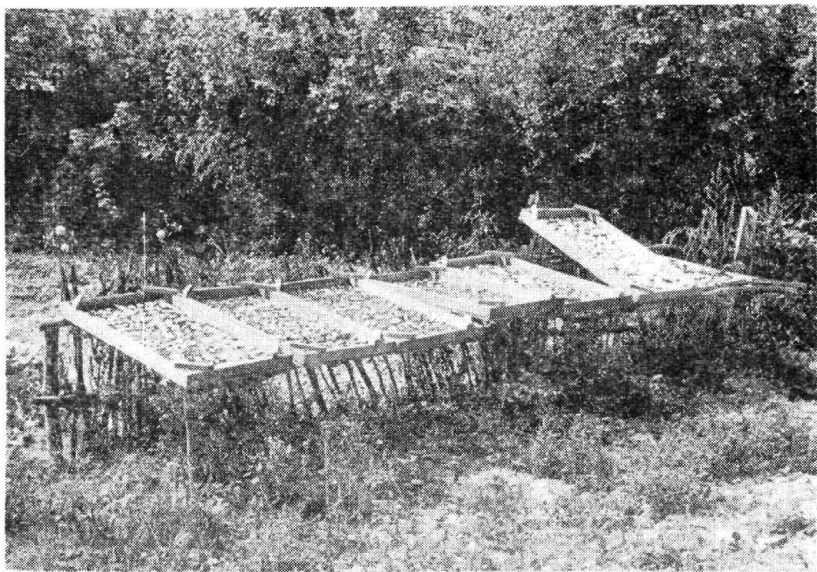
A legnagyobb erdővel rendelkező kovácsvágási közbirtokosság a tagok jogainak kielégítése után fennmaradó gödrös, félreeső erdőrészeket kivágásra elárverezte. Felparcellázták a területet, *nyílasokra* osztották. A nyílasok határán levő fák kérgét baltával lecsapták, ez volt a határjel. Rendszerint februárban volt az árverés, s a fát a vevő termelte ki, vagy favágót fogadott.

A közbirtokossági fáért községenként változó összeget fizettek a tagok jogonként. Ebből fedezték az adót, esetleg a favágás költségeit, fizették a *kerülőt* és egyéb kiadásokat.

Az erdei gyűjtögetésnek a Hegyköz peremén, a hegyek között levő falvakban, elsősorban a Hutákban volt nagy jelentősége. (Adataink is a három szlovák faluból [Kh., Nh., Vh.] és Kovácsvágásról származnak.) A vadon termő növényeket felhasználták a táplálkozásban, de eladásra is szedték. Kora nyártól őszig az asszonyok és gyerekek elfoglaltsága volt a gombaszedés. A gombának sok fajtáját ismerik: *tinóra*, *tinóré* (*hríb*); *szepegomba* (*ošušňak*); *csirkegomba* (*kurčatka*), *tyutyugomba*; *galambgomba* (*šivánka*), *galambicagomba*; *úri gomba* (*pánska huba*); *pecérke* (*pečárka*); *potypinka* (*potpinka*); *kesorűgomba* (*horkiňa*); *fenyőgomba* (*podšosňak*); *tővisgomba*; *petrezselyemgomba*; *vajasgomba*; *fagygomba*; *rizike*; *seprőgomba*. A gomba elsősorban a tölgyes és bükkös erdőkben terem meg, de a fenyőgomba a fenyőerdőkben, a tővisgomba pedig a mezőkön, kőénybokrok és szilvafák tövében fordul elő. Leggyakoribb a tinóragomba, aminek több fajtáját ismerik (*fekete fejű*, *fehér fejű*, *piros* vagy *vörös fejű*, *barna fejű*), s ez jelenik meg legkorábban tavasszal. A gypes, mohos helyeket szereti.

Gombázni inkább egyedül jártak, csoportosan csak a családtagok és közeli rokonok mentek, mert „egymástul elkapdosták vóna”. A jó gombás tudja, hol terem sok gomba. Eső után lehet a legtöbb gombát találni. Azt tartják, hogyha télen nagy hó van, akkor a következő évben sok gomba terem. *Kosárba*, vagy *kötőbe* szedik az asszonyok, de ha sok gomba van, faháncsból készített *kasba*. *kaszába* (*košček*) rakják. A két világháború között, de még az 1950-es években is hetente kétszer az újhelyi piacra hordták a gombát. Kora hajnalban indultak az erdőbe, és ha megteltek az edények, a hegyeken keresztül gyalog mentek be a városba. Piacra főleg *tinórát*, *csirkegombát* és *szepét* hordtak. A hazafelé szedett gombát másnap *kész helyekre* vitték a városba, vagy a napon megszáritották. A második világháború után kevesebbet járnak piacra, a gombaféléket szárítva az Erdei Termékeket Feldolgozó és Értékesítő Vállalat helyi megbízottjai veszik át. A gombagyűjtők léckeretre feszített dróthálót, ún. *drótkosarat* kapnak, s ezen szárítják napon a vékonyra szeletelt gombát (3. kép). A száraz gomba, vagy *asszűgomba* (Kv.) kilójáért a minőségtől függően 40–100 forintot fizettek az 1970-es évek elején. Régebben is szárítottak gombát saját szükségletre, télire. Főleg a tinórát aszalták, deszkára rakva a napon, majd kis zsákban tárolták télig. A szárított gombát *hordós-káposztából* főzött levesbe tették, s bőjtős napokon fogyasztották.

A hegyközi asszonyok a különböző gombafajtákból sokféle ételt készítettek. Levest tinóra-, úri-, és csirkegombából főztek. Gombapörköltnek szinte minden fajta jó, megabárolás után hagymás zsírban sütik meg. Rántott gombát a tinórából és galambgombából készítenek úgy, hogy csak a fejét használják fel. A tinórát süelve, tejföllel vagy tojással egyaránt fogyasztják.

3. kép. Gombaszárítás napon. Vágáshuta. Petercsák T. felv.

A gombákon kívül egyéb erdei vadgyümölcsöket is szedtek, főleg a Hutákban és Kovácsvágáson lakó asszonyok és gyerekek. A málnát, vagy mánát (*malina*), szedret (*čarňica*), szamócát vagy szimócát (*jahoda*) a szegényebbek piacon értékesítették. Nyersen is fogyasztották vagy szirupot készítettek a málnából, szederből és teát ízesítettek vele. Ma már a vadgyümölcsöket is az átvevőknek adják el. A gyógynövények közül állami eladásra szedik a csipkét (*šipulka*), árvacsénálvirágot (*bluha prokriva*), hársfavirágot (*lipovi kvet*), kakukkfüvet (*materina duška*), cintorját, székfüvet, bodzavirágot. Csipkéből és hársfavirágból teát is főznek, sőt a csipkéből lekvárt és bort készítenek. A vadalmát (*plánka*), vadcseresnyét, vadkörtét (*dička*), somot házi gyümölcsökkel keverve pálinkának főzték meg, szaporítottak vele. Egyedül csak kökényből főztek pálinkát Kovácsvágáson, „olyan erős pálinka van belüle, akár a spiritusz”. A sóskát réteken szedték, sóskamártásnak készítették el. A komló levét a századfordulón kovász helyett használták kenyérsütésnél, újabban sört is főznek belőle. A mogorót piacra hordták, vagy gyerekeknek karácsonyi csemegének rakták el, ritkán tésták ízesítésére használták. A vadgyümölcsfákat otthon elültetve szelíd gyümölcs oltóanyagaként is alkalmazták.

Ínkább gyerekek szedték a hóvirágot és ibolyát, de a piacra már egyéb árulnivalóval az asszonyok vitték, és csomócskákba kötve 1–2 forintért értékesítették. Régebben mohát is szedtek az erdőn

télire, és az ablakok szélét rakták be vele a hideg ellen. Újabban ezt is az átvevőknél értékesítik.

A vadkörtét sokan nyersen is szerették. Széna közé tették el télire, s akkor fogyasztották, amikor megívott.

Egyes gyógynövényeket házi használatra is szedtek. Székfűtéval a fájós szemet, fogat vagy mandulát borogatták. Meggyűlt kézre, lábra tették a farkasalmalevelet, *kutyanyelvet* (*šelažik*), *pokolholyagdudvát*. A négyujjúfű sebre való. Tavasszal szedték az erdőn, és a padláson vagy csűrben tárolva szükség esetén vízben megáztatva rakják a sebre. Köhögésellen „fullástól jó a csenálból főtt tea, mert könnyíti a mejjet”. Ősszel szedik le a magvas csenalat, és megszárítva tárolják. A kakukkfűből főtt tea is jó köhögés ellen. A cinóriát teának főzve gyomorfájás elleni orvosságnak használták, de gyomorbajra a szederfa levelét is megfőzték. Szemrűlésés ellen általánosan elterjedt volt a szentelt *tisztesfüvel* való füstölés.

Az erdők a táplálék biztosításával az állattartásban is fontos szerepet játszottak. A korábbi évszázadokban a tölgyes és bükkös erdők makktermésén hizlalták a sertéseket. Egy 1610-ből származó oklevél „vidékről” Füzérre hajtott makkoló sertéseket említ. 1640-ben a füzéri erdők használatáról a következő határozat született: Mikor a makkos erdőt a füzéri úr (gróf Nádasdy Ferenc) „disznai számára felszabadítják, eo facto a kovácsvágási possessor urak és lakosnemesek és az a négy falu (Kovácsvágás, Radvány, Felső- és Alsóregmec) possessorinak és sertésmarháinak szabados legyen” (Tagányi Károly: Magyar erdészeti oklevéltár. Budapest, 1896. I. 446.). Az erdőn való makkoltatás a 19. század végén kezdett megszűnni a Hegyközben, de helyenként még az első világháború után is makkoltattak. Később is összeszedték azonban az asszonyok és gyerekek a makkot, és zsákban, háton hordták haza. Otthon szellős helyen szétteregették, majd kenyérsütés után a kemencében megszáritották. A szegényebb családok tisztán makkon is hizlaltak, egyébként szemes takarmánnyal vegyesen etették. A Hegyközben csak sertést hizlaltak makkon, bár a juh is felszedte, ha erdei tisztáson legeltették.

Az erdők fűvét minden faluban felhasználták állati takarmányozásra. A közvélemény szerint az erdőben kövér a föld, korábban megnő a fű, mint a mezőn, és az erdei fűtől „jó fejős a tehén”. Lányok és asszonyok jártak titokban, lopva fűvet *sallózni* az uradalmi erdőkbe. De a közbirtokossági erdőekben, utak mentén, földek végében is szedték a fűvet tavasszal, amikor már szűkösen van a takarmány. Durva vászonból készült, négy kötőszalaggal ellátott *ponyvába* rakták, amit hívnak még *ponyusnak*, *trónyének*, *trakkosnak*, *travňičkának* és *plahtičkának* is. Az elnevezések egy falun belül is változnak. Az erdőben a friss favágások helyén, a *szekciókban*, *szek-sziókban* termett a legjobb fű, de a bokrok tövében ősziről megmaradt száraz fűvet, az *avart*, illetve *zavart* (Kv.) is levágták.

Ínséges esztendőekben fordult elő, hogy tavaszi rügyfakadáskor a fák leveleit, rügyeit is levágták és a szegényebb családok takarmányként hasznosították. A fiatal hajtásokat, rügyeket szalmával szecskának összevágva etették. Nagyhutában vízzel leforrázták a falevelet és kevés korpát szórtak rá. Ritkán télre is tároltak lombtakarmányt, de csak a kecskének adták. A fahajtásokat, leveleket az 1920-as évekig hasznosították kizárólag ínségtakarmányként.

A Hegyközben a legerterjedtebb téli takarmány a réteken, kaszálókön gyűjtött széna. A rétek az erdők közötti tisztásokon, régebbi vagy újabb irtásokon, illetve a völgyek aljában, a patakok mentén terülnek el. Balassa Iván kutatásai szerint a 16. század közepén még nagyon kevés a jobbágyok kezén levő telekhez tartozó szénafű. A 17. század közepéig azonban az erdők kiirtásával nyertek a jobbágyok nagyobb kaszálóterületet az ekkor nagyszámú állatállomány-nak. A 19. század első felében a Hegyköz legtöbb falujában kétszeresére nőtt a kaszáló terület. 1826-ban a radványi uradalom falvaiban egy egész telekhez általában 6 kaszavágó rét tartozott, csak Füzerén emlitenek 8 kaszavágót. Területünkön az erdők kaszáló biztosítására történő irtása a múlt század közepén befejeződött, a század végétől pedig a rétek fokozatos csökkenését figyelhetjük meg. A legnagyobb méretű változás 1935. és 1965. között történt, amikor 7,1%-ról 4,5%-ra csökkent a réteknek az összes területből való részesedése.

A hegyközi rétek korántsem egyforma értékűek. A patakpartokon és lapályokon bővebben és jobb takarmány terem, mint a domboldalakon. Tapasztalat szerint a legjobb szénát a vízjárta területeken kaszálják.

A rétek füvei rendkívül változatosak, amit az elnevezések is tükröznek. Legjobbnek tartják a vadlóherét, herefűvet, csörgősfűvet, perjefűvet, de jó szénát kaszálnak az alábbi füvekből is: csibehúr, muharfű, porcfű, szarvaskeret, réticsenkesz, kanóclucerna, pimpó, csorbóka, sóska, keménymag, rózsalevél, sárga virág, réti rutty, vad-árvácska, héjjafű. Rosszabb minőségű takarmányt ad a sás, csátés fű, a csátaj, zsurlós fű, a téli sás és a lófodormenta.

Nagy jelentősége volt a Hegyközben a bérelt, illetve részibe vállalt kaszálónak, a részért kaszálásnak. Erre különösen a kevés vagy rossz minőségű réttel rendelkező falvak voltak ráutalva (F., Pf., Ny., Kh., Vh.).

A réteket az időjárástól függően június elején, közepén kaszálják először, ennek eredménye a széna. A második kaszálásra, a sarnyú vagy sarjú vágására augusztus végén kerül sor, a jobb réteken és kertekben pedig még harmadszor is kaszálnak. A hegyek között rövidebb, a sík réteken hosszabb pengéjű kaszát használnak. A kaszapengét boltban, régebben házalóktól vásárolták, a nyelet pedig jórészt minden férfi maga faragta, vagy az ezzel foglalkozóktól vásárolták. A nyelére csak egy fogót, kocsort szerelnek. A kaszaüllőn

megélezett, *kivert, megvert* kaszát munka közben a *fenkővel* vagy *fénkővel* élesítik. A kaszálás mindig férfimunka volt a Hegyközben. Kora hajnaltól késő éjszakáig kaszálnak, gyakori a rokonok közötti összesegítés. A nagyobb füből egy *rendet* vágnak, a kisebbből gyakran két rendet kaszálnak össze. A fűvet legtöbbször azonnal *szétszórják* a kasza nyelével, hogy jobban száradjon. A vastagabb rendeket az első világháborúig *favillával*, azóta vasból készült *villával*, ritkábban *gereblyével forgatják meg*. A széna összegyűjtésében, a *takarásban* az egész család részt vesz, de a *boglya* berakása mindig a férfiak dolga volt. Az 1950-es évektől felbomlott a hagyományos munkamegosztás, és a kaszáláson kívül a szénagyűjtés többi részét első sorban a nők és a gyerekek végzik. A boglyákat a rét közepén sorba rakják, s ott marad behordásig. A meredek irtáskaszálókról vagy sürgős esetben vászonponyvával háton hordják haza az asszonyok a szénát. A takarmány nagy részét azonban mégis szekérrel, az ún. *lajtrás szekérrel* hordják be. A meghosszabbított szekeret rendszerint ketten rakják. Amikor a *lajtra* köze megtelt, az egyik ember a szekérre megy, a másik *adogatja*. A szekér sarkaira „egy jó villa szénát” gyűrnek, *szarvat hajtanak*, a közeit pedig *kibélelik*. A megrakott szekeret *nyomórúddal* kötik le, melyet elől és hátul lánccal vagy kötéllel rögzítenek.

A hegyközi erdők vadállományban is gazdagok, szarvas, őz, vad-disznó, nyúl tenyészik bennük. A parasztság csak lopva, titokban juthatott a vadhoz húzáért, bőréért. A szarvasra, őzre, orvvadászok háborúból maradt, vagy maguk készítette, egyszerű puskákkal vadásztak, de elterjedt a hurkos vadfogás is. Hurokkal leggyakrabban télen fogták a nyulat, mert a hóban meglátszik a *csapása*. Bokros helyeken, erdőkben, fához kötik a dróthurkot. A nyúl bőrét kereskedőknek adják el, néha kesztyűt is készítettek belőle. Télen hurkot vetettek a rókának is, de még őzet is fogtak hurokkal. Legegyszerűbb módja az, amikor a nyúlhurokhoz hasonló, nagyméretű dróthurkot lógattak le az őzcsapás melletti fáról olyan magasságban, hogy az őz feje beleakadhasson. Őzet olyan módszerrel is fogtak a *hutások*, hogy vékony bükkfát lehajlítottak, s erre kötötték a hurkot. A bükkfa végét egy legallyazott ág alá dugták. Ha állat akadt a hurokba, rángatózásától felcsapódott a lehajlított fa és felrántotta az őzet.

Az első világháború előtt farbasok is bemerészkedtek egészen a falvakig. Vermet ástak, melybe hegyes karókat állítottak. A tetejét lazán lefedték és dögöt raktak rá. A verembe esett farkast a karók felnyársalták. Jelentős volt a nyestezés. Nyest fogására dorongokból összeállított zúzócsapdát és kőnehezékekkel ellátott hurkot is használtak (P.).

Madarakat gyerekek és erdei munkások szedtek ki a fészekből. A *feketerigót* szerették a legjobban, mert nagyon ízletes leve-se van. Az erdőn dolgozók a *császármadarat*, *rigót*, *varnyút* szalonnával

nyársra húzva meg is sütötték. Kisebb madarakat deszkalapra rögzített lószőrhurokkal is fogtak a gyerekek. Gyakori madárfogó csapda a pálcikával feltámasztott kosár, teknő. A feltámasztó fadarabra zsinórt kötnek, s a madarász távolról figyelve meghúzza a zsinórt, ha madár szállt a csapda alá rakott szemre. Télen varjút úgy is fogtak, hogy belül léppel bekent papírtölcsért állítottak a hóba, s magot szórtak bele. A magra szállt madár fejére ragadt tölcser miatt nem tud elrepülni. A rókákat, szarkákat méreggel is irtják. Ősszel barlangjából kifüstölték a borzot. Zsírját kisütötték, izletes húsát megsütve fogyasztották. Az erdőben dolgozók borzzsírral kenték a csizmájukat.

Ha erdei munkások méhet találtak egy odvas fában, akkor az odú alatt elvágják a fát és kiszedik a mézet. A pusztafalusiak a vadméheket is megfogták az erdőn. Ha alacsonyan volt az odú nyílása, akkor e fölött meglékelték a fát, az odú nyílásához pedig méhkast állítottak. A felső lyukon fahánccsal, vagy taplóval kifüstölt méhek a köpűbe menekültek. Ha magasan volt a méhek bejárója, akkor előbb kivágták a fát.

Favágók, famunka

Az erdő télen-nyáron munkaalkalmat biztosított a hegyközieteknek. A hegyek közt és a hegyek lábánál fekvő községek lakói közül a szántóföld és fogat nélküli zsellérek fakitermeléssel, a lóval és vonómarhával rendelkezők pedig fafuvarozással foglalkoztak a mezőgazdasági munkák szüneteiben. 1945. előtt a Károlyi-uradalom és a nagyobb közbirtokosságok (pl. a kovácsvágási) rendszeresen alkalmaztak favágókat, de a hutások a sárospataki főiskola erdőibe is jártak ölfát vágni. A felszabadulás után, az erdők államosításával sokan dolgoznak az Állami Erdészet fakitermelésein. A favágók munkáját a három szlovák faluban (Kh., Nh., Vh.) és Kovácsvágáson gyűjtött adatok alapján mutatjuk be.

A favágás téli munka volt, általában novemberben kezdődött. Az erdőn dolgozókat rendszerint *ölfavágóknak* (*sahoviňari*) vagy *munkásoknak* hívták a faluban. A fiúgyerekek 14–15 éves kortól jártak apjukkal, vagy idősebb testvérükkel az erdőre, s egy-két évig harmadrésnyi bért kaptak, amíg meg nem tanulták a favágás fortélyait.

Az uradalom erdőkerülője minden faluban kidoboltatta a kisbíróval, ha megkezdődött a fakitermelés. Ekkor két-három ember állt össze, s együtt alkottak egy *partit*, amit újabban *csapatnak* vagy *brigádnak* is neveznek. Rendszerint apa és fia, testvérek, rokonok vagy jó cimborák dolgoztak együtt, akik jól ismerték egymás munkabírását, ami a kereset miatt nem volt közömbös. A favágókat teljesítmény után fizették, *szakmánba* dolgoztak. Az első világháború

előtti években 20—30 krajcárt kaptak egy köbméter fa kitermelésért és összerakásáért.

Az uradalmi és közbirtokossági erdőkben dolgozó favágókat a *kerülő* irányította. Ő jelölte meg a kivágandó területet és a fakitermelés formáját is. A két világháború között a *tarvágás* volt a leggyakoribb. *Ritkításnál* vagy *tisztításnál* csak a görbe, satnya fákat vágták ki, s a szebbet, egyenesebbet hagyták fejlődni. A kivágandó fát a *kerülő* a *hossztoló* *kacorr*al jegyezte meg feltűnő helyen. Tarvágásnál a terület két szélét úgy jelölték meg, hogy baltával 1—1,5 méter magasan „megmetszették a fák bőrét”. Ezután a partik érkezés szerint álltak be egymás mellé, minden csoport „fogott egy *léniját*”. Egy-egy brigád rendszerint 10—15 méter széles területen haladt, melyet, *nyilasnak* (Kv.), vagy *szekszió*nak (Huták) is nevezték.

A favágók kevés szerszámot használtak. Kétfajta fűrész ismert: *nagyfűrész*t vagy *hosszú fűrész*t (*velká pila* vagy *pila*) és a *kisfűrész*t (*pilka*) vagy *kávás fűrész*t. Fejszéből is kettőt használtak: a hosszabb nyelvű *baltával* döntötték a fát, a rövid nyelvű *kisbaltával* pedig gallyaztak. A szerszámok vas részeit üzletben vásárolták, a balta nyelét, a kislefűrész *káváját* (*obluk*) és a *nagyfűrész fogóját* (*rúčka*) maguk faragták bükkfából. Az újonnan vásárolt baltát a kovácsok élezték meg, később a favágók maguk élezték az erdőn *reszelővel* (*pilník*) és *fénkövel* (*oslá*). Ha szorult a fűrész, akkor szét kellett hajtogatni a fogait, esetleg *vaséket* (*kolek*) vertek a fűrész mögé. A favágók a fűrészeket vállon, a baltát kézben tartva vitték magukkal (4. kép). Az elkopott baltát kovács *nyújtotta* meg. Ha mindennap hazajártak az erdőről, a szerszámokat az ölfánál hagyták, s falevéllal takarták be.

A favágó brigád korán reggel, még hajnalban elkezdte a munkát, hogy jobb területet kapjanak. Először rendszerint mindenki a *fadűtéssel* foglalkozott. Egy rakásra való fa kivágása után nekiálltak *ortani*, a gallyaktól letisztítani. Háromtagú brigádból gyakran ketten *dűtöttek*, egy pedig gallyazott. Általában baltával vágták ki a fát, fűrész csak a vastagabb fáknál használtak. Arról az oldalról kezdték vágni a fát, amerre „a dűlése volt”. Erről az oldalról *belékelték* „alávágtak a fának”, majd a másik oldalról vágták ki vagy fűrészelték. Ha szorult a fűrész, fa- vagy vaséket, esetleg baltát vertek utána. Ékkel szabályozták a fa dűlési irányát is. A gallyazást a fa tövétől a csúcsa felé haladva végezték. A vastagabb ágakat kislefűrészszel, a többi baltával vágták le. A lepucolt gallyat a *lénia* két oldalán *hurkába* rakták.

A kivágott és legallyalt fatörzset az erdőőr irányításával vágták fel. A vastagabbakat meghagyták *rönknek*, *gerendának*, vagy *bányafának*, vasúti talpfának, *slippernek* fűrészelték fel helyben. A vékonyabb és görbe fákat háromlábú *bakon* ölfának vágták a kislefűrészszel. Az ölfá hosszúságát a baltával mérték, a nyelv és a balta

4. kép. Erdőre induló favágó, szerszámaival.
Vágáshuta. Petercsák T. felv.

5. kép. Erdei munkás
közelítő szánkával. Kishuta.
Petercsák T. felv.

A közbirtokossági erdőkben rendszerint *hosszúban* hagyták a fát és *rakásba* rakták. A vastagabb gallyakat, a *gyéritést* mindig külön gyűjtötték. Az ölfát 1 méter hosszú és 130 cm magas csomóba, *méterbe* rakták. A csomót rendszerint egy élőfánál kezdték, a másik végét földbe vert karó tartotta, melyet oldalról meg is támasztottak. Ha a terep engedte, 20 méter ölfát is raktak egymás mellé sorban.

Az erdőmunkások a levágott gallyakat nem szedték össze, azt rendszerint a szegényebb családok hordták haza tüzelőnek, a közbirtokossági erdőben pedig ilyennel *szaporították* a fát. A favágóktól az erdőőr vagy a kerülő vette át a fát, és méter után kapták a fizetést.

Az erdőn dolgozók télen-nyáron sötétben indultak otthonról és sötétben tértek haza. Rendszerint több kilométerről is naponta hazajártak. A napi élelmiszert vászon *tarisnyában* vitték magukkal. A favágók szegény emberek voltak, ezért legtöbbször csak kenyeret, hagymát, lekvárt, krumplit és szalonnát raktak a tarisnyába. Aki otthon reggelizett, általában *krumplilevest*, *kukoricaszámiskát* evett. Az erdőn ugyanazt — kenyér, sült szalonna, hagyma — ették *früstök-re* és ebédre. Télen az erdőre érve első dolguk volt, a tűzrakás. A tűz egész nap égett, gallyfával táplálták és ide jártak melegedni.

Régebben *kavakővel* és *taplóval* vagy két száraz fadarab összedörzsölésével gyűjtottak tüzet. Egy kis földet is szórtak a két fa

közé, s amikor füstölni kezdett, falevéllal, mohával élesztették. Ebéd-időben télen farönköket raktak a tűz köré, ez volt a *klaňa* (Huták), s erre ültek sorban. Nyáron, cserfavágáskor változatosabb volt a favágók élelme, mert gombákkal, vadgyümölcsökkel. egészítették ki a magukkal hozott ennivalót. A tinórát és keserűgombát megsózták és a parázsban megsütve fogyasztották. Vízét otthonról vitték magukkal korszóban vagy üvegben. Tavasszal előfordult, hogy megcsapolták a nyírfát, s a nedvét (*virics* [Pf.] vagy *brezóka*) megitták.

Ha a falutól messzi, uradalmi, vagy állami erdőben dolgoztak, a brigád csak szombaton járt haza. Ilyenkor *kunyhót* (*koliba*) építettek maguknak gömbölyű és hasított fából, majd gallyakkal, falevéllal és földdel fedték be. A kunyhó közepén egész éjjel égett a tűz, a favágók e körül feküdtek. Napi élelmük megegyezett a hazajárókéval, csak estére főzött mindenki külön egy lábasban (*kajsroň*) krumplilevest, vagy krumplit sütött szalonnával. Pihenésre csak este volt lehetőség, de még a beszélgetés, mesélés közben is faragcsáltak, saját szükségletre vagy eladásra készítettek szerszámnyeleket, fakanalat, *szénvanót*.

A favágók viselete a parasztihoz volt hasonló. A századforduló éveiben nyáron vászongatyában (*gače*) jártak, e fölött vászoninget (*košula*) viseltek, a lábukra bocskort (*bočkori*) húztak. Télen vászon nadrágot vettek a szűk gatyá fölé, az ingre kabátot (*husarka*) húztak, nagy hidegben pedig fekete fürtös *gubát* hordtak. A lábukon *bakancsot* (*bokanče*) vagy *csizsmát* (*čizmi*) viseltek, a fejükön báránypelése sapka volt.

A favágók által kitermelt fát rendszerint nem lehetett szekérrel megközelíteni, előbb az erdei utakhoz vagy vasúthoz kellett hordani. A faközelítéshez legjobban a *hutások* értettek. Voltak, akik csak ezzel foglalkoztak, de a fakitermelés után az ölfavágók is szállították a fát. Erre külön felfogadták a brigádot, s itt méterenként fizettek, figyelembe véve a távolságot. Az ölfa közelítését maguk készítette kis szánkóval, a *közelítőszánkával* végezték (5. kép). Télen nem jó *húzgálni*, mert a havon szalad a szánka, ezért homokot vagy falevelet raktak alá. A két rúdú szánkót kötél segítségével húzzák. Ha parton lefelé „hajt a szánka”, megemelik az elejét, s mindjárt lelassul. A közelítő szánkát vállon vitték fel a hegyre, s egy méter ölfát is felraktak rá. Emberi erővel is közelítették ölfát úgy, hogy egy negyedméternyi láncra kötve húzták le előre kipucolt úton. Az uradalmi erdőben 50—60 méter hosszú, fából és vasból készült csúszdát, ún. *válót* is használtak az ölfa szállítására. A szálfák végére láncot hurkoltak, s így húzták le a közelítő munkások. A vastag *röngöket* állati erővel, lóval vagy ökörrel vontatták le a hegyről. A rövid lánchoz kötött gerendát *hámfával* húzza a ló. Több szálfát is raktak egy láncba, ilyenkor *csatlófával* szorították össze a terhet. A közbirtokossági erdőben általában a fa tulajdonosa hordta le a fát a kivágás helyétől, majd szekeren szállította haza (6. kép).

A favágók tavaszi munkája volt a *csershántás*, a tölgyfa kérgének a lenyúzása. Áprilisban, májusban végezték, amikor már megindult a nedvkeringés a fában. Méteres darabokra vágták, majd a kérget csíkokban, nyersen a *csershántó késsel* (*nožík*) nyúzták le. A lenyúzott kérget *stelázsiba* rakva szárították 2—3 napig. Száradás után *cserkötőgéppel*, dróttal henger alakú csomókba kötötték, és fuvarosok szállították Sátoraljaújhelyre, Sárospatakra. A cserhajból többek között festéket készítettek. A kereskedők rendszerint még lábon megvették a fát az uradalomtól, vagy közbirtokosságtól, és ők fogadtak munkásokat a cserhántáshoz.

A tűzifának való gallyat a favágók után az asszonyok szedegették össze, s esténként egy-egy ponyva száraz gallyat vihetek haza az uradalmi erdőből. Fahordáshoz a ponyva két átellenes kötőszalagját, *trakkját* vagy *tracskáját* behajtották, erre rakták a terhet, majd a másik két szalaggal vették vállukra. A Hutákban speciális hosszú, széles kötéllel, a *ručnikkal* vették hátukra a ponyvába kötött tüzelőt (7. kép). A tűzifának hazahordott ölfát, vékonyabb szálfát és száraz gallyat az udvar végében tárolták, amit leggyakrabban *favágatónak* neveznek.

Asszonyok és lányok tavaszi munkaalkalma volt az uradalmi erdőben a facsemeték ültetése és ápolása. Ehhez *ortókapát* használt-

6. kép. Szálfával megrakott szekér rögzítése. Kishuta. Petercsák T. felv.

7. kép. Tűzifa hazahordása háton.
Nagyhuta. Szabadfalvi J. felv.

8. kép. Szerszámnyél készítése
faragószéken. Kovácsvágás.
Petercsák T. felv.

tak. Fenyőfacsemeték ültetésénél a jobb talajba *karácsonyfenyőt*, a kavicsos területre *lúcfenyőt*, a köves oldalakba pedig *erdei fenyőt* vagy *fekete fenyőt* tettek. Asszonyi munka volt az erdei gyalogutak és kocsutak tisztítása, *sarabolása* is.

A közbirtokossági tagok jelentős pénzkereseti forrása volt a joguk után járó fa egy részének eladása. A szálfában vagy ölfában megkapott részesedés mellett gallyfából minden gazda beszerezhetett a család téli tüzelőjét, így a haszonfát értékesíthette. Puszafaluból, Füzérkomlósról, Nyíriből, Füzérkajátárról, Nagybozsváról, Pálházáról és Kovácsvágásról, Sátoraljaújhelybe hordták az ölfát a piaci napokon. A városiak a fapiacra szereztek be a téli tüzelőt. Ha itt nem fogyott el a fa, vitték egyik utcából a másikba.

Piacra csak tűzifát hordtak, a haszonfát ún. *cégek* vették meg. De általános volt, hogy a gazdák a fátlan bodroghközi, sőt tiszántúli falvakba szekereztek az épületfával. Pénzért árulták vagy terményért, *életért* cserélték még az 1950-es évek elején is főleg a kovácsvágásiak. A háború utáni „cserevilágban” a fával együtt gyakran faeszközöket — *szénvonót, tilót, gereblyét* —, sőt gyümölcsféléit is hordtak, amit búzára, árpára, kukoricára cseréltek. A szekér megrakásánál a szebb, egyenesebb fát tették felülre, „szebbel színelték, hogy jobban mutassék . . . , akkor hamarabb megvették”. Tűzifát ritkábban vittek eladni a Bodroghközbe. Egy szekérre 10—12 mázsa ölfát is felraktak, s ezt 1—2 mázsa búzára cserélték. Elsősorban Pácin, Karcsa, Karos, Bodroghalom, Cigánd, Ricse, Tiszakarád falvakba jár-

tak fával. Több napig tartó utakon a falvakban szálltak meg ismerősknél, de nyáron a szekér mellett, a földön is elaludtak. Ha elfogyott a közbirtokossági erdőből juttatott fa, sok fogatos gazda az uradalmi erdőből vagy másoktól vásárolt és drágábban eladta vagy cserélte.

A lófogattal rendelkezők a mezőgazdasági munkák szüneteiben az uradalmi erdőből való rendszeres fafuvarozással keresték meg az adóba való pénzt. Kovácsvágásról a két világháború között 40 gazda járt rendszeresen fuvarba. A második világháborúig gróf Károlyi erdőből szállították a fát a két *rakodóba*: Pálházára és Füzérkomlóra. Nyáron szekérrel, télen *szánkával* fuvaroztak. Ha télen vastag szálfát, *röngöt* hordtak, akkor a kétrészes szánkának csak az elejét használták, ide kötötték a fa egyik végét, a másik a havon csúszott. Nyáron *bérfás szekérben* szállították az ölfát, s egymás mögé három szakaszban rakták a fát. A „nagy fuvarosok” bérfa nélkül hordtak. Hosszúba engedték a szekeret, hosszabb *nyútót* tettek be. Két rudat raktak alulra, két oldalra pedig a *rókonca* tetejére kötöttek egyet-egyet. A rudak közé rakott fahusángokra négy szakaszban három köbméter fát is el tudtak helyezni. A terhet elől és hátul egy-egy csatlófával rögzítették. Ha 7—8 méteres szálfákat fuvaroztak, a fa hosszának megfelelően engedték hátra a szekér második részét.

Az 1920-as évekig, a hegyközi kisvasút megépítéséig a két fatelepről is fuvarosok szállították az ölfát, rönköt, slippert és bányafát a sátoraljaújhelyi vasútállomásig ló- és ökörfogattal. Naponta általában egyszer fordultak, a szekér megrakásában a családtagok segítettek, de Újhelyig csak a fuvaros ment. Az állatoknak ponyvában viték a takarmányt, maguknak tarisznyában a kenyeret és szalonnát. Az első világháború előtt a fuvarosok Pálházáról egy *nagyrakodásért* 2 forint 20 krajcárt, *kisrakodásért* 2 forintot kaptak.

A hegyközi nép a fát sokféleképpen hasznosította. Komlós 1680. évi urbáriumuma szerint a jobbágyok 3000 szőlőkarót hasíthattak évente az uradalmi erdőből, de még a két világháború között is rendszeresen szállítottak eladásra a pusztafalusiak és kovácsvágásiak a hegyaljai községekbe és az újhelyi piacra. A szálfákat 1,80 m-es darabokra fűrészelték, majd a fa vastagságától függően kétfelé vagy négyfelé hasították, lefaragták, a végét kihegyezték. Tűz fölött meg is párogták, hogy tartósabb legyen.

A mezőgazdasági eszközök készítéséhez szinte minden parasztember értett. A legtöbb udvarban megvolt a *faragószék*, melyen *kétnyelvű* késsel faragták ki a különböző szerszámnyeleket (8. kép). Bükkfából, akácfából és kőrisfából készítették a baltanyelet, csákánynyelet, kapanyelet, mogyorófából a villanyelet, jávorfából a kaszanyelet, könnyűfából (fűzfa, juharfa) a gereblyét. A könnyen hajlítható nyírfából faragták a 2—3 hasított ágú favillákat, melyeket még az első világháború után is hordtak gereblyével együtt az újhelyi piacra.

Már csak a legidősebbek emlékeznek a faabroncsos hordókra. Az abroncsot 3—4 cm vastag mogyoróvessző kettéhasításával készítették, s a kádároknak adták el. Pusztafaluban és Kovácsvágáson a férfiak téli elfoglaltsága volt a *dongafaragás*. Hegyaljai bodnároknak adták el a durván kifaragott hordófalat. A fát többnyire maguk is vásárolták. A füzérik a vasúti talpfák faragásáról voltak híresek, *glánerok*nak nevezték az ezzel foglalkozókat. Füzéren és Pusztafaluban faragták a *járomfejeket*, és készítették a kész jármokat. Ez a két falu látta el vonóeszközzel a délebbre eső községeket, de még a Bodrogközbe is leszekereztek vele, ahol búzáért, kukoricáért cserélték. Kovácsvágáson, Pusztafaluban faabroncsos hordókat készítettek, darabját 6—7 pengőért adták el a Hegyalján. A Hutákban, Kovácsvágáson, Pusztafaluban eladásra is faragtak különféle mezőgazdasági eszközöket: gereblyét, favillát, szerszámnyelet; kendermunkához szükséges *orsót* (9. kép), *guzsolyt*, *fajfát*, *csörlőt*, *szátvát*; kosarakat, seprüket és lámpásokat. Pusztafaluban a hársfaháncsot is hasznosították: kötelet, bocskort, néha még szőnyeget is készítettek belőle. A kosarat *ficfavesszőből* fonják, *seprőnek* legmegfelelőbb a *nyírfa* (*brežina*) és a *nyárfa* (*ošika*). Régebben elterjedt világítóeszköz volt a tölgyfából és mogyorófából hasított vessző, a kemencén megszáritott *szívács*.

27 9. kép. Orsóesztorgálás. Pusztafalu. Gönyey S. felv.

A fa hasznosításának sajátos módja a szénégetés. A hegyközi kovácsok rendszerint maguk égették ki a munkájukhoz szükséges faszenet. Szükség esetén a közbirtokossági tagok is szenet égettek a fából, ha gödrös, szekérrel nehezen megközelíthető helyen kapták meg. A kovácsvágási hagyomány szerint először egy kovácsmester telepedett meg itt családjával, aki szénégetéssel is foglalkozott. Rendszeresen Kishuta, Nagyhuta és Füzér lakói égettek szenet az uradalmi erdőben. A hutások még a Bükkbe is eljártak. A kishutaiakról azt tartják, hogy őseik, mint szénégetők kerültek mai lakóhelyükre, ahol bőségesen volt a szénégetéshez szükséges víz is. Jó szénégető helynek általában a patak völgyeket tartották, ahol porhanyós föld és víz van. A Hegyközben a szénégető kupac neve *mile* (Kh., Kv.), *boksa* (F.), ritkán *kupja* (P.) A továbbiakban Bodnár Lajos 67 éves kovácsvágási lakos elmondása alapján ismertetjük a szénégetés menetét. „Vékony, pici gyújtósokot szednek össze és szalmát vagy falevelet. Leteszik a földre. Akkor osztán rakják körbe a hasított ölfadarabokat állítva. Mindig körbe. Ennek a tetejére megint egy sor ölfát körül. Az átmérője a milének van 10 méter is. Bele mehet három vagon fa is, de öt is. Úgy, hogy öt méter magas is megvan. Ötemeletes, öt szakasz fából van. A teteji meg olyan hegyesre megy ki. Akkor körül befedik falevéllal, és azt beföldelik. Az alján egy pici lyukat hagynak a begyújtásra. Oszt amikor begyúlt, azt is berakik ölfával és beföldelik. Éjjel-nappal vigyázni kell rá, hogy lángot ne vessen. Ahol lángot vet, ott vízzel locsolik vagy földet tesznek rá. Ez mindég esik össze, mindég kisebb a *mile* (10. kép). Hét-nyóc nap múlva kiég, akkor osztán öntik le vízzel teljesen. Az elalszik és készen van a szén. A földet leszödik rúla. Hatalmas darabos szenet kapnak.”

10. kép. Szénégető *mile*. Kemencepatak. Petercsák T. felv.

A hegyközi falvak lakói egyéb kiegészítő foglalkozások mellett, évszázadokon keresztül elsősorban mezőgazdasági munkából éltek. A gazdálkodás rendszerében szoros kapcsolat, egymásrautaltság van a növénytermesztés és az állattartás között. Az állattartás az egész gazdálkodás szerves része, egyrészt a termelést segíti, másrészt biztosítja a közvetlen fogyasztási javakat. Az állattenyésztés fejlettségének mértékét, ami a takarmányozás függvénye, elsősorban a földművelés, a takarmánynövények termesztésének színvonala határozza meg. A föld gazdaságos kihasználásához, megműveléséhez viszont szükség van az állatok igaerejére és trágyájára, így az állattartás színvonala erősen visszahat a földművelésre, befolyásolja azt.

Földművelés

A Hegyköz földművelési rendszeréről — melyet elsősorban *Balassa Iván* kutatásaiból ismerünk — a 17. századot megelőzően csak feltételezéseink vannak. A 14. században a keleti országrészben már eléggé elterjedt a háromnyomású rendszer. A szomszédos Zemplénben is gyakori, és szórványosan előfordul Abaúj megye más vidékein is, így feltételezhetjük, hogy a Hegyközben sem lehetett ismeretlen. A 17. század végén már a Hegyköz minden falujában háromnyomásos rendszerben művelték a földeket, s ez a későbbi századokra is jellemző. A határt őszi, tavaszi és ugar fordulóra osztották. Az őszi után a szántóföldet ugaron hagyták és aratás után mindjárt rahajtották a jószágot, ami a beszorulásig járta, majd a következő tavasszal ismét legeltették. Az ugarral egyrészt pihentették a földet, másrészt legelőterületet biztosítottak az állatoknak. A *fordulós* vagy *nyomásos gazdálkodás* a Hegyköz legtöbb falujában egészen a termelőszövetkezetek megalakulásáig, az 1950-es évek végéig fennmaradt.

A háromnyomásos földművelési rendszerben a századforduló, és az első világháború körüli években fokozatosan háttérbe szorult az ugar szerepe. A határt továbbra is három részre osztották: 1. *őszi forduló* vagy *forgó*: őszi búza, 2. *tavaszi forduló*: *gabona* (rozs), tavaszi búza, árpa, zab, 3. *pihentető forduló*: kapások, lóhere, bükköny, ugar. A harmadik fordulón belüli változás még a múlt században

megkezdődött a kukorica és a burgonya nagyobb mértékű termesztésével. Az ugar egy részét fokozatosan kapásokkal ültették be, a két világháború között pedig a pillangósoknak, bükkönynek, csalámádénak is itt szorítottak helyet. A jobb módú gazdák azonban még ekkor is hagytak egy-egy darab ugart. Az ugarföldek a két világháború között tűntek el a takarmánynövények — mint jó talajjavítók — széles körű elterjedésével. 1945 után is megmaradt a nyomásos gazdálkodás ugar nélküli változata, de a földosztás során jutott földek már nem vettek részt a vetésforgóban, azokon szabad gazdálkodás folyt. Az ugar mellett parlagolással is igyekeztek javítani a földet, elsősorban a nehezen megközelíthetőket.

Egykor a szántóföldeket is irtással hódították el az erdőtől. Maguk a falvak is irtásokon települtek, amit pl. Kovácsvágás neve is bizonyít. Nagyobb arányú erdőirtások a 18. század végén, 19. század elején folytak a betelepítések hatására. Az irtást a fák kivágásával kezdték, majd kiszedték a tuskókat. A talajt *kétágú kapával*, *ágús kapával* törték fel, s a használhatatlan fát a helyszínen elégették. Az uradalmi erdőből irtással nyert földet három évig ingyen használhatták a jobbágyok. Azokban a falvakban, melyeknek földjei jórészt irtásos jellegűek (H., Kh., Nh., Vh.), nem volt nyomásos gazdálkodás. Ugyancsak nyomáson kívüliek voltak a kenderföldek, de a 18. század végén, 19. század elején megjelenő kukoricának, krumplynak is hosszú ideig nem volt helye a nyomásban.

Az alacsony évi középhőmérséklet, a magas évi csapadékmennyiség mellett a szegény és silány talaj sem kedvez a hegyközi földművelésnek. A szántóföldek sok helyen kövesek, néhol kavicsosak, terméketlenek. A földek gyenge minőségét még fokozza a víz romboló hatása, mely ellen a *lépcsős* vagy *garádicsos* földekkel, azaz terraszos földműveléssel védekeztek. Régebben általános volt, hogy a szántóföldeket *szőrös mezsgyék*, *szőrös barázdák* választották el.

A talaj javításának legrégebbi módja a már említett parlagolás és ugarolás. A hegyközi szántóföldek gyenge minősége miatt már a 18—19. században jelentős a trágyázás. Több falu 1826-os leírásánál olvashatjuk: „Szántóföldjei általlyán fogva Dombosak, határja Hegyes Völgyes Kövites ritka — a trágyát nagyon meg Kivánnya melly nélkül majdan semmit sem teremne” (Országos Levéltár, Károlyi Levéltár 16. cs. No. 159). Leginkább a kapások alá trágyáznak. Ezek közül is elsősorban a krumpli kívánja a kövérítést, de többnyire a kukoricát is megtrágyázott földbe ültetik. A korszerűbben gazdálkodók arra törekedtek, hogy a földek lehetőleg minden harmadik, negyedik évben megkapják a ganéjt. A trágyát ősszel, télen és tavasszal hordták ki a szántóföldre *szekeerrel* és *szánkával*. A föld végén *szarvasba* rakott trágyát apróbb csomókba, *kopkába*, *kuklyába* rakják, így könnyebb *szétosztalni*, *szétrázogatni*. A Huták határának jelentős részét nem lehet szekérrel vagy szánal megközelíteni, ezért itt a trágyahordásnak is sajátos módja alakult

ki. A trágyát asszonyok és lányok ponyvában (*travňička*, *plachtička*), vagy kötéllel a hátukhoz szorított *háti kosárban* hordják fel a meredek domboldalakra (11—12. kép). Ezt a munkát tavasszal végzik csoportosan kölcsönös visszasegítés alapján vagy napszámban. A hiedelem szerint holdtöltekor kell elkezdni a trágyázást, mert ekkor van a legnagyobb sikere.

Az erdők közelsége miatt a zsendülő vetéseket az erdei vadaktól is védeni kellett. Különösen a kukoricát, krumplit óvták a vaddisznótól éjszakai őrzéssel, tűzrakással és lármázással.

A meredek határu, jórészt szlovák falvakban a talaj fellazítását a nehéz *águskapával* végezték. A többi községben az 1880-as, 1890-es évekig általánosan elterjedt talajművelő eszköz volt a *faeke*, az ún. háromrészes kerülő eke. Tovább használták a félfakéket, melyek *gerendelye* és *szarva* fából, a többi része pedig vasból készült. Az ekéhez a fatengelyű, fakerekű *talyiga* járult (13. kép). A két világháború közötti években a gyári vasekék, a *sackekék* terjedtek el.

A szántást inkább szarvasmarhával (ökörrel vagy tehénnel) végezték. A ló csak ritkábban ígásállat, ez alól csak Kovácsvágás kivétel.

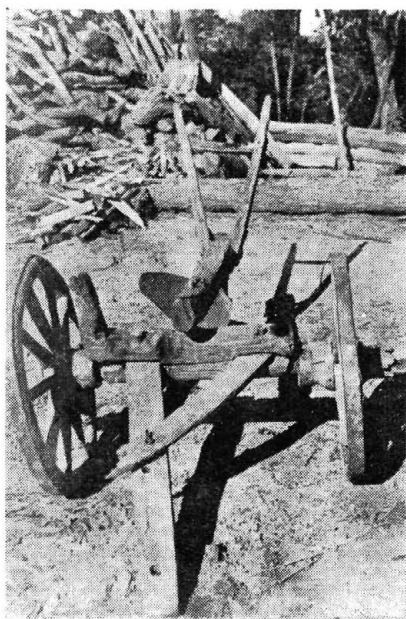
A szántás formái a domborzati viszonyoktól függően változnak. A kevés sík területen vagy kisebb lankákon össze- és szétszántják a

31 11. kép. Szállításhoz *travňičkába* rakják a trágyát. Kishuta. Bakó F. felv.

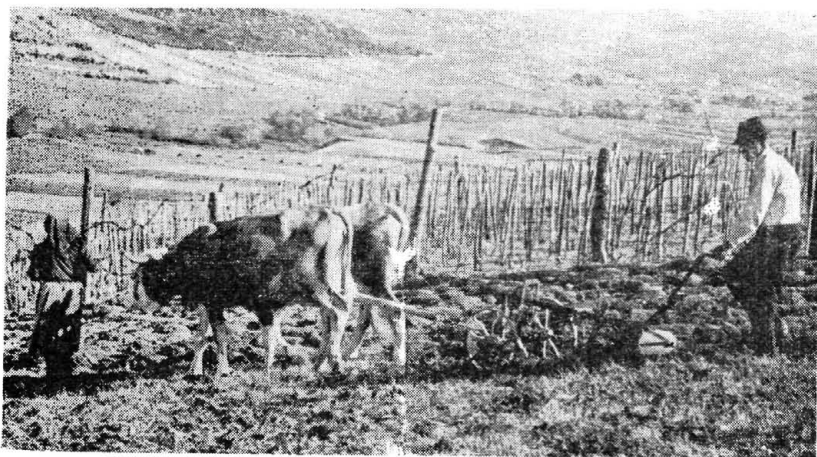
12. kép. Trágyahordás háton. Nagyhuta. Varga Gy. felv.

13. kép. Fagerendelyes eke taligával.
Pusztafalu. Tagán G. felv.

földeket. A kétféle szántást ugarföldeknel egymás után is alkalmazták. Meredek lejtőn felfelé kevesebbet fogatnak és sekélyebben szántanak, míg lefelé nagyobbat és mélyebben. Amíg a nyomásos gazdálkodásban ugart is hagytak, a szántásnak bizonyos sorrendje volt. Az ugarföldet június végén *leugarolták*. Az aratás után került sor a *forгатásra*, szeptemberben pedig a *vetés alá való szántásra*. Ez utóbbinak kellett a legmélyebbnek lenni. Az ugar felszámolásával csökkent a szántások száma. A kukorica és krumpli többszöri kapálásával megmunkált földet őszi gabonaneműek vetése előtt csak egyszer szántják. A tavasziak alá ősszel és tavasszal szántanak. A szántás kezdetének nem volt határozott napja a Hegyközben, de pénteken nem szívesen kezdték el a munkát. Amikor kiértek a szántóföldre és meghúzták az első barázdát, a földjével bedörzsölték az ökör nyakát, mert akkor egész évben nem töri fel a járom. A szántás kezdete előtt sokan, még a reformátusok is keresztet rajzoltak a föld sarkába, és ugyanezt tették a munka végén is. Sik földön rendszerint csak az első barázdán vezetik körbe a tehenet vagy ökröt, mert ha már megszokta a munkát, maga is elmegy. Az erősen lejtős helyeken azonban az asszonyok vagy gyerekek állandóan vezetik a jószágot (14. kép). A lovat hosszú madzagból készült *szántógyeplővel* irányítják. A szántás a Hegyköz magyar falvaiban kizárólag férfimunka, a nők csak szükség esetén, elsősorban a Hutákban fogják meg az eke szarvát. Akinek nincs megfelelő fogata és a másakra szorul, az egy napi szántásért 3—4 nap kapálással vagy más munkával tartozik.

Szántás után a föld porhanyóssá tételének eszköze a *borona* vagy *barona*. Elterjedt a vasfogú faborona, melyből egyszerre kettőt használtak. Hogy nehezebb legyen, ölfadarabokat vagy vastengelyt

33 14. kép. Szántás tehénnel. Pusztafalu. Balassa I. felv.

raktak rá. A *fahenger* az első világháború utáni években terjedt el a nagybirtokon látottak alapján.

A Hegyköz gabonatermesztésében évszázadokon keresztül az őszi búzának volt a legnagyobb jelentősége. Ennek több fajtáját ismerték: *trencseni* vagy *vadbúza*, *hatvani búza*, *Székács búza*, *Bánkúti* és *Fleischmann búza*. A tavaszbúza vetése már ritkább vidékünkön. A *gabonának* nevezett rozs kedvelt növény a Hegyközben. Legrégebbi általánosan elterjedt fajtája a *havasi gabona*. A paraszti birtokokon még a múlt században is jelentős a *kétszeres*, ami helyenként még a tiszta búza termelését is meghaladta. Régebben kevés árpat termesztettek, csak a múlt század végétől terjed, s néhol az összes szántóföld ötödrészen ezt vetnek. Különösen a Hegyköz zordabb éghajlatú északi falvaiban termesztették nagy területen a zabot. Jelentősége a kukorica és burgonya térhódításával erősen csökkent. A régebbi századokban, a kukorica megjelenése előtt, a Hegyközben is ismerték a *pohánkát* vagy *tatárkát*, melyből *zsámis-kának* nevezett pépes ételt készítettek. Ritka növény volt a *köles*.

A vetőmagot a legtisztább, legszebb kalászu gabonából még aratáskor kiválasztotta a gazda, de gyakori volt a más vidékekről (pl. Bodrogháza) való cserélés is. A vetni való gabonát az *üszök* ellen *csávázással* kezelték. Az első világháború előtt mésszel kevert rézgáliccal forgatták össze.

A Hegyközben a kézzel vetés az általános, vetőgépet csak a második világháború után vásároltak a déli falvakban. A mag kiszórását *abroszból* vagy *ponyvából* végezték, itt a zsákból való vetés ismeretlen. A magyar falvakban mindig férfiak vetnek, nők csak a szlovák községekben értenek ehhez a munkához. A *ponyva* két szalagját összekötve veszik a vállukra, beletöltik a búzát, majd a másik két kötőszalagot bal kézzel fogják, jobb kézzel pedig a búzába markolva hintik el a gabonát.

A vetés kezdetét az időjárás szabja meg, de a hagyomány szerint, ennek vannak községenként változó alkalmas napjai. Régebben az égitestek járásától tették függővé a vetés időpontját. Akkor kellett elkezdeni a gabonavetést, amikor a Fiastyúk először megjelent az égen. Nagy örömmel várták az újhholdat, mert az ilyenkor elvetett magból olyan gyorsan növekszik a csíra, mint a hold. A katolikus falvakban vetés előtt levették a kalapjukat, keresztet vetettek, és „Atyának, Fiúnak és Szentléleknek nevében” fognak a vetéshez. A reformátusok megemelték a kalapjukat és Isten áldását kérték a munkához. A hagyomány szerint vetés közben nem szabad beszélgetni és dohányozni, mert üszkös lesz a gabona.

Az elvetett magot elboronálják, újabban meg is hengerlik. Ha nagyon *gordonyos*, gazos a kikelt vetés, akkor *gordonyozóval* tisztítják meg. A katolikus falvakban májusban tartják a *búzaszentelést* vagy *határszentelést*, s ilyenkor mindenki hazavisz egy-egy szálat imakönyvében a megszentelt búzából.

A szépen érő vetésekben nagy károkat okoznak a felhőszakadások, jégesők. A jégverés ellen élével felfelé állított baltát tettek az eresz alá, de a felhők szétesztetésére általánosan elterjedt a sűrű harangozás.

A Hegyközben sokkal később kerül sor az aratásra, mint az Alföldön. A domborzati és időjárási viszonyoktól függően, július elején vagy közepén fognak az aratáshoz. A gabona legegyszerűbb betakarítási módja, a *nyűvés* már csak az emlékezetben él. A 19—20. század fordulójáig a sarlós aratás volt az elterjedt. Cigánykovácsok által készített *aratósarlóval* vagy *recéssarlóval* vágták le az asszonyok a marokra fogott gabonát (15. kép). A kaszás aratástól sokáig húzódoztak a hegyköziek, félvén, hogy tönkreteszik a termést. Az alföldi részekre járó kepés aratóknak volt fontos szerepük a kaszás aratás elterjesztésében a századforduló éveiben. Aratáshoz egy vagy két *csapófát* szerelnek a kaszára. A kaszálás mindig férfimunka, az asszonyok feladata a marokszedés. A kaszás után hátrálva sima sarlóval szedik fel a markot és a maguk készítette *kötélbe* rakják. A kévekötés már a férfiak dolga. A kévéket hazahordásig a föld közepére *keresztekbe* rakták. Újabban terjedt el a 18 kévés kereszt. A tarlón maradt gabonaszálakat a szénagyűjtő kis gereblyével szedik össze. Aratáskor jobb kosztón van a család. Az ebédet is a mezőn fogyasztják el, de estére mindig hazamennek.

A kévék megszáradása után minél előbb hozzáfogtak a *hordás*-hoz. A meredek és nehezen megközelíthető hegyoldalokról az asszonyok háton hordják le az *életet*. Egy keresztet kétszerre szállítanak

le a hátukra kötött ponyvában (16. kép). Általában *lajtrás szekérrel* hordják haza a gabonaféléket úgy, hogy a szekér alját kévéekkel kibélelik, majd a kévéket két oldalra rakják kalásszal befelé. A rakományt *nyomórúddal* szorítják le. Egy szekérre 7—8 kereszt is felfér.

A szálás gabona cséplésig történő elraktározásának helye a Hegyközben a *csűr*. A behordott szálás gabonát a *csűrfiókokban* helyezték el. Csak akkor rakják *kazalba*, ha valamilyen ok miatt nincs csűr, vagy nem fér az épületbe. A 4—5 holdas gazdaságokban már mindenütt megtalálhatók a csűrök. Ezeket háromféle módon helyezték el a telken. Az általánosabb, amikor a lakóépületre merőlegesen, annak a végében áll és az udvartól elrekeszti a kertet (17. kép). Ritkább megoldás, amikor a lakóházzal párhuzamosan építik a csűrt. Kisebb gazdaságokra és újabban jellemző, hogy a lakóházzal egy sorban, annak a végébe építik. A régebbiek háromosztatúak: középen a cséplés helye, a *szűrő*, két oldalt a *csűrfiókok*, *fiókok* helyezkednek el. Ezek oldalához rendszerint külön kis *pelyvásfiókot*, *pelyvatartót* is építettek.

A legrégibb csűrök boronafalú, ún. *ravatos* épületek voltak (18. kép). A 19—20. század fordulójától építettek gerendavázas, magasabb csűröket, aminek a cséplőgéppel való cséplés elterjedése az oka. Ezek oldalát csak másfél méter magasságig fonták be *paticcsal*, illetve zsilipelt technikával bedeszkázták. A gerendavázás csűrök a lakóháznál jóval magasabbak, tetőszerkezetük szarufás, régebben zsúpszalmával, ritkán zsindeleyel fedték. A Hutákból a csekély gabonatermesztés miatt hiányoznak a nagy csűrök, csak a ház végébe épített kis épületeket (*pleveň*) találunk. Ezekben cséplés után tűzifát tárolnak.

A szemnyerés a 19. század végéig a kézi cséppel történt (19. kép). Színhelye a csűr *szérűje* (*szűrő*), amit az asszonyok a munka előtt marhaganéjos sárral egyenesre simítottak. A cséplésnek két formáját ismerték: szemre és szalmára csépeltek, illetve *zsúpot* készítettek. Az első esetben a kalászával felfelé állított kévéket kötésig leverték, *aggyalták*, majd lefektetve és a kévéket szétbontva mindkét oldalról *megódalozták*. Tetőfedő zsúp készítésekor lefektetik a kévéket kalásszal szemben, majd végigcsépelik. Megfordítás után *ódalozzák*. Így a szemek nagy részét kiverik. A *zsúpkészítés* további munkája téltre marad. Ekkor már szétteregetik a kévéket, *nyomórúddal* rögzítik, majd megforgatva kétszer végigcsépelik. Két kévéből kötnek egy zsúpot, amit tetőfedéshez *kicskának* és *sznobkának* dolgoznak fel.

A cséplés férfimunka, sokszor többen dolgoztak együtt, s ilyenkor összehangolták az ütéseket. A kicsépelte szalma összehúzásánál és forgatásánál a két- és háromágú *favillát* és a *szűrőgereblyét* használták.

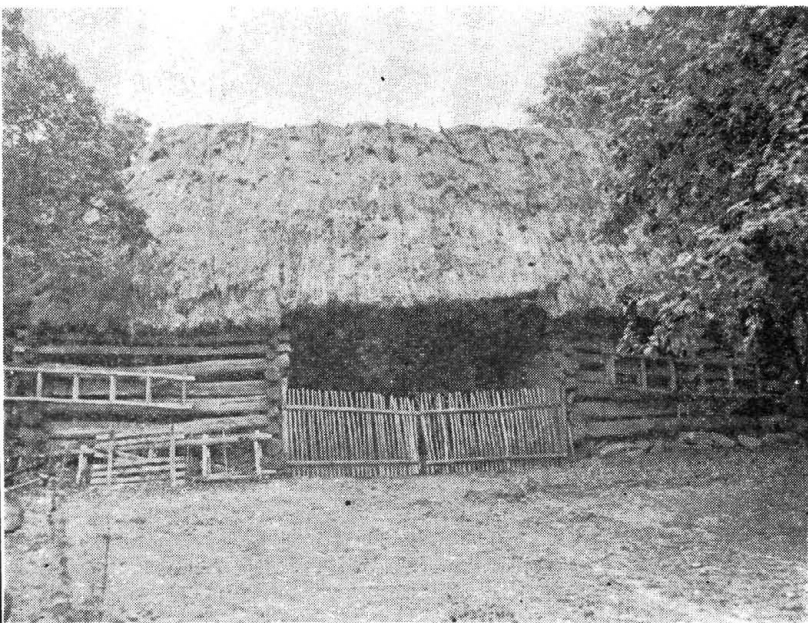
A kézzel hajtott cséplőgépek a Hegyközben a múlt század végén tűntek fel. Néhol több ember összeállva vásárolta, de inkább egy-egy jómódú gazda vette meg, és bérbe adta. Egy gép mellett rend-

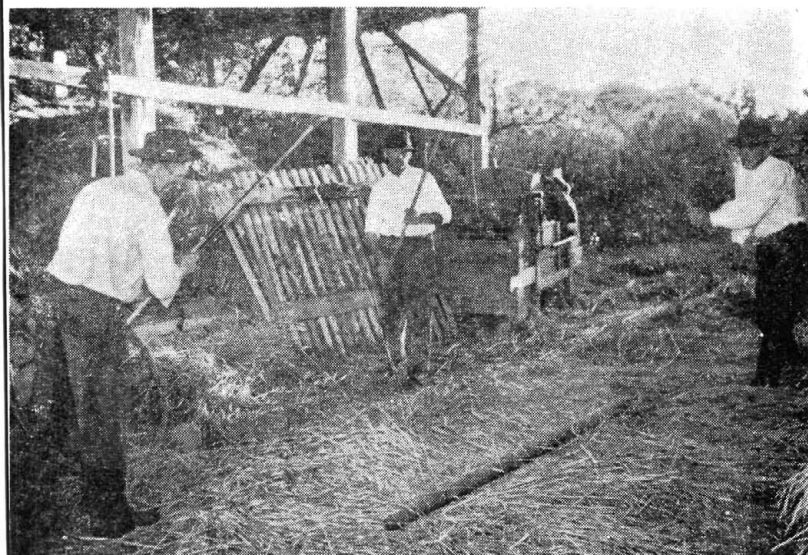
16. kép. Gabonakévék
hordása háton.
Nagyhuta.
Petercsák T. felv.

37 17. kép. Csűrös udvar. Füzér. Petercsák T. felv.

18. kép. Boronafalú csűr. Füzérkajata. Janó A. felv.

19. kép. Cséplés a csűrben. Nyiri. Dévai J. felv.

szerint 12 ember dolgozott, akik három *partit* alkottak, vagyis 4—4 hajtotta egyszerre a gépet. A *lovasgépeket* vagy *járgányokat* hamar kiszorította a *tűzesgép*. Paraszti használatban az első világháború előtt terjedt el. A háború után jelentek meg a traktormeghajtású és -vontatású cséplőgépek. Ezekkel csak az *étető* és a *gépész* járt, a többi munkát a rokonok, szomszédok egymásnak segítve végezték. A kézicséppel kivert szemet *szórólapáttal* szél ellenébe dobva tisztították meg a pelyvától és ocsútól. A kézzel hajtható *szórórosta* a századforduló után terjedt el. A *géplésre* minden család nagyon készült, rendszerint többfogatásos ebédeket készítettek, de a munkásoknak kijárt a pálinka és kalács is.

A megtisztított szemet a *kamarában* tárolták, a Hegyközben ismeretlen a veremelés. A módosabb gazdák zsilipelt oldalú nagyméretű *hombárokban*, a szegényebbek deszka *ferslőkban*, vagy egyszerűen hordókban, kádakban tárolták a gabonát:

A *kukorica* és a *krumpli* csak a 18—19. század fordulóján jelent meg a Hegyközben. A füzérradványi Károlyi-uradalomban már 1779-ben említik a *kukoricakast*, ami valószínűleg a szatmári Károlyi-birtokról kerülhetett ide. 1802-ben Kovácsvágáson is termesztik, s 1810 körül már a zsellérek is adtak egyházi adóba kukoricát. A zord időjárás miatt nagyban soha nem termelték. Eleinte a kertekben, az irtásföldeken, vagy az ugarnak a jószág által kevésbé járt sarkába vetették, majd a harmadik fordulóban volt a helye. A kukorica termelése a makkoltatás XX. századi megszűnésével lendült fel.

A kukoricát lehetőleg frissen trágyázott földbe ültetik. Évszázadokon át általános volt, hogy kapával ásott gödrökbe rakták a szemeket. Újabbban terjedt el az *ekefogatásba* vetés. Előbb minden második, majd az *ekeka* 1945 utáni elterjedésével minden harmadik barázdába szórják a kukoricát. A hegyes formájú *laposkapával* háromszor kapálják. A *lókapázás* után már csak a kukoricák közeit tisztítják és ritkítják. A kukoricát későn, októberben törik. Héjával együtt szedik le, szekérrel hazahordják és a konyha közepére rakva esténként fosztják meg. A *kukoricafosztó* az egyik legelterjedtebb társas munkaalkalom volt. A csöveket a nők és gyerekek fosztották, a férfiak *koszorúba* fonták, majd a padlásra felhordva, a kakasülőre akasztották. A fosztóból nem hiányzott a mesélés, szórakozás sem. A legények az üszkös kukoricával bekormozták a lányokat. Aki piros szemű kukoricát talált, befejezhette a munkát. A kukorica szárát, az ún. *górét*, *laposkapával* vágják ki, s otthon szecskának összevágva, téli takarmányozásra használják. A csöves kukoricát a padláson, kamrában vagy az eresz alá felfűzve tárolták és kézzel morzsolták a téli hónapokban. A kukorica java részét a makkoltatás megszűnése óta sertéshizlalásra fordítják, de régebben az emberi táplálkozásban is jelentős volt. A rendszerint az eresz alatt álló kézi darálón, a *malmocskán* (20. kép), megdarált kukoricából főzték a

A burgonya a 19. század első felében már a Hegyköz minden falujában elterjedt. Sok fajtáját ismerik. Rendszerint a jobb, frissen trágyázott földbe ültetik. Régen ezt is kapával ásott gödörbe ültették, újabban minden harmadik ekebarázdába rakják. Háromszor kapálják, másodsorra *töltögetik*. A *krumpliásás* ősszel *águskapával* történik és lehetőleg mindjárt külön válogatják a táplálkozásra és a disznóhizlalásra valót. Az ültetésre szánt krumplit a kertekben, ún. *turbusban* vermelik télire, a többit kamrában, pincében tárolják. A burgonya a szegényebbek mindennapi eledele volt. Megették a sült krumplit is, de készítettek belőle *krumplilevest*, *tört krumplit*, *krumpliszámiskát*, *krumplilángost* (*lepčanka*) is.

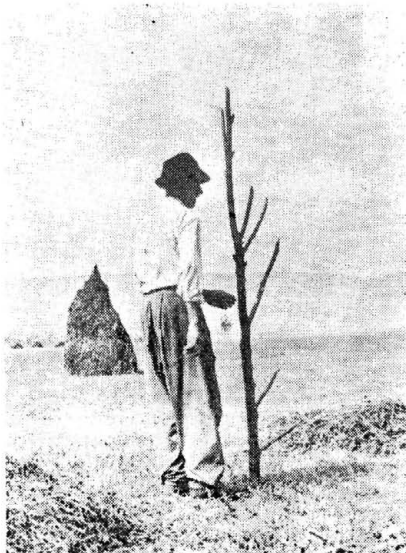
Takarmányrépát csak a Hegyköz déli falvaiban termesztettek. Ritka növény volt a lencse és a borsó is. Kukorica közé nagyon gyakran ültettek tököt és *pasuját*, a krumpli köztes veteménye a mák volt.

A szénaféléken kívül a hegyközi állattartásban nagy jelentősége van a termesztett takarmánynövényeknek, különösen a *lóherének* és a *lucernának*. A lóherét már 1826-ban a *bükkönnyel* együtt említik, de a lucernát csak a második világháború utáni években kezdték jelentősebb mértékben termesztetni.

A lóhere jó talajjavító, ezért elsősorban a harmadik fordulóba, az ugar helyére vetették, régebben pedig a kapások között szorított-

20. kép. Kézi daráló, malmocsk. Nyíri. Petercsák T. felv.

21. kép. Takarmányszárító oszró. Nyíri. Balassa I. felv.

tak helyet számára. Újabban a tavaszi kalászosokkal együtt is vetik, mert javítja a szalma minőségét, így azt takarmányozásra is fordíthatják. A lucernát nagyon jó és kifizetődő takarmánynak tartják, mert egy vetés után 4—5 évig is használhatják. Éppen emiatt a vetésforgóba nem vethették, csak a *kenderföld*eken találunk lucernásokat. A jobb módú gazdák termesztik, esős időjárás esetén évenként négyyszer is kaszálják.

A lóhere és lucerna kaszálása és összegyűjtése a szénához hasonlóan történik, legfeljebb a vastag lóhere rendeket többször megforgatják. A lóherét és lucernát még teljes száradás előtt gyűjtik össze, s nem boglyába, hanem *oszrónak* nevezett szárítóállványra rakják. Egyszerűbb formája az ágaitól félig lecsonkolt karó, melyet a földbe állítanak (21. kép). Több lóherét rakhatnak a háromlábú, s rudakkal összefogott másik fajta *oszróra*.

A takarmánynövényeket nyár végén *lajtrás szekér*ben hordják haza, s a gazdaság nagyságától függően, a saját telken különböző épületekben, illetve szabadban tárolják. A belső telken kívüli takarmánytárolás csak Füzérradványban, Kovácsvágáson és Mikóházan fordul elő. Aki csak teheti, lehetőleg fedél alá rakja takarmányát. A föld nélküli, de legalább egy tehenet tartó családoknál és a néhány holdasoknál takarmány tárolására a padlás, a *pad* szolgál. A Hegyköz peremén fekvő községekben pedig általános a padláson való raktározás. A cséplőgéppel való cséplés elterjedése óta, annak befejezése után a csűrökben helyezik el a lóherét, lucernát.

A Hegyköz jellegzetes és a Huták kivételével általánosan elterjedt takarmánytároló építménye a *sop*, *szénasop* vagy *szénapajta*, melyet főleg a 10—15 holdas gazdák portáján találunk. A sopok a csürtlő kisebb, gerendavázas, husángokkal szegezett vagy deszkázott, gyakran cseréppel fedett épületek, melyeket a lakóháztól távol helyeztek el. Területünkön csak elvétve találunk négy rúdon álló, emelhető tetejű, *abara*-típusú szénatartót. Boglyába vagy kazalba csak azok rakják a takarmányfélét, akiknek már nem fér épületbe. Ez nagyon ritka, mert az esős időjárás miatt, sokat veszít tápértékéből.

Állattartás

A történeti források szerint a 17. században rendkívül jelentős volt a Hegyköz állattartása. A későbbi századokban is szerves tartozéka a gazdálkodásnak. A legfontosabb és legjobban hasznosítható állat a szarvasmarha. Tartásának egyik célja az igaerő biztosítása, de jelentős trágyája is a földművelés számára. A gazdasági igényeken kívül a főleg kisparaszti önellátó gazdaságokban lényeges volt a család élelmezésében nélkülözhetetlen tejtermékek előállítás. A módosabb gazdáknál gyakori az eladásra történő tenyésztés. A lótartás kevésbé jelentős, csak a 15—20 holdas gazdák igiták a lovat.

Kovácsvágáson az erdei munka, a fafuvarozás miatt tartottak nagyszámú lovat. A valamikor nagy híró hegyközi juhászat a 19. században hanyatlásnak indult, s néhány falu (Kv., Ny., Pf.) kivételével csak az emléke él. A sertés húsa és zsírja miatt tenyésztették, de a nem hizlalásra szánt malacokat rendszeresen értékesítették. Az öszszefoglaló néven *apróléknak* nevezett baromfifélék a háztartás, az élelmezés szempontjából jelentősek. A második világháborúig a baromfitartás elsődleges célja a piacra nevelés, az így szerzett pénzből öltöztette a háziasszony a családot. Saját szükségletre baromfit csak ünnepi alkalmakkor vágtak.

Az évszázadok folyamán a tartásmód, a takarmányozás és a haszonvétel formáiban történt változásokkal együtt kicserélődtek az egyes állatfajták is. Ugyanakkor az új fajták elterjedése módosította is a hasznosítást és a takarmányozást. Szarvasmarhából területünkön a 19. század végéig a magyar fajta tenyésztése dominált, melyet jó igavonónak tartottak. A századfordulótól a tejtermelő *pirostarka*, a *svájcer marha* szorítja ki a *fejir marhát*. Ezzel együtt erőteljesen csökkent az ígásökrök száma, s helyettük mind több lovat és tehenet ígáztak. Ennek egyik oka, hogy a pirostarka ökr gyengébb igavonó, gazdaságosabb a tejet is adó tehenet ígázni. Másrészt a sok fa- és kaolinfuvarozási lehetőség miatt, több ökrös gazda lovat kezdett fogni, mert az gyorsabb, több pénzért lehet vele keresni. A makkon történő hizlalás idején az inkább zsírfajta mangalica sertések az elterjedtek. Az 1920-as, 30-as évektől indult meg a keresztezett hússertések tenyésztése.

Az állatállomány fejlesztésének legáltalánosabb módja a saját, meglevő állomány szaporítása. Az *üszőt* vagy *üszötinót* 2—2,5 éves korában engedik a *bikához*. A kisebb falvak egy, a nagyobbak rendszerint 2—3 bikát tartottak, melyeket a *csordás* gondozott külön fizetésért. A *folytatás* után a *bornyas tehenet* is ígázták, de nem húzattak vele nehéz terhet. Az ellésre mindig hazahajtották a tehenet az istállóba. *Csődör* nem volt minden faluban. Pálházára, Mátyásházára, de Göncre is vittek kancát *fedeztetni*. Rendszerint tavaszra ellettek, amikor már van friss takarmány. A tehenet és a kancát egyaránt az *ólban* elletik. A lóhoz ritkán hívtak segítséget, mert könnyen hozza világra kicsinyét. Tehén ellésénél az egész család készen állott, de idegen segítséget csak ritkán hívtak, hiszen ahhoz minden gazda értett.

A születendő kisborjú nemét különböző jelekből előre „megállapították”. Ha karácsony első napjának reggelén, illetve újévkor először férfi vagy nő érkezik a házba, attól függően bika- vagy üszőborjút ellik a tehén. Ha a kiszámított időnél előbb ellik a tehén, üszőborjú, ha később, bikaborjú lesz. Az ellés napján különös gondadal vigyáztak, nehogy kölcsönadjanak valamit a háztól, mert azzal elviszik a *hasznót* (a tehén tejét). A kiscsikó nyakába ellés után azonnal piros szalagot kötöttek, hogy megvédjék a *szemrűléséstől*.

A *kisbornyút* 6—8 hetes korában választják el. Nevét vagy születése után adnak a borjúnak, illetve kiscsikónak színéről, vagy később egyes tulajdonságairól. Újabban egyre több a férfi- és női név is.

A bárányokat Kovácsvágáson ősszel *üzödtetik*, hogy mire meg-
ellenek, jó idő legyen. A kis bárányt 6 heti szopás után választják
el, majd rendszerint külön *báránypásztort* fogadnak a választás ide-
jére, s külön legelőre hajtanak. A báránypásztor szolgálati ideje 8
hét, fizetését pénzben kapja. A sertésállomány beállítását malacvá-
sárlással kezdik. Tavasszal szerzik be vásáron vagy háztól. Szaporítani
kocát, hízalni *ártányt* vesznek. A *kan* a többi disznóval együtt jár a
legelőre, s legtöbbször ott *búgnak el* a *süldők*. A fialásig a legeltetés
mellett, darás moslékot is kap a sertés. Fialni az anyakocát mindig
hazahajtják, s tiszta szalmát raknak alá. A malacokat elválasztás
után a disznóól külön részébe, *fiókba* zárják. Csak annyit tartanak
meg belőlük, „amennyit a kamara elbír”, a többit eladják.

A felesleges vagy tenyészcélokra alkalmatlan bikaborjúkat fél-
egy éves, a csödöröket 1,5—2 éves korban herélték ki a vándor he-
rélők. Állatorvos csak 20—30 éve herél. A disznókat az első világhá-
ború előtt Morvaországból érkező *miskárolók* és herélők ivartalaní-
tották. Pusztafaluban foggal herélték a kisbárányokat az elválasz-
táskor. A baromfiállományt régen kizárólag saját keltetésű csirkék-
kel szaporították tavasszal.

Az 1950-es évektől egyre többen vásárolnak az üzletekben ún.
hozatott csirkéket. Az ültetés az asszonyok feladata, ideje kora ta-
vasztól nyár közepéig tart. A kotlásültetés és a költés idejéhez
rengeteg hiedelem kapcsolódik, melyek azt célozzák, hogy minél
több egészséges csirke, kisliba, kiskacsa keljen ki a tojásokból.

A Hegyközben a szarvasmarhát és a lovat közös *istállóban*,
illetve *ólbán* tartják (mindkét terminus él). Az istállót a módosabb
és szegényebb családokban egyaránt a lakóházzal együtt, annak a
végébe építik, így anyaga és építési módja megegyezik a lakóházé-
val. Kivétel csak a terepadottságok miatt fordul elő, illetve a 40—50
holdas gazdáknak volt külön ló- és marhaistállójuk. A lakóház be-
osztása gazdasági helyzet szerint kétféle. A volt *zsellérek*, *napszá-*
mosok háromosztatú épületeiben az *ól* a *ház* és a *pitvar* után kö-
vetkezik. Az állatokat az udvarról nyíló ajtón közvetlenül az istál-
lóba hajtják. Archaikusabb és a 19. században még elterjedt meg-
oldás az, amikor az ember és az állat a pitvaron keresztül közelíti
meg a szobát és az ólat. A pitvarból nyíló istálló gyakoriságáról
szórványos adataink vannak, de megállapíthatjuk, hogy a legszegé-
nyebb parasztságra jellemző óltípus volt. A néhány holdas gazdasá-
gokban a pitvar mögé már kamarát, *komorát* is építenek, az istálló
csak ezt követi. Ennél a típusnál mindig az udvarról van az ól be-
járata.

Az istálló legfontosabb berendezése az állatok etetésére szolgáló
vályú, amit a Hegyközben általánosan *válnak* hívnak. Ritka a já-

szol (Pf., P.) és a Hutákban a jášne kifejezés. A legrégebbi vályúk egy fatörzsből készültek, az újabbak gerendavázra szögelt deszkából vannak. Elsősorban a lótarató gazdák raknak a jászol fölé rácst, ez a szálas takarmányok etetésénél gazdaságos. A válót a kisebb gazdaságokban a bejárattal szemben, a 15—18 holdasoknál már két oldalt helyezik el, így több állatnak tudnak helyet biztosítani. Az iga-vonó állatokat mindig az ajtóhoz közelebb kötötték. A lovakat és a teheneket *strajfával* választották el egymástól, a rúgós lovak közé még külön *függős strajfát* is tettek. Az elválasztott kisborjúkat a tehenektől külön, az ajtó melletti sarokban *kisválóhoz*, *válócskához* kötötték. Még a szegényebb családok istállójában is megtalálható a sarokba állított deszkázott oldalú *szénatartó*. A módosabbaknál még külön *ferslók*, *secskás ferslók* is van. Az ajtó körüli részt minden istállóban szabadon hagyják, ide rakják az állatok alól napközben kiszedett trágyát. A *ganajlé* összegyűjtésére szolgáló *hidlás* csak a gazdák egy részénél található meg.

A sertést a lakóháztól külön álló *disznóólban*, *disznóólkában* vagy *hidasban* tartják. Mindig az udvar hátsó részében, az istállóval szemben vagy a ház végébe építik. A disznóól anyaga mindig fa, a gerendaváz közé zsilibelt eljárással deszkákat csúsztatnak, amit nem tud széthányini a sertés (22. kép). Régebben gyakori volt a borona-

22. kép. Disznóól. Füzérkajata. Janó Á. felv.

falú sertésöl is. Az ólakat a sertésállományhoz mértén egy-, két- vagy háromfiókásra építik. Az ételt a függőlegesen nyíló ajtón, a *lippen-tőn* öntik be a *válóba*. Az ól elé gyakran *karámot* is ácsolnak. A sertésöl tetőszerkezete fél- vagy kétereszes, régen zsúppal, újabban cseréppel fedett. Padlásterében baromfiakat tartanak, esetleg szerszámokat helyeznek ide.

Kovácsvágáson a juhokat különálló ólban, az *akolban* tartották éjszaka. Fala kőből vagy vályogból épült. Télen *rácsból* etették a szálas takarmányt, s a gerendáról lelógó ún. *lámpásból* sóztak. Fejés idejére az ólban állították fel az *esztrengát*.

Az állattartás építményei közül a baromfiaké a legkezdetlege-sebb, a legsilányabb anyagból állítják össze, sokszor pedig más célra épült helyiségben tartják az aprólékot. Kisebb gazdaságokban télen az istálló egyik elkerített sarkában vagy a pitvarban helyezték el a tyúkokat. A Hegyközben elterjedt az eresz alá épített üreges sárpadkába zárni a tyúkokat, amit *kurnyiknak* (Fh.) neveznek. A nagyobb gazdaságokban külön *tyúkölkát* építettek az udvar végébe fából, vályogból vagy kőből, s a tyúkokat, kacsákat, libákat külön fiókba zárják.

A hegyközi állattartás rendszerét, a takarmányozás mértékét és módját a 19. század végétől ismerjük részletesebben. Ekkor a belter-jes, istállózó állattenyésztés a jellemző, de még az első világháború körüli években is több extenzív vonást találunk a legeltetésben és tartásmódban.

Az 1800-as évek közepén a legtöbb hegyközi falunak volt külön *kintháló gulyája*, melyben az igavonó ökröket és tinókat legeltették. Ezek a gulyák rendszerint a falutól távol, a *füzéri alsó erdőkben* legeltek tavasztól az első hóig. Az állatokra a *gulyás* vigyázott, vagy a gazdák őrizték felváltva, s ha szükség volt az igavonóra, érte men-tek. Az igavonó állatok falutól távoli legeltetése a *kommesztáláskor* vagy *komesztakor* szűnt meg az 1860–70-es években, amikor a földesúri és a volt jobbágyföldök elkülönítésénél a falvak a határukhoz közelebb eső legelőket kaptak. Még az első világháború utáni években is sok hegyközi faluból hajtottak le fiatal ökörfinókat *nyaralás-ra* a Sátoraljaújhely és Sárospatak közötti nagy kiterjedésű legelőkre, ahol az uradalmi gulyával együtt, az ún. *vegyesgulyában* legel-tek. A nagyobb állattartó falvakban a határban legeltetett kintháló vagy éjszakára hazajáró gulyák is voltak. Az ugaron hagyott föld-ekre az igavonó állatokat hajtották a nyári hónapokban, s egyéni-leg, vagy csoportosan őrizték a gyerekek és idősebb férfiak.

Az extenzív állattartás legjellemzőbb emléke a sertések makkon való hizlalása, mely a 19. század végéig általános volt a Hegyközben, de teljesen csak az 1920-as, 30-as években szűnt meg. A makkoltatást elősegítette, hogy a falvak jelentős erdőterülettel rendelkeztek. A nagy erdőhatárú Kovácsvágáson bő termés idején, a szomszédos községekből, néha a Bodrogházból is fogadtak sertésnyájukat. Ősz-

szel, makkhullás után, a gazdák *makkoskondást* szerződtek a hízók mellé. Legtöbbször egy-egy *soros gazda* is segített éjszakánként a kondásnak. A makkoló nyáj addig maradt az erdőn, amíg a disznók kellően meg nem híztak, illetve a termés el nem fogyott, vagy a kemény tél be nem kényszerítette őket. A 3—4 hónapi makkoltatás után a 80—90 kg-os süldők másfél mázsára is meghíztak. A makkon hizalt sertés húsáról és szalonnájáról azt tartják, hogy sokkal zsírosabb és jobb ízű, mint a kukoricán hizotté. A makkoltatás megszűnése után a szegényebb családok összegyűjtött makkal pótolták a kukoricát.

Nyáron a fejősteheneket, borjakat, juhokat és sertéseket a legelők tartják el, ilyenkor alig kell gondoskodni egyéb takarmányról. A hegyközi legelők közepes minőségűek. Felosztatlan állapotban a falu közös tulajdonát képezték, melyből az egyes gazdák közös meg egyezés alapján részesedtek. Az állattartó gazdákat tömörítő szervezet a *Közbirtokosság* volt, ez intézte a legelővel kapcsolatos ügyeket, gondoskodott a legelők karbantartásáról, a legeltetés megfelelő rendjéről és a pásztorok fogadásáról. A közbirtokosságok a *Legelő-társulatot* és az *Erdőbirtokosságot* foglalták magukba. Az 1900-as évek elején külön *Legeltetési Társulatok* alakultak, majd az 1950-es évek elejétől *Legeltetési Bizottságok* működnek falvanként. Az egyes gazdák a *legelőjog* vagy *legeltetési jog* alapján hajthatták ki állataikat a legelőre. A legelőjog eredetileg a szántóföld területétől függött, de a jogot vásárolni is lehetett. Egy jog után a legtöbb faluban egy *számosállatot* (1 szarvasmarha vagy 2 növendékmarha, illetve 2 juh vagy 2 kecske) hajthattak a legelőre.

A legelőket évente egyszer, tavasszal megtisztították a bokrok-tól, hantoktól. A *legelőortásra* vagy *közmunkára* minden gazda legelőjoga arányában volt köteles kiállni.

A Hegyközben a fejősteheneket és borjakat a naponta kijáró *csordában* legeltették, *őrzőjük* a *pásztor* vagy *csordás*. A sertések *őrzője* a *kondás*, a juhokét *bacsónak* vagy *juhásznak* mondják. A pásztorok az 1950-es évekig a föld nélküli zsellérekéből és a szegényparasztközül kerültek ki. Ekkortól cigányok alkalmi foglalkozása lett a pásztorság. Az utóbbi 50—70 évben a legtöbb faluban csak csordás és kondás volt. Kettőjük közül a csordásnak volt nagyobb rangja, „az állatokbul kifolyólag”. A pásztorokat régen a késő őszi hónapokban vagy karácsony és újév között fogadták. Az 1930-as, 40-es évektől kezdve áprilistól, májustól szerződik egy évre, vagy csak egy legeltetési időnyre. A pásztorfogadásra *közgyűlést* vagy *választást* hívott össze a közbirtokosság vezetősége. Elkészítették a *kommenciós levelet*, melyben szerepeltek a bér- és munkafeltételek. A pásztor járandósága községenként változó, de a következő elemekből állt: *termény*, amit összességében vagy számos állatonként állapítottak meg; *paszulya*, ill. *bab* (1—2 liter házanként vagy marhánként); krumpliföld vagy krumpli; kenyér (az 1930-as, 40-as éve-

kig általános); téhen- vagy kecsketartás; tűzifa; széna; pénzösszeg (az 1940-es, 50-es évektől terjed el). Az első kihajtáshoz kapcsolódó járandóság a néhány fillér *bocskorpénz*, alkalmi juttatás az állatonként 1—2 darab *nagypénteki tojás* és a *nagypénteki liszt*.

A pásztorok saját házukban vagy a közbirtokosság tulajdonát képező *pásztorházban* vagy *cselédlakásban* laktak. A csordás és kondás rendszerint egy *bojtárt* tartott maga mellett, akit ő fizetett, bár legtöbbször a gyerekei voltak a bojtárok. A pásztorok viselete általában megegyezett a falubeli szegényparasztokéval. Nyáron *bocskort* húztak a lábukra, ha hidegebbre fordult az idő, lábszárvédő *fűdzős habdával* (Fka.) hordták vagy *bakkancsot* viseltek. A csordások vásáron beszerzett *kürttel* vagy *rezeskürttel*, a kondások magyar ökör szarvából készített *kürttel* jelezték a kihajtás idejét (23. kép). Az állatok terelésénél volt szükség a rendszerint *barkócafából* készített, *párgolással* tartósított görcsös *botra* és a *karikásra* vagy *karikás ostorra*. Az ostor szíját a legtöbb pásztor maga fonta, de a nyél bera-kásos díszítéséhez csak kevesen értettek (pl. Filkeházán Szaszák József, Kishutában Hrabócki Márton). A Hegyköz déli falvaiban szolgáló csordások a zempléni, bodrogi pásztoroktól vásároltak ostort. Az ennivalót, sőtartót, bicskát és a tűzgyújtáshoz szükséges *kavakövet* és *taplót* a *bőrtarisnyában*, *gombos tarisnyában* vitte magával a pásztor. A tarisnyához szíjazva hordták az *ivókanalat*, *fakanalat* vagy újabban *ivóbádogot*, s az előzőknek a *fogóját* díszítették.

23. kép. Kondás felszerelése.
Filkeháza. Petercsák T. felv.

A Hegyközben szokás volt a pásztorok megajándékozása karácsonykor, pünkösdkor és nyáron a *géplés* alkalmával. Esetenként mások is adtak a pásztornak egy darab szalonnát, kenyeret, krumpelit vagy gyümölcsöt.

Az állatok első kihajtása tavasszal nagy gonddal történt. A csordás a második világháborútól rendszerint május 1-én hajt ki először, régebben azonban az időjárástól függően már április végén megkezdték a legeltetést. A sertéseket a hóolvasás után azonnal kiengedték. Az első kihajtáskor a családtagok is segítettek a csordásnak és kondásnak. A szarvasmarha első kihajtásához, a jószág megóvását és a legelőn való gyarapodását célzó több mágikus cselekedet kapcsolódik. Pl. az asszonyok szenteltvízzel hintették, parázsra tett *tisztesfű*vel megfüstölték a marhát. A boszorkányok rontása ellen szentelt fokhagymát kötöttek a tehenek szarvára. Kihajtás előtt etettek meg a tehénnel egy keményre főtt tojást is, hogy olyan kerekre és kövérré hízzon a legelőn.

Nyári hónapokban a csordás hajt ki legkorábban, 5 óra körül és legkésőbbben, napszállta után *enged be*. A legelőn mindenütt vannak fás részek, ún.*delelőhelyek*, *delelők*, s a meleg déli órákban itt van a csorda (24. kép), illetve a sertés *nyáj*. A pásztorok maguk gondoskodtak ételmezésükről, rendszerint a családtagok vitték utánuk az ebédet. Egyedülálló pásztossal fordult elő, hogy a falu sorban kosztolta.

24. kép. Szarvasmarhák déli itatása a legelőn. Füzérradvány. Balassa I. felv.

Időszaki legelőül minden faluban felhasználták a réteket és a gabonafélék tarlóit a betakarítás után. A tarlókat behordástól az őszi szántásig járta a csorda és a sertésnyáj.

A második világháború utáni évektől rendszerint október végéig fogadják a pásztort, ezután már mindenki maga legelteti teheneit a szántóföldek végében, gödrökben.

A lovakat a Hegyközben általában nem legeltették közös ménesben, mindenki maga gondoskodott róla. A legények őrizték közösen éjszaka a réteken, legelőkön, erdei tisztásokon, de legtöbbször csak a kertben *nyűgözték le* a lovat a nyári munkák szüneteiben. A jellegzetesen lótarató Kovácsvágáson az első világháború utáni években szűnt meg a csikók ménesben való legeltetése. A falu határában volt a vesszőből font, kör alakú *csikókosár*, mellette *kunyhó* a csikós-nak. Az állatokat napközben az erdei tisztásokon legeltette, éjszákára a kosárba hajtotta.

Nyáron a legelő még az istállózó állattenyésztésnél is biztosítja a táplálék jelentős részét, télen viszont az állatok tulajdonosainak kell gondoskodni a takarmányozásról. A nagyállatok gondozása, etetése a férfiak feladata, a sertések és az aprólék ellátása pedig a háziasszony dolga. A téli időszakban az idősebb férfiak fő napi teendője volt a szarvasmarha és ló ellátása, a takarmány előkészítése. *Szóga*, *szolgalegény* ritka volt a Hegyközben. A téli takarmányozás novemberben kezdődik. Naponta kétszer *étetik* és itatják a lovat, szarvasmarhát: reggel 5—6 és délután 2—3 óra körül. A legelterjedtebb téli takarmány a széna, lóhere, lucerna, *tavasszalma*, kukoricaszár, pelyva, törek, ritkábban a répa, krumpli, tök és dara. A 19. század végétől terjedt el a szénából, lóheréből, szalmából és kukoricagóróból készített *secskával* való takarmányozás. Gyakori a különböző szálás takarmányokból készített *rázott*. A fejősteheneknek reszelt répát, főtt krumplit is adtak a „tehetségtől” függően. Ha télen fuvaroztak a marhával, lóval, jobban *abrakolták*: a szecskára, pelyvára korpát és darát szórtak. Ahol szerződéses tinókat tartanak, ezeknek a szecska után mindig jobb szénát és több abrakot adnak. A lónak éjszákára silányabb szénát vagy árpa- és zabszalmát *rácsolnak be*. A nagyállatok itatása az udvaron levő kútnál egy fatörzsből faragott válóból történik. A nők a szecskavágásban és az itatásban segítettek a férfiaknak, de szükség esetén minden háziasszony el tudta látni a lovat is.

Az állatok alól naponta leszedték a *ganajt*, és villával vagy *saraglyával*, illetve újabban *trágyahordó furikkal* hordták ki a *ganajra*, *ganajdombra*, ami az udvar hátsó részén, az istálló mögött van. Búzaszalmával *ajjazznak*, de általánosan elterjedt az erdei falevél használata is. A férfiak reggeli etetés közben *pucolták meg* a marhát és a lovat. A két világháború között még az istállók voltak az idős férfiak társas összzejöveteleinek a színhelyei. Ilyenkor megnézték egymás ökreit, hogy kié a szebb. Dicsérték a marhákat

és megbeszéltek, hogy mennek az árak a vásárokon. A legények és az idősebb, a család által nem becsült férfiak sok helyen az ólban aludtak a padlásról négy rúdon lecsüngő *priccsen*.

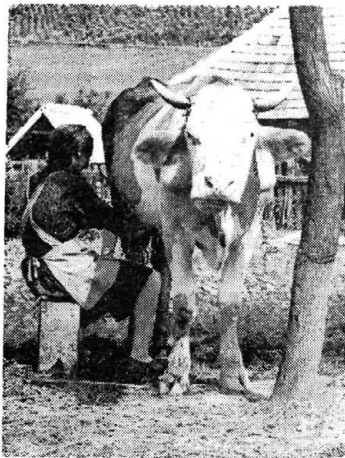
A baromfiakkal való törődés az asszonyok és lányok dolga. Nyáron szemes takarmányt szórnak szét az apróléknak. Aratás idején mindennap hazavisznek egy *ponyva gereblyélést*, s az udvaron szétterítve ezt eszi az aprólék. A kiscsirkéket az udvaron *borító* alatt etetik. A kiskacsák, kislibák dudvát, darát, apróra vágott *csenalat* kapnak. A libákat és kacsákat esetleg a gyerekek őrizték, de Pusztafalunak volt külön libapásztora is. Pünkösdtől októberig fogadták. A ragadozó madarak ellen zörgő dobozokat, fényes üvegeket raktak a fákra. A patkányoktól csapdákkal védtek a baromfiakat. A libákat, kacsákat festékekkel jegyezték meg, vagy a farka végéből levágtak, esetleg a talpából csippentettek ki egy darabot.

Az állatbetegségek gyógyítását évszázadokon keresztül a parasztemberek végezték tapasztalati úton szerzett racionális gyógymódokkal, illetve irracionális, babonás eljárásokkal. 1945-ig a közelben csak Sátoraljaújhelyen és Göncön volt állatorvos, de csak a legritkább esetben fordultak hozzá. A legtöbb parasztember ismert néhány gyógyító eljárást, de csak kevés akadt, akit *szakértőnek*, *hozzaértő embernek* tartottak. Pusztafaluban a Hornácki család tagjai voltak híres állatorvoslók. A szarvasmarhát, lovat, sertést, tapasztalaton alapuló növényi és ásványi szerekkel orvosolták. A nőknek viszonylag jelentéktelen szerepük volt, esetleg a férfiak mellett segédkeztek, előkészítették a különböző növényeket. Viszont a tehénnél a *rontás* és az apróbb állatoknál a szemmelverés babonás úton való elhárítása kizárólag a nők feladata volt. A Hegyközben a pásztoroknak kisebb szerepük volt az állatgyógyításban. Komoly szakembereknek számítottak a kovácsmesterek, akik elsősorban a láb és a pata betegségeinek gyógyításához értettek. Ilyen volt Pálházán Bacsó Mihály.

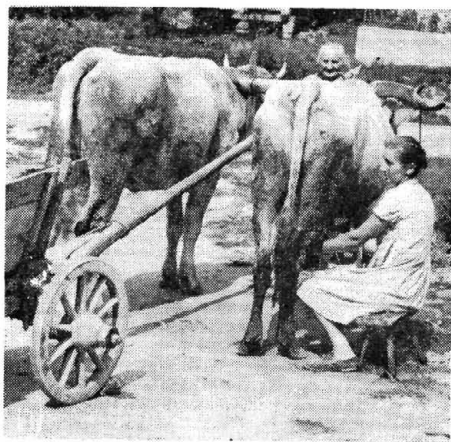
A szarvasmarha hasznosításának évszázadokon keresztül legelterjedtebb módja az igázás. A Hegyközben általános a tehén jármolása, bár ez csökkenti tejhozamot. A tinókat 2—3 éves korban törték be a férfiak. A szarvasmarha *járommal* húzza a terhet, melyet az északi falvakban (F., Pf., Fko.) készítettek. Az egyesjárat használatra nagyon ritka, csak a legszegényebbeknél fordul elő, alkalmi munkáknál. A járomba fogott ökröt vagy tehenet kezdetben bal oldalról láncon, vagy kötélén vezetik, de később már az irányítószavak alapján is elmegy. A vonómarhát balra a *prrrkk*, *prukkkk*, *prokkk*, *pruggg*, jobbra a *csaaa*, *csááá*, vagy *csaide-hóó* szavakkal irányítják. Az indítás a *na*, *no*, v. *neee* szócskával, a megállás a *hóóó*, a hátrálás pedig a *hőőők* v. *hőőők-te* szavakkal történik. A szarvasmarhát *szeke*rebe v. *szekér*be, illetve télen *szánkába* fogják. A marhával vontatott szekeret és szánkót *ökrös szekér*, *tehenes szekér*, illetve *tehenes szánka* kifejezéssel különböztetik meg a *lovas szekértől*, és *lovas szánkától*. Az ökröket, teheneket rendszerint patkolták, mert a rossz, köves utakon hamar lekopik a körmük.

A Hegyközben a ló kizárólag igásállat volt. A kiscsikót 2—3 éves korban, rendszerint tavasszal szoktatják a hámphoz, az anyja mellé fogják a szekérbe. A lószerszámokat vásáron szereztek be és a kamrában tartották. Lakodalom alkalmával virágokkal, pántlikákkal díszítették fel a lószerszámokat.

Az állatok hasznosításának másik módja a család élelemszükségletének kielégítése és az eladásra termelés. Ebből a szempontból a szarvasmarha, sertés és a baromfifélék lényegesek. A tehenet télen háromszor, nyáron kétszer fejik (25—26. kép). A fejés női munka, de szükség esetén a férfiak is elvégzik, viszont a tejfeldolgozás kizárólag a nők feladata. Az *aludttejet* nyáron kenyérrel, *krumplizsámiskával* ették, de leggyakrabban túrót készítettek belőle. A *tejfelből* vaját *küpiültek*, a visszamaradt savanyú *író*t kukorica- vagy krumplizsámiskához fogyasztották. A tejet nyersen reggelire vagy estére kenyérrel ették. Tejeskávét csak vasárnap és nagyobb ünnepeken reggeliztek, gyakoribb volt a cukrozott, forralt tej, amibe kenyeret aprítottak. A vajnak és túrónak nagyon fontos szerepe volt a paraszti táplálkozásban. Régebben kevesen hizlaltak disznót, elsősorban vajjal főztek mindent. Leggyakoribb tejes ételek voltak: *tejleves* lecskével vagy metélkével, *krumplicibere* vagy *kompércibere*, *kásacibere*, *habartcibere*, *habartpaszuly*, *zödpaszulya*, *habarttök*, *tölkáposzta*, *habartkáposzta*, *savanyúkompér*, *tejbekása*, *tejberrizs*. Vajjal főzték a régen egyik legfőbb eledelnek számító *galuskát* vagy *haluskát*. Túróval ízesítették a tésztaféléket: *túrósgaluska*, *kompérgaluska* vagy *drapacska*, *derelye*, *túrósgombóc*, *túróslángos*, *túrósbéles*.

25. kép. Fejés a szabadban. Vágáshuta. Petercsák T. felv.

26. kép. Szekérbe fogott tehén fejése. Vágáshuta. Petercsák T. felv.

A tej fontos szerepét mutatja az is, hogy sok babonás eljárás fűződik hozzá, melyekkel a tejhozamot igyekeztek megőrizni, illetve fokozni. A tehenek hasznát, a tejet elvevő *boszorkányok*, *boszorok*, illetve *boszorosok* (Fh. — férfi boszorkány) személyének megállapítása után különböző babonás cselekedetekkel igyekeztek visszaszerezni a hasznót. A tejhaszon megőrzése érdekében napjainkig élő gyakorlat, hogy napszállta után nem szívesen adnak ki valamit a háztól. Ha tejet adnak valakinek, egy csipetnyi sót szórnak bele.

A sertéshizlalás a makkoltatás megszűnése óta őszi elején kezdődik. Zsíros moslékkal, tökkel, darával és korpával, szemes kukoricával és krumplival hizlalnak. A hizlalás célja a család hússal és zsírral való ellátása volt, csak a módosabbak hizlaltak eladásra. A disznóölés idejét a disznó étvágya és nagysága határozza meg. Nagy családi esemény, melyen a rokonok is segítenek. Este *disznótort* rendeznek, másnap pedig *kóstolót* hordanak a rokonoknak, szomszédoknak.

A baromfit a két világháború közötti években főleg eladásra tartották. Táplálkozásra az 1950-es évektől használják nagyobb mértékben. Csirkét vágnak nyári vasárnapokon, aratás idején vagy ha vendég érkezik a házhoz. A lakodalom régebben sem múlt el tyúkból készült ételek nélkül. A gyenge csirke- és tyúkhúsleves általános betegkoszt. A kakast cséplésre vagy nagyobb ünnepekre vágják le. Ugyancsak ünnepi eledel a hízott liba és kacsza is. A tyúkhúsleveshez *metélketésztát* v. *metélkét*, a liba- és kacsaleveshez *lecskét* vágnak. A tyúk fontos haszna a tojás, amit sokféleképpen fogyasztanak. Régebben télen oltott mészbe téve tartósították. A libát és kacsát — különösen a lányos házaknál — *tolla*, a *taluja* miatt tartották. A pelyheket a *talufosztogatókban* szedték le a toll száráról. A fosztó az asszonyok összesegítésén alapuló téli társasmunkája.

A hegyközi parasztság a felesleges szaporulatot vagy az állatok bizonyos hasznát vásáron, piacon értékesítette. A nagyobb állatok eladása a férfiak dolga volt, a baromfiféléket, tejet, tejtermékeket az asszonyok árulták. A két világháború között hetenként jártak az újhelyi, hidasnémeti, régebben a kassai mészárosok, a *csengőzők*, akik megvették a 8—10 hetes borjúkat. Tinót csak a módosabbak hizlaltak eladásra. Elterjedt értékesítési forma volt, hogy az őszi munkák befejezése után *feljavították a nagyökröket* vagy *nehézökröket* és továbbhizlalásra eladták a Szerencsi Cukorgyárnak, hogy ne kelljen télen takarmányozni. A teheneket, ökröket, lovakat vásáron is értékesítették, ritkábban háztól adták el. A Hegyközből Sátoraljaújhelyre, Sárospatakra, Göncre, 1920 előtt pedig még Királyhelmece, Nagymihályba, Gálszécsre, Kassára is elmentek. Lovat messzibb vásárookra — Cigánd, Nyíregyháza, Kassa, Ungvár, Munkács — is elhajtottak. Lónál, ökörnél a húzóerőt, tehénnél a tejelő-képességet vizsgálták vásárlás előtt.

A két világháború között a kevés pénzkereseti lehetőség miatt fontos jövedelmi forrásnak számított a tejtermékkel, baromfival, tojással való piacozás. A Sátoraljaújhelyhez közeli falvakból tejet, vajat, túrót, a távolabbiakból tojást, baromfit, vadgyümölcsöket hordtak a városba. A piacra mindig asszonyok és lányok jártak csoportosan. Gyalog, az 1920-as évektől ritkán vonattal vitték az árut a hátukra kötött vászon *abroszban*, a *hátalló abroszban*. A hátra vett teher neve *ajda*, *zajda* vagy *batyu* (27. kép). A piacozással szerzett pénzből fedezték az asszonyok a házi szükségletet, de a lányos anyák kendőt, ruhafélét is vásároltak.

27. kép. Piacról hazatérő asszony,
hátán batyu. Vilyvitány.
Petercsák T. felv.

4. VÁNDORIPAROSOK

Sajátos foglalkozást űztek a Hegyközben Kishuta, Nagyhuta és Vágáshuta férfilakosai: vándor ablakosként és drótosként járták, járják az országot szinte napjainkig.

A három község története a 18. század második felében kezdődik, amikor a Károlyi család szlovák erdőmunkásokat telepített be, s ekkor alapították a hegyközi üveghutákat. Hollóházán 1742-től megszakításokkal 1831-ig működött üveggyár. A nagyhutai manu-faktúrát először 1763-ban említik, s itt főleg öblösüveget gyártottak a 18. század végéig. A Vágáshuta melletti Prédahegy oldalában működött a Károlyiak harmadik üveghutája az 1810-es évekig.

A három üveghuta termékei között az ablaküveg dominált, amivel a férfiak rendszeres vándoripart folytattak. Kénytelenek voltak ezt tenni, mert az üveggyáron, erdei munkán kívül egyéb kereseti lehetőségük nem volt. Földet csak irtással lehetett szerezni, de az is nagyon keveset termett. A Hegyközben a Hutákban vannak a legrosszabb minőségű szántók, amit egy 1826-os összeírás is jelez: „...lakossai által élt földje hegyes völgyes, minéműségére nézve kövitses ritka föld, mely trágyázás nélkül igen keveset termő.” (Országos Levéltár, Károlyi Levéltár 16. cs. No. 163.). Az üveggyárak kicsik voltak, nem kapott bennük mindenki munkát. A 19. század első évtizedeiben ezek is végleg megszűntek, és mind többen voltak kénytelenek ablakossággal foglalkozni. Az üveget a még működő regéci és észak-magyarországi gyárakban szerezték be. A 19. század elejére széles körben elterjedt az ablaküveg használata, s a falvakban is egyre többen vették igénybe a helybe jövő vándoriparosok szolgáltatait.

A 19—20. század fordulója után még mindig az ablakozás a férfiak fő foglalkozása. Az 1920-as, 30-as évekre azonban nagy többségük áttért a drótozásra, amit a Trencsén és Lipót megyei szlovák *drótosoktól* tanultak meg. A változás egyik oka a letelepedett üveges-mesterek nagy konkurrenciája, másrészt az, hogy a drót és a bádóg sokkal könnyebben, kevesebb kockázattal szállítható, mint az üveg.

A drótosok, mint nevük is jelzi, eredetileg a törött cserépedényeket drótozták be, tették ismét használhatóvá. Az 1880-as évektől azonban az agyagból készült konyhaedényeket fokozatosan kiszorították a tartósabb és olcsóbb fémedények. E változás következtében a drótosok fokozatosan áttértek a bádógosmunkára, de továbbra is

drótosoknak nevezték őket. A hegyközi ablakosok egy része a 20. század elején már együtt sajátította el a drótozást és a bádogosmunkát. A bádogozás mellett azonban még a két világháború között is akadt drótozni való cserépedény. A cserépedények drótozását *Szalontai Barnabás* részletesen ismerteti.

Az egyéb munkalehetőségek növekedésével fokozatosan csökkent a vándoriparral foglalkozók száma. A második világháború előtti években Nagyhutában kb. 15 ablakos és 45 drótos, Vágáshutában kb. 20 ablakos és megközelítően 70 drótos, Kishutában pedig kb. 10 ablakos és 40—50 drótos volt. Az 1950-es években tömegesen hagyták abba a vándoripart, s vállaltak munkát az erdészetnél, a pálházi ipartelegen és a perlitbányában. 1969-ben a három faluban 30—35 ember foglalkozott drótozással, ablakos pedig már csak Nagyhutában élt (két 70 éven felüli férfi). A három község közül régen és jelenleg is Vágáshutában található a legtöbb vándoriparos, ami a község elzártabb helyzetéből következik.

A hegyközi vándoriparosok kisebb része üzte állandó foglalkozásként az ablakozást és drótozást. Nagyobb részük vándorlását az erdei munka és a földművelés határozta meg. Télen ölfát vágtak és közelítettek az uradalmi erdőben, nyáron pedig *kepébe* arattak a szomszédos és távolabbi falvakban.

Az ablakos és drótos mesterségét a fiúgyermekek már 14—15 éves korban megtanulták apjuktól, idősebb testvérüktől. A vándoriparosok indulását mindig nagy készülődés előzte meg. Az asszonyok

28. kép. Vándor ablakos,
hátán krošňával.
Debrecen. Petercsák T. felv.

pogácsát sütöttek, néhány napra való száraz élelmet (kenyeret, szalonnát, hagymát) raktak a tarisznnyába. Indulás előtt a férfiak elmentek a kocsmába és hitelbe ittak, hogy szerencsés legyen az út. Az indulás napján ugyanezért semmit nem adtak kölcsön a háztól. Nem lesz szerencséje a drótosnak, ha valaki üres vedérrel átmegy előtte az úton, vagy fekete macska, illetve nyúl szalad át előtte.

A vándoriparral rendszeresen foglalkozók felosztották maguk között az ország területét. Mindenkinek megvolt a maga körzete, járása egy nagyobb városi központtal. A hegyközi vándoriparosok csak a keleti országrészt járták, de az 1950-es évektől ezen belül is szűkült vándorlási területük, s 1969-ben már csak Borsod-Abaúj-Zemplén, Hajdú-Bihar és Szabolcs-Szatmár megye községeiben dolgoztak. A három község lakói más-más területre jártak. A kishutaiak elsősorban Hajdú-Bihar és Szabolcs-Szatmár megyéket keresik fel, Nagyhutáról pedig Borsod megyét. A vágáshutaiak elmentek Szabolcsba is, de általában a Bodroghöz, Hegyköz és a Hernád-völgy falvaiban találtak munkát.

Az állandó vándoriparosok a központban egyedül vagy közösen albérltet tartottak fenn és a hét végére mindig visszatértek ide. Ha többen voltak egy központban, előre megállapodtak az útvonalakban, hogy ne akadályozzák egymást.

Otthonról a központba mindig vonattal utaznak, de az útvonalat gyalog, újabban kerékpárral járkák be. Csak az egymástól távol eső alföldi községekbe utaznak vonattal. A faluba beérve az ablakos „Ablakot csináltatni! Ablakot csináltassanak!”, a drótosok „Drótozni, fódózni, fazikat fódózni!” elnyújtott kiabálásával adták hírül érkezésüket. Ahol éppen javítani való edény vagy ablak volt, behívták és először megegyeztek a fizetségben. Reggel az első ablakszemet vagy edényt bármilyen olcsón megcsinálták, hogy egész nap legyen munkájuk.

A vándoriparosok táplálkozása nagyon rendszertelen volt. Hétköznapi száraz kosztot éltek, amit időnként a munkabéren felül kapott meleg étellel egészítettek ki. Egy bizonyos idő után már a legtöbb faluban akadt ismerős, ahol szívesen látták őket. A szállás mindig ott volt, ahol éppen rájuk esteledett. Nyáron a padláson, tsúrben, pajtákban, télen az istállóknban alhattak. A vándoriparosok a központból egy-kéthavonta mentek haza a családhhoz, de a nagyobb ünnepeket együtt töltötték. Hazautazáskor a felszerelést a központban hagyják, s itt tartják az üveg- és bádoglemez egy részét, valamint a váltás ruhát is hétközben.

A vándoriparral kiegészítésként foglalkozók és a környékre árók naponta hazatértek, esetleg két-három hétre mentek el. Leginkább a Bodroghöz, Hegyköz, Hegyalja falvait keresték fel, de eljuttak Borsod megyébe is.

Az ablakos a hátára vett puhafából készített *krošňában* szállította az üveget, és abba rakta a szerszámait is (28. kép). Az ablako-

sok kitörött ablakok újraüvegezésével és új ablaktáblák berakásával egyaránt foglalkoztak. A 19.század elejétől az üveget *gittel* vagy háromszögű hasáb formájú *léccel*, vagy *núttal* rögzítik a keretbe.

A drótos vándoriparosok a cserépedények bedrótozása, a zomán-cos és alumínium fazekak, lábasok, mosogatófazekak, vödörök foltozása (29. kép) és fenekelésé mellett kiégett tűzhelyeket javítottak és új sütőket is készítettek. A bádogos munka már több szerszámot és anyagot igényel, mint a drótozás. Az új munkával együtt terjedt el a hátra vehető, könnyű fából, ritkábban fémlemez-ből készült szerszamos láda, a *krošeňka* (30. kép).

A vándoriparosok rendszerint pénzért dolgoztak, esetleg ott foltozták meg ingyen az edényeket, vagy üvegezték be az ablakokat, ahol szállást kaptak éjszakára. A háború alatt és utána, az infláció idején ruháért, lisztért, olajért stb. dolgoztak. Igyekeztek állandó árak mellett dolgozni, de élelmesebb háziasszonyok mindig lealkudtak belőle.

A három község lakóinak életét nagymértékben meghatározta a férfiak állandó távolléte. A kevés földet az otthonmaradt családtagok művelik. A nők és a gyerekek a férfiak által keresett jövedelmet az erdei vadgyümölcsök gyűjtögetésével és eladásával pótolják.

29. kép. Lyukas edény foltozása.
Debrecen. Petercsák T. felv.

30. kép. Drótos kerékpárral,
hátán fémlemez-ből készült
krošeňka. Vágáshuta. Petercsák
T. felv.

A Hegyköz falvai a patakok völgyében, a hegyek lábánál és a hegyek között települtek. A településformák a terepadottságokhoz alkalmazkodnak. A medence közepén, a patakok völgyében soros vagy utcás falvakat találunk, míg a hegyek közötti irtásos eredetű falvak, pl. Vágáshuta, szabálytalan elrendezésűek.

A lakóház és a gazdasági melléképületek mind a belső telken épültek, amit leggyakrabban *portának*, *belhelynek* vagy *belsőségnek* hívnak. A Hegyközben általánosak a hosszú, keskeny szalagtelkek, melyek az utcára merőlegesek (31. kép). A szalagtelek egyik oldalán áll a hosszú lakóház, előtte kis virágos vagy veteményes kerttel, mellette az udvar (32. kép), a ház mögött pedig a gyümölcsöskert. Az udvar beosztása és a rajta levő épületek a gazdálkodás jellegét és a tulajdonos társadalmi viszonyait tükrözik.

A gazdasági-társadalmi helyzet alapján két csoportra oszthatjuk a hegyközi portákat: csűrös és csűr nélküli. (A csűröket és elhelyezé-

31. kép. Utcakép zsúpfedelű házakkal. Pusztafalu. Tagán G. felv.

32. kép. Lakóház udvarral. Füzérkajata. Petercsák T. felv.

süket a Gazdálkodás fejezetnél ismertettük.) Az udvar fő építménye az utcára merőlegesen álló lakóház, melyet Pusztafaluban *épségnek* neveznek, a *Hutákban hiža* a neve.

A ház formáját, alakulását, mint az építkezést általában a múlt század végétől követhetjük nyomon. A ház beosztását, illetve alaprajzát is a gazdasági-társadalmi helyzet határozza meg. Ez alapján két típust különböztethetünk meg:

1. A volt zsellérek, földnélküliek lakóházai háromosztatúak: a *ház* (szoba) és a *pitvar* után azzal egybeépítve az *ól* következik. A lakóházba a pitvaron keresztül jártak be, az ólba pedig az udvarról hajtották az állatokat. Ez a lakásbeosztás elvértve még az 1950-es években is megtalálható. A közép-európai *lakóistállós házra* is találunk adatokat. A 19. század végén még gyakori megoldás volt az, hogy az ember és az állat a pitvaron keresztül közelítette meg a szobát és az istállót.

2. A hegyközi parasztság zöménél, a néhány holdas gazdaságokban a *ház* és a *pitvar* mögé már *kamarát* vagy *kamorát*, *komorát* is építenek, s az istálló csak ezt követi udvarról nyíló bejárattal.

Az 1950-es években az ipari munkalehetőségek hatására a földművelés jelentősége csökkent. Ennek következménye az is, hogy a kamarát sok helyen *hátulsó háznak*, *hátsó háznak* vagy *kisháznak* alakítják át. A Hegyközben nagygazdának számító 15–20 holdas családok már a két világháború között is két szobát építettek: az

egyiket *elsőháznak*, a pitvar, ill. konyha után következőt pedig hátsó háznak nevezték, és a család nagyságától függően lakták az egyiket vagy mind a kettőt.

Gönyey Sándor a tüzelő alapján vizsgálta a hegyközi házat és az északkeleti magyar házkultúra tipikus képviselőjének tartja. Ennek a háztípusnak legfőbb sajátossága a nagy kemencés ház (a szoba), melyből hatalmas kürtös *kabola* vezet ki a füstöt a nagyon kisméretű előtérbe, a pitvarba, majd ebből szabad pendelykéményen át távozik a füst. Ezt az Észak-Európa felé elterjedő nagyszobájú kemencés házat tulajdonképpen egysejtű kemencés háznak tekinthetjük, mert a bejáró előtér csak védője a nagy lakóhelyiségnek, másrészt másodlagosan csak a füst elvezetésére való. Míg a kemencés ősi palóc házból és a kárpátukrán házból, a füst a padláson szétoszolva a tetőn át jutott a szabadba, addig az alföldi házkultúra hatására a hegyközi parasztházban a pitvarbeli szabadkémény beépítése biztosítja a füst tökéletesebb elvezetését.

Az építkezés anyaga a Hegyközben a 19. század közepéig a dús erdőtakaró miatt a fa volt, ekkorra azonban a belterjesebb erdőgazdálkodás miatt megszűnt a fa beszerzésének viszonylag korlátlan lehetősége, és elterjedtek a vert- és kőfalú házak. Az építkezés anyagának megváltozása az 1930-as évekre lezárult, amit jól szemléltet az alábbi statisztika:

Év	Összes lakóház	Fa	%	Vályog v. sorfal	%	Kő v. tégl	%
1900	1903	472	24,7	247	12,9	1184	60,1
1910	2073	239	11,5	149	7,2	1685	81,2
1930	2179	96	4,4	316	14,9	1767	81,09

A Hegyközben több falu határában van kisebb kőbánya, így az 1950-es évekre a kőépítkezés teljesen kiszorította a fa- és vertfalú építési technikát. Az 1960-as években már csak elvétve, idős emberek laknak faházban. A hegyközi medence közepén, és attól délre eső falvakban a természetföldrajzi adottságok miatt korábban tért hódít a kőépítkezés, mint a hegyek lábánál vagy a hegyek között.

A lakóház beosztásához hasonlóan az építkezés anyaga is a tulajdonos gazdasági és társadalmi helyzetének a függvénye. A jómódú gazdák elsők között építettek kőfalú házakat, fa-, illetve vert- és paticsfalú házban pedig zsellérek, napszámosok laktak legtovább.

A faházak leggyakrabban boronatechnikával épültek. Legkiválóbb épületfának a tölgyfát tartották, amiből ácsmesterek készítettek a házat, de Pusztafaluban, Füzéren majdnem minden gazda ért az ácsmunkához, fafaragáshoz. A ház sarkai alá rakott nagy kövekre tették a csapolással összeillesztett vastag, faragott *talpfákat*, melyek

az egész ház hosszában és szélességében végighúzódnak. A falat alkotó gömbölyű tölgyfaszálak kerek, teknős bevágással kapcsolódtak egymáshoz, „ravatra rakták” (33. kép). A boronafalú házakat a Hegyközben *ravatos háznak* is nevezték.

A faépítkezésnél előfordult a zsilipelt technika is, az ilyet *palánk falnak* hívták. Ilyenkor a talpfákba állított berovott *culák*ok közé eresztették a hasított palánkokat. A falat kívül-belül marhatrágyával kevert törekes sárral tapasztották be, majd többször lemeszelték. A falakon felül koszorúgerendákon nyugodnak a keresztgerendák, melyeket a középén végighúzódo *mestergerenda* is tart.

Paticsfal készítésénél gerendákból állították össze a ház vázát, majd hasított akácfával fonták be és sárral vastagon két oldalról betapasztották. A vertfalú ház építéskor a fal szélességének megfelelően két sor karót vertek a talajba, ezekhez belülről deszkát támasztottak, közé pedig törekkkel, szalmával kevert földet döngöltek. A kőfalú házakat mindig kőművesek építették fehér, ill. fekete kőből. A 60—65 cm-es falak köveit nyirokföldből készített sár tartja össze.

Az egyfajta anyagból épített házak mellett átmeneti megoldások is előfordulnak, melyeken jól szemlélhetjük a hegyközi építkezés változását. A boronafalú házak végébe idővel vert-, patics- vagy kőfalú ólat építettek.

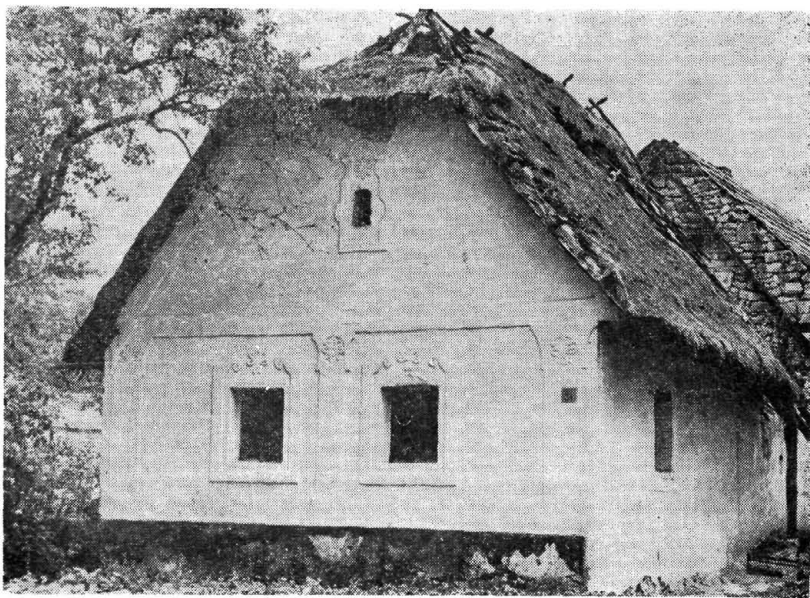
61 33. kép. Boronafalás építési technika. Filkeháza. Janó A. felv.

A hegyközi lakóházak a fejlettebb ácstechnikára utaló szarufás tetőszerkezetűek. A régi házak fedele kontyos, mind a négy oldalon fedett. A héjazatot vidékünkön *szerhának* vagy *szerhajnak* nevezik. Az újabb kőépítésű házak között terjedt el a századfordulótól a nyeregteret, melynek az eleje felül oromban végződik, amit gyakran *frontnak* hívnak. A fal két ablak közötti részét, valamint a felső homlokzatot vakolatból formált, reliefszerű domború motívumok díszítik (34. kép). A díszítmények között leggyakrabban a virágelemek, itt-ott szív és csillag, ritkán madáralakok fordulnak elő.

Az épületek fedésére az 1900-as évek elejéig kizárólag rozsszalmából kézzel csépeelt *zsupot* használtak (35. kép), amit *kicskának*, *kicskének* (csavart fejű kéve), és *sznobkának*, *szobkának* (kis kéve) dolgoztak fel. Fedés után a tetőnyerget sűrűn leszalmázták, majd méterenként *kecskelábakkal* szorítottak le, nehogy a szél megbontsa a tetőt. A két világháború között a cserép, bádóg és palatető szorítja vissza a szalmafedelű házakat.

A régebbi házak udvar felőli oldalához és elejéhez keskeny és alacsony *ablakalja* is tartozott. A kőépítkezés elterjedésével 100—120 cm széles, 80—100 cm magas *gangokat*, *tornácokat* építenek, s az így kitoldott tetőszéket fa-, ritkábban kőoszlopok tartják.

A lakóház magva a tűzhely, illetve fűtőberendezés. A Hegyközben a 19—20. század fordulójáig általános fűtőberendezés volt a

34. kép. Oromdíszes lakóház. Filkeháza. Janó A. felv.

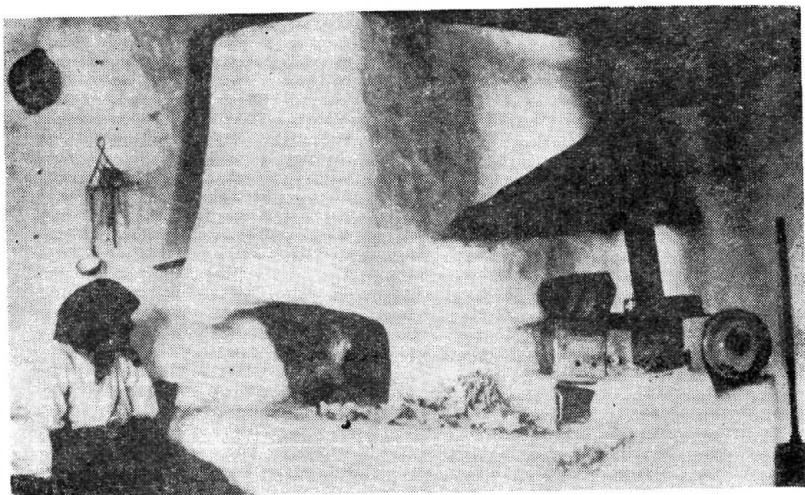

35. kép. Boronafalú, zsúpfedelű lakóház. Filkeháza. Janó A. felv.

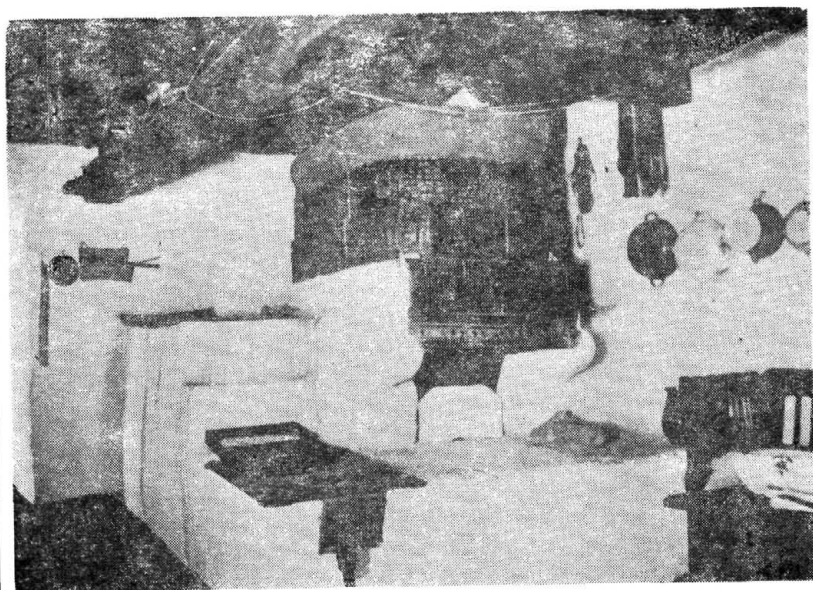
kabolás kemence (36. kép), ami rendszerint a ház nagy részét elfoglalta. A szögletes kemencét kőből rakták, majd sárral betapasztották. A kemence felett a széles szájú, négyszögletes, vesszőből font, sárral tapasztott *kabola* vezette el a kemence, és a mellette épült padkán levő *konyha* szabad tűzhelyének füstjét. A kemencét kenyérsütésre, és téli fűtésre használták. A gyerekek helye a kemence tetején, a *suton* volt. A fonott és tapasztott kabolák helyére Sátoraljaújhelyről hozott zöld- vagy barnamázás csempékből cserepes kabolákat is építettek (37. kép).

A korábbi nyílt tűzön való főzést a kemence mellé épített zárt tűzhely, a *masina* váltotta fel. A századfordulótól kezdik a szobabeli kemencéket lebontani, s a pitvarban, a szabadkémény alatt építik fel. A szoba tüzelőberendezése, főző-, és fűtőberendezése az 1 méternyi hosszú, kőből épített vasplatnyis, zárt tűzhely, melynek füstjét a pitvarba vezetik. Ezeket váltják fel az üzletben vásárolt fémből készült *csikómasinának* vagy *huszármasinának*, majd a zománcos *sparhel*-tok, melyeket gyakran ma is csak *masinának* neveznek.

Területünkön híres bútorkészítő központ volt Sátoraljaújhely, ahol 30–40 asztalos is dolgozott a 19. században. Az 1860-as, 70-es években alakult itt ki az a sajátos festettbútor-stílus, melynek termékeiből a hegyközi parasztság is vásárolt, és ezek gyorsan kiszorították a korábbi egyszerű darabokat. A bútorok sötét, rendszerint fekete alapszínűek, s ezeket piros, kék, sárga és zöld virágcsokrokkal, füzé-

36. kép. Kabolás kemence. Pusztafalu. Gönyey S. felv.

37. kép. Cserepes kabolás kemence. Pusztafalu. Gönyey S. felv.

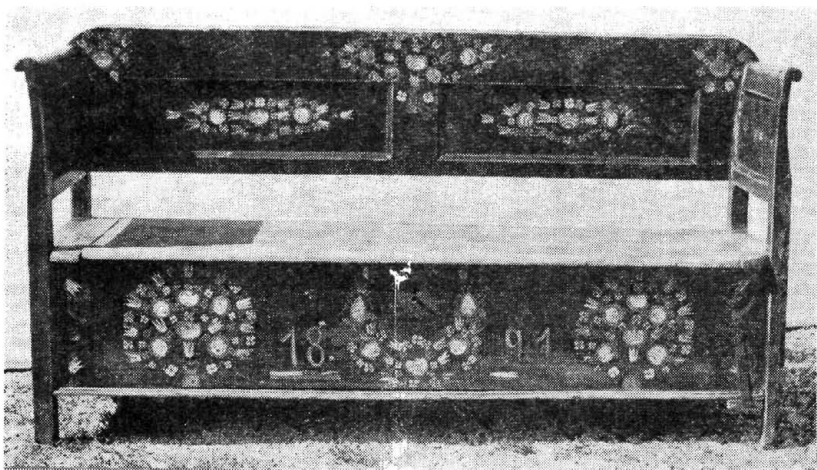
rekkel díszítették és évszámmal látták el. Pusztafaluban is dolgozott egy asztalosmester, akinek stílusa megegyezett az újhelyivel, bár itt az 1900-as évektől elterjedtek a szürkés-kék és zöld alapszínű, de virágozásban az újhelyivel megegyező bútorok. Ismereteink szerint még 1943-ban is készült kék alapszínű festett bútor Pusztafaluban.

Ruhanemű tárolására szolgált a *láda*, mely a menyasszony hozományához tartozott. Az 1880-as évekig készültek felemelhető tetejű elől virágozott ládák. Ekkortól az alul egyfiókos, felemelhető tetejű *magasláda*, vagy *nagyláda*, illetve a háromfiókos *komót* terjedt el. Míg a magasládát virágozták, a *komótok* csak világosbarna és fekete színben készültek. A ruhanemű tárolására szolgáló ládákat a két világháború között kezdte felváltani a *sifon* vagy *szekekrény*, de a *komót* még napjainkban is gyakori bútordarab.

Sajátos darab a *karosláda*, vagy *élésláda* (Pf.), mely egyben tároló- és ülőbútor is (38. kép). Rendszerint négy rekeszre osztott ládárészében vászonneműt és ruhafélét tartottak, de gyakran tejfélét, kenyeret is. Felemelhető tetejű, bordázott vagy betétes háttámlájú bútor. Ládárészének elejét és háttámláját virágozták.

Az ágy szintén a menyasszony hozományához tartozott az ágy-neművel együtt. Az ágynak csak az egyik végét virágozták. A 20. század elején a díszesebb, ún. *koronás ágyvéget* az egyszerű, félköríves váltotta fel.

A 19. század közepén még az alacsony, nagy fiókos asztalok domináltak. A festett bútorral együtt a magasabb, egyenes lábú, lapjának sarkain virágozott, közepén koszorúval díszített asztalok terjedtek el.

38. kép. Karosláda. Pusztafalu. Janó A. felv.

A *karszékeknek* a háttámláját virágozták, de gyakori volt bordázott háttámlájú szék is.

A szoba egyik falába beépített *falkaszni* ajtaját is díszítették, benne üvegeket, edényeket tároltak.

A bútorokat a szobában hagyományos rend szerint helyezték el. A Hegyközben a 19. század végén kétféle szobarend az általános. Uralkodó az ún. sarkos elrendezés mód: A kabolás kemence az ajtó közelében levő sarkot foglalta el. Vele ellentétes — rendszerint udvar felőli — sarokban, a szoba első felében állt az asztal, a falak mentén húzódó karosládák előtt (39. kép). Ez a szöglet számított a szoba legtisztéletreméltebb részének, ahova idegennek hivatlanul nem illett belépni. Az asztalt csak vasárnap és ünnepnap takarták le szőttes vagy himzett abrosszal. A szoba másik két átellenes sarkában emelkedtek az ágyak. Elöl volt a szebbik, magasra felvetett, s ezt legfeljebb csak igen becses vendég vagy gyermekágyas számára bontották meg. Az ágyvetésnél alulra tették a kettéhajtott *derekaljat*, bolti anyagból varrt, fodros szélű ágyterítővel letakarták, erre rakták két sorban a díszes párnákat, majd erre állították fel a kettéhajtott *dunnát*. A hátsó ágy egyszerűbb volt, a gyerekek számára pedig sok helyen alátolható *kerekes ágyat* használtak. A székeket az ágyak elé állították. Az asztal és az első ágy közötti falszakasznál, a két ablak között a tükör alatt helyezték el a tetszősebb ruhatartó ládákat, majd a komótokat. A komót himzett

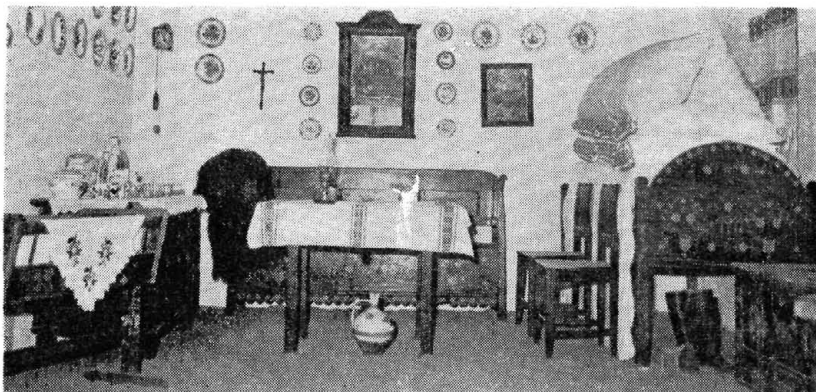

39. kép. Sarkos elrendezésű szoba részlete. Füzérkajata. Gönyey S. felv.

terítővel takarták le, ide rakták meghatározott rendben a díszedényeket. Hátul voltak a hollóházi és telkibányai keménycserép kulacsok, korsók, és komaszilkkék, előtte a keménycserép és hutai üvegkancsók, illetve bögrék, a legelső sorban pedig a poharak. Az egyszerűbb ládák helye a szabadon maradt falszakaszok előtt volt. A tűzhely környékén rendszerint volt még egy asztal, ahol a háziasszony a főzés előkészületeit végezte.

A 19–20. század fordulóján jelent meg a Hegyközben a középrendezett szoba. Az asztal a sarokból a két ablak közé helyezett karosláda elé került (40. kép). A komótot a sarokba állítják, de az 1930-as évektől fokozatosan felváltja a sifon. A szoba falát a 19. század második feléig pataki tányérokkal díszítették, azóta pedig a hollóházi és telkibányai keménycserép tányérok terjedtek el. Rendszerint egymás alá, két sorba azonos mintázatú tányérokkal rakták tele a szoba falát. Elöl, a tükör köré kisebb tányérok kerültek. Nem volt ritka a 100–150 tányér háztartásonként, de ezeket csak kivételes esetben használták. A tányérok alatt katonai idő emlékére készült olajnyomatok, katolikus falvakban pedig a szentképek is helyet kaptak.

A festett, díszesebb bútorok mellett természetesen megtalálhatók az egyszerűbb, esetleg házilag készített darabok is. Jellemző azonban, hogy az újonnan vásárolt vagy világosabb bútorokat a szoba első felében helyezték el, a régebbiek és egyszerűbbek pedig a szoba hátulso részében, illetve a konyhában vagy a másik szobában kaptak helyet. Amilyen díszes, ünnepélyes volt a szobának az asztalhoz közel eső fele, úgy egyszerűsödött a berendezés az ajtóhoz és a kemencéhez közeledve. A tűzhely körüli rész az asszonyok munkaterülete volt, itt tartózkodtak legtöbbit a gyerekek is, de itt faragták és javígtatták télen a férfiak is a mezőgazdasági szerszámokat, morzsolták a kukoricát.

67 40. kép. Középre rendezett hegyközi szoba. Janó A. felv.

A második szoba, a *hátsó ház* berendezésében is rendszerint az előbbi elv érvényesült. A család ezt a szobát lakja, ide kerülnek a használtabb, kopottabb bútorok, míg az *első ház* megmarad tiszta szobának.

A *pitvar*, illetve *konyha* funkciója és berendezése az elmúlt fél évszázad során sokat változott. Az eredetileg a szoba előteréül szolgáló pitvart a szabadkémény elterjedésével egy boltívvvel két helyiségre osztották: a *pitvarra*, és a *katlanra*. A szabadkémény alatti padkán nyílt tűzhelyen főztek, majd a századfordulótól kezdve a szobából kiszoruló kemencék és a melléjük épített masinák a katlanba kerültek. A kemence mellett kevés hely maradt, a főzésen-sütésen kívül nem is tartózkodtak itt. Az edényeket a falra akasztották, illetve *stelázs*in vagy *telázs*in tartották. A pitvart és a katlant elválasztó boltívre kerültek a nagyméretű sárospataki tálak, vagy a szobából kiszoruló tányérok. A pitvar csak előtérül szolgált, esetleg a *vizes lócát* helyezték el itt.

A döntő változás a pitvar szerkezetében az 1930-as és az 1950-es évek között történt, amikor a kemencéket sorra szétbontották, és a szabadkéményt befedve a korábban két helyiséges pitvar egy nagyobb méretű konyhává lett. Ezzel tulajdonképpen kétsejtűvé vált a hegyközi ház, és a konyhát a főzésen kívül napközi tartózkodásra, sőt éjjeli alvásra is használhatja a család. Ezzel együtt terjed el a *nyárikonyhák* építése az udvaron, a ház mellett, ahol kenyérsütő kemencét is raknak, s nyári időszakban tulajdonképpen ide tevődik át a család nappali élete a mezőgazdasági munkák szünetében.

A szabadkéményes pitvarokban füstöléssel tartósították a sertéshúst, szalonnát. Az 1930-as, 1950-es évek között a szabadkémények befedésével terjedtek el az udvaron deszkából, ritkán téglából épített *füstölők*.

A hegyközi parasztságnál még a két világháború között is általános volt a fonás, szövés, a legtöbb faluban csak az 1950-es években szűnt meg. Az asszonyok maguk állították elő a ruházkodáshoz, háztartáshoz és a gazdálkodáshoz szükséges vászonneműt.

A kenderföldek minden faluban kívül estek a vetésforgón, s mindig azonos helyen termesztették. A *kenderföld* földrajzi névként is gyakori. Amelyik családnak nem volt kenderföldje, onnan az asszonyok és lányok a Bodroghözbe jártak kendert törni, s a részesedést otthon dolgozták fel.

A kendernek jól megdolgozott föld kell. Az alaposan megmunkált földet vetés előtt háromszor megszántják és beboronálják. A kendermagot mindenki maga termelte. Kézzel vetik, rendszerint áprilisban. Amikor a virágos kender szép sárga, akkor mentek *nyőni*. Rendszerint aratás után végzik az asszonyok. Több kender-szálat összefogva, tövestől húzták ki a földből, s leverve róla a földet, kévébe kötötték. *Áztatásig* az udvaron, kertben tárolják. Áztatáskor hat *kévét* szalmakötéllal egybekötnek, s a patakba vert karóhoz kötik sorban, majd kövekkel, farönkökkel, iszappal lenyomtatják. A kenderre megkülönböztetésül *jegyget* (Fre.) kötnek, vadvirágot, szalmacsomót, raknak a karó végébe. A virágos kendert általában 10 napig, a magvast két hétig áztatják, ezalatt a rost megfehéredik. A *kihányást* férfiak, asszonyok végzik. A kévéket megoldozva alaposan megmossák, s szekéren hazahordják. A kertben a kévék alját széthúzza, sorban felállítják száradni. Jó időben néhány nap alatt megszárad, de borús napokon gyakran mesterségesen is szárították. Pusztafaluban a kemencében vagy a *nagy suton* szárították a kendert, de gyakran a kerti *aszalókba* is befűtöttek, s a *léckára* rakva szárították.

A száraz kendert rögtön *megtilolják* az asszonyok az udvaron. Egy fél *kévét* vesznek kézbe egyszerre, ezt *maroknak* hívják. Hús marokból van egy *kita* (Fre.). A *pazdernyától* megtisztított markokat egyenként összefonják, majd továbbdolgozásra az egészét csomóba kötve elviszik a *törőbe* (Fre.) vagy *küjübe* (Fh., P.). Nyíriben, Füzéren házilag készített fakalapácsos *kótissal* törik meg. Otthon kirázva, a csomókat *megöcsölik* az *öcsötön* vagy *öcsöllön* (P., Fh., M., Fre.). Ezt a munkát Pusztafaluban *ágyazásnak* is mondják. Kétfajta öcsötöt — *nagyló* és sűrű vagy *pátyoszó* öcsötöt (Fh.) — használ-

nak. Ami a nagyoló öcsötben marad, abból fonják a *csepűfonalat*, ami a sűrű öcsötben, abból lesz a *pátyosz*. A kézben maradt szöszből fonják a legfinomabb fonalat, a *szálat*. A megtisztított szösz fonásig koszorúba kötve, tiszta helyen, ládában tartják.

A fonást novemberben kezdték, s az januárig, februárig eltartott. Az 1920-as, 30-as évekig csak az egytálpú *guzsolyt* használták. Ekkor terjedt el a fiatalok körében a *kerekes guzsoly*. A guzsoly felső részére, a *sotóra* az asszonyok egyszerűbb *szalagot* kötöttek, a lányok azonban piros pántlikát. Ezzel rögzítették az *egy kötöt szösz*t vagy *csűpűt*. A fonalat *orsóra* (*arsóra* — Fh., Fra.) pörgetik, ami a kézi fonásnál nagy ügyességet kíván, mert ettől függ a fonal minősége is. Egy este átlag egy orsóval fonnak. Egy marokból van egy kéziorsós fonal, de a kerekes guzsoly orsójára rámegegy 3—4 *marok* is.

A fonás a Hegyközben is a társasmunkák közé tartozott. Az 1930-as évekig a közös *fonó* járt, külön *fonóházat* béreltek a lányok és az asszonyok. Rendszerint egy szegényebb, egyedül élő öregasszonynál tartották a fonót. Mindenki adott egy-egy *marok* kendert a *fonósgazdasszonynak*, a lányok, asszonyok *petrót*, krumlit, kukoricát, tejet, babot vittek, a legények pedig a tüzelőről gondoskodtak. Felsőregmecen a 14—16 éves lányok alkottak egy *csapatot*, a férjhez menendők egy másikat. Pusztafaluban 1925—1930 között három lányfonó működött: *lyánkafonó* (a fonást tanulták), *lányfonó* (16—18 évesek) és *öregfonó* (18—21 évesek). A közös fonók megszűnése után utcánként alkottak egy-egy csapatot a lányok és az asszonyok, *sorba jártak*, minden este másnál tartották a fonót.

A fonó nemcsak munka volt, de társas szórakozási alkalom is, a fiataloknál pedig az ismerkedés, a párválasztás színhelye. A lányok 6—7 óra körül érkeztek a fonóházba, és a fal mentén elhelyezett karosládán, lócán ülve fontak. Később megérkeztek a legények is. Először az asztal köré ülve beszélgettek, daloltak. Ha két fiatal tetszett egymásnak, akkor a fiú a lány mellé ült és leste, hogy mikor ejti le az orsót. Ilyenkor a legény felkapta és a lány csak csókért válthatta ki. Ha nem akarta, *körülmotólták* az asztal és a székek lábát fonallal. Szombaton rendszerint nem fontak, Felsőregmecen ezt *mosodó esté*nek hívták. Vasárnap mindig összejöttek a fonóban, de ilyenkor nem volt munka, ez az este a szórakozásé volt. Hétköznap csak akkor játszottak, ha a lányok megfonták az egy orsó fonalat.

Gyakori fonóbeli játék volt a *szomszédkezés*. Egy *bíró* járt körbe és választásra szólította fel a legényeket. Ha a lánynak vagy lányválasztás esetén a legénynek nem tetszett az őt választó, annak a bíró 1—2 tenyeres büntetést adott. Ehhez hasonló a *tetszik a szomszéd* játék. Minden fiú mellett ült egy lány. A bíró megkérdezte: „Tetszik a szomszéd?” Ha tetszett, meg kellett csókolni. Ha nem tetszett, megkérdezte a bíró: „Ki tetszik?” —, s azt kellett megcsókolni.

Kútba estem játék: Az egyik lány a szoba közepére ült egy kis székre, és mondta, hogy „kútba estem”. A többiek megkérdezték: „Ki húzzon ki?”. A lány erre mondott egy legénynevet. Ennek a legénynek ki kellett húzni őt, a lánynak pedig megcsókolni a fiút. Ezután a legény „maradt a kútban”. Ő már lánynevet mondott. Így folytatódott a játék, amíg meg nem unták.

Lányok játszották a *Keresd meg a tút* játékot. Egymás mögé sorba álltak, egymás vállára téve kezüket, fürgén siettek az alábbi nóta ütemére:

HUTKAY ANNA 77é.
PUSZTAFALU 1951.

A vezető mindig beljebb, a szoba közepé felé körözve úgy húzta maga után a többieket, hogy azok csigavonalban követték. Még mulatságosabbá tették a játékot azzal, hogy egymás válla fölött, jobbra-balra kukucskáltak, mintha valóban keresnének valamit. A dal első szakaszát addig ismételték, amíg a csigavonal teljesen be nem csavarodott. Ekkor fordított irányban fogták meg egymás vállát, s aki kívül maradt, most ez vezette ki a csigavonalat a nóta második versszakára:

Mögtanáltam mán, mög is varrtam mán,
Gyöngye piros két orcáját mögcsókoltam mán.
Ezt addig ismételték, míg a csigavonal ki nem csavarodott.
Bokortánc — lányok játszották az alábbi dalt énekelve:

FUTÓ ANDRÁSNE 46é
NYÍRI. 1962.

Az én singolt zsebkendőmet jaj de sajnálom,
Szép vagy babám, piros, barna babám,
Nehéz tőled elválnom.

A lányok körbe-körbe elhelyezték a kissekéket, majd úgy ültek rájuk, hogy kinyújtott lábaik a kör középpontja irányában egymást érintették. A nótá közben először egymás felett mozgatták lábaikat: jobb talp a bal lábfej fölött körözött befelé közelítő mozdulattal, bal láb eltávolodott, s most ez körözött ugyanígy a jobb lábfej felett. Ez a két alapmozdulat meg-megisméllődött úgy, hogy nyolcas vonalat írt le a két láb. Közben a földhöz nyomva talpukat, majd sarkukat, a kissekéket egyre hátrább tolták, s így maguk is állandóan távolodtak hátrafelé, egyre szélesedő körökben, végül mindenki külön-külön körözött a lábával.

A székestáncot a legények a következő dalra táncolták:

PUSZTAFALU, 1960.

TÁNCLEPÉS

En azt mög-tő-szöm Jul-csát el-vő-szöm

ő ke-re-si a ke-nye-ret én majd mög-ő-szöm

A legények egymás mögé rakott kissekékre ültek lovaglólülésben, úgy, hogy kezüket maguk elé téve fogták a széket. A dal ütemére emelgették a székeket, előre vitték, előretolták, természetesen a lábukkal is segítve. A székek felemelése és előre vitele jobbra-balra kitéréssel történt.

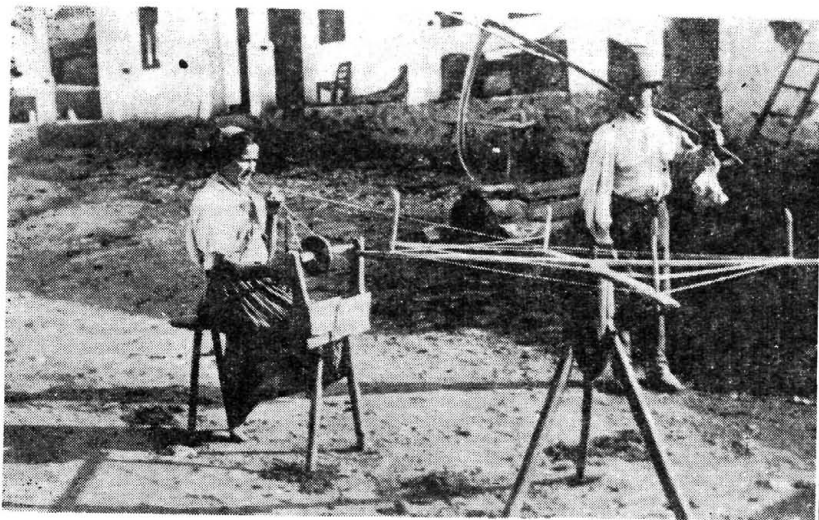
A lányok és legények nagy izgalommal várták december 13-át, Luca napját, mert ilyenkor a fonó sokkal vidámabb volt, mint máskor. „Lucakor ne fonjunk, mert megdagad az ujjunk” mondták Pálházán. Komoly fonás nem is volt, a lányok fánkot sütöttek, a legények bort vittek. A *Luca-eszték* éjfélig tartottak, és ekkor jelentek meg a különféle *maskarába* öltözött *lucák*, *móriók*, *sztihalál*. Előfordult, a kecske- és bárányalakoskodás is (Fre., Fra.). Farsang végén rendszerint *fonóbált* (Pf.) tartottak a kibérelt házban. S erre már muzsikásokat is fogadtak. Felsőregmecen ilyenkor *páros vacsorát* rendeztek. A lányok ennivalót vittek, a fonógazdasszony segítségével elkészítették, a legények meg az italról gondoskodtak. Párosával ültek a vacsorához (leves, töltött káposzta, lekváros lángos, mákos kürt), majd táncoltak, *karikáztak*.

A sorbajáró fonók elterjedése után a soros gazdasszony megfőzött aszalt gyümölcscsel, *susinkával* (Kv., P., Fh.) kínálta meg az asszonyokat, amit nyá lazónak használtak.

A fonást követő művelet a *motólálás*, amikor a fonalat az orsóról a *motólára* tekerik. Ezután szapulással tisztítják, majd az ereszlatti rúdra akasztva megszáritják. A *darab fonalat bakra* téve *fajfákra* csőrölik a *csöllön*. (41. kép). Ami megmarad, azt bodzafa csövekre tekerik *bélinek*. A fajfatartóra rakott fajfákról történik a *vetés*, de ehhez már csak néhány asszony értett falvanként.

A szövést február végén, március elején kezdték, a szobában felállított szövőszéken, a *szátván*. Szátvát a Hegyköz északi falvaiban csináltak, *bordákat* a hutaiaktól és cigányoktól vettek, a *nyüstöt* többnyire maguk készítették a *nyüstkötő szátvával*. Az a fonal, amit szövés előtt a szátván *návolyára* raknak, a *feljáró*, amit a *vetélő* segítségével belevernek, a *bél* (Fre.). Háromféle vásznat szöttek: *Kendervászon*nál, a *feljáró* és a *bél* is kenderfonál. *Félpamutos vászon*: a *feljáró* pamutfonal, a *bél* kenderfonal. A *tiszta pamutos vászon*nak mindkét fonala pamut. Tiszta kendervászonból készült a *zsák*, *ponyva*, *törölő*, *törülköző*, egyes ruhanemű, *félpamutosból* és *pamutosból* *abroszt*, *vőfélykendőt*, *komakendőt* varrtak ünnepi alkalmakra. A vásznat fehérités és *mángorolás* után hengerbe göngyölve a karosládában tárolják.

A vászon nemcsak a család ruházatának alapanyaga, de a férjhez menés előtt álló lányok ebből készítették el a *kelengyét* is. Széphalomban az eladó lánynak 6 lepedőt, 12 *törülközőkendőt*, 2 *ponyva ruhát*, 20–30 *vőfélykendőt*, 12 *szakajtórúhát*, 2 *abroszt* kellett elkészíteni esküvőjéig.

A hegyközi népviselet egyes darabjait vászonból vagy vásárolt anyagokból a lányok, asszonyok varrták, más részét — elsősorban a felső ruházatot — sátorlajújhelyi szabóktól, szűcsöktől vásárolták. Területünkön, viszonylag sokáig fennmaradt a hagyományos népviselet, az elzártabb Pusztafaluban és Füzérkajátán csak az 1930-as, 40-es években vetették le. A továbbiakban a századforduló és az 1900-as évek első évtizedeinek — főbb vonásaiban egységes — hegyközi népviseletét mutatjuk be. Adataink Pusztafalu, Füzér, Füzérkajata, Filkeháza, Mikóháza, Kovácsvágás, Nagyhuta, Nyíri, Füzérkomlós, Pálháza, Alsóregmec, Rudabányácska falvakból származnak.

A gyerekek 4—5 éves korig nemre való tekintet nélkül *viganó*-ban jártak. Ekkortól kezdtek a kislányokra *ingvállat*, alsó szoknyát és kis *szoknyácskát* adni, lábukra egész cipőt húztak. Hétköznapi az elhasznált ünnepi ruhát hordták és mezítláb jártak. A kislányok a századfordulótól vasárnap vászon nadrágban és kabátban jártak, akkortól kezdve vásárolt nadrágban, ingben, kabátban és egész cipőcskébe mentek a templomba. A lányok és fiúk 12—15 éves kortól kezdtek komolyabban öltözködni, a család vagyoni helyzetétől függően.

A nők legelső ruhadarabja a házivászonból készült, két vagy három szélből varrott *pendel*, *pendely*, vagy *ingajj* (F.), amit korccal rögzítettek a derekukra. Az *ing* melle és háta vászonból, ujja gyolcsból készült. Nyakát *gallérozták*, vagyis beszegették. A fodros ingujj bő, rendszerint 30 cm hosszú (42. kép). A pendelyre vették a 3—4 alsószoknyát, melyet csikos parkettanyagból, kartonból, flanelből, gyolcsból készítettek. A felső szoknya — amit általánosan *kabátnak* neveztek — fehér, zöld, kék vagy piros alapú, kázmír rózsákkal s ezt anyaga után Pusztafaluban *tibet* vagy *dibet* kabátként is emlegették. A fiatal lányok felső ruháikat fehér géphímzéses anyagból is varrták. Általában az élénk színeket kedvelték. A szoknya dereka keskeny gallérba foglalt. A felső szoknyát ráncolták, alját 5—6 cm szélességben fekete bársonnyal szegték. E fölé 15 cm magasságban 2—3 sor kék vagy zöld színű taftszalagot varrtak. A szoknyára elől a fiatalabbaknál fehér vagy világos selyem, az idősebeknél fekete klott vagy kékfestő *kötő* került. Alján húzott vagy rakott fodor, szegélyén csipke vagy bársony díszítés volt. A világos kötényeket sokszor hímzett virágokkal is díszítették. A kötény szalagját hátulról előre vezetve, a hason kötötték meg. Az egyszerű házivászon *surcot* csak hétköznapi hordták.

Az *ingre* vették a derékban öv alatt húzott, ujjatlan női mellényt, a *derekast* (F., Pf.). Szlovák elnevezése: *lajbík* (F.), *lajbička* (Nh.), *lajbičok* (Ar.). Anyaga az alkalomtól függően fehér sifon, kázmír vagy fekete lüszter selyem házivászonnal bélelve. Elejét és hátát sárga, zöld, kék és piros színű cérnával varrt virágmotívumok, ún. *nyargalásos rátétek*, cikcakkos vonalak és hullámvonalak díszítet-

ték. (43. kép). Elöl gyakran porcelángommbal záródott. Alján nem ritkán bársonyszegés volt. Pusztafaluban a mellényt *zsinóros derekas lajbinak* is nevezték.

A lányoknál és a fiatal asszonyoknál általánosan elterjedt volt a háromszög alakú *nyakbavaló kendő*, amit a derekas fölé, a mellükön keresztbe véve, hátul megkötve viseltek. A lányok rendszerint fehér siffon kendőt hordtak, amit színes, lapos hímzésű virágfüzérrel, a szélén pedig széles csipkével, horgolással vagy gépi hímzéssel díszítettek. Kedvelték a fekete és élénk színű nagyvirágos, gépi hímzésű, rojtos selymekendőket is.

Ujjas női felsőruha volt a sűrű zsinórozással díszes, bélelt *szervióanka* (Pf., F., R.), vagy *vizitka* (M.), aminek szegélyét bárányprémből, esetleg vidraprémből készítették újhelyi szabók. Hidegebb időben hordták az egyszerűbb *ujjas lajbit* is (44. kép).

A lányok ünnepi öltözkééhez tartozott a fehér gyolcsból készült, apró virágmotívumokkal hímzett, körben horgolt vagy csipkézett zsebkendő. Sarkosan összehajtva, a kezükben tartották. Nyakukban a lányok ujjnyi széles pántba foglalt, géppel hímzett fehér fodrot, ún. *nyakacskát* (F., M., Pf.) viseltek. Erre került a több soros *galáris*, (F., Pf.), amit rózsás szalaggal kötöttek össze.

A lányok egy ágba fonták hajukat, a fonat végére még színes szalagsokrot is kötöttek. Az 1920-as évektől kezdték két ágba fenni

42. kép. Fiatalasszony ingvállban és csipkés kendőben. Pusztafalu. Tagán G. felv.

43. kép. Női viselet. Pusztafalu. Tagán G. felv.

a hajukat. A menyecskék a simán hátrafésült haját kerek száru kontyfésűvel kontydeszkára csavarták, majd piros kázmír vagy karton hátraszorító kendővel kötötték be fejüket. Erre került a fiataloknál világos színű, virágozott *kendő*, mely a kor előrehaladtával sötétedett. Az ötven éven felüliek csak feketét hordtak. Hétköznap karton vagy féldelin, vasárnap selyem vagy delin kendő volt.

A nők nyáron *papucsot*, hideg időben, hétköznap zsíros csizmát, vasárnap fekete, magas sarkú, harmonikás bokszcizmát hordtak. A lányok csizmájának kerge gyakran sárgaréz szegekkel, virág formára kivet, az orra pedig zöld selyemmel varrott tulipán motívumokkal díszített. Az 1920-as évektől kezdtek egész vagy félcipőket viselni.

Télen a nők általában vastag kendőt, *borítót* (F., M., Fh.) illetve *nagykendőt* (F.) hordtak. Csak a módosabb asszonyok viseltek nagy hidegben lábszárig érő újjatlan *bundát* (P., Kv.), amelynek eleje és háta rátétes díszítésű, gallérja fekete báránybőr volt. (45. kép).

44. kép. Asszonyviselet
újjas lajbiban. Pusztafalu.
Gönyey S. felv.

45. kép. Asszony,
hímzett bundában.
Kovácsvágás. Bakó F. felv.

A századfordulón a férfiviselet még igen egyszerű (46. kép). A legények *borsóval* (subrika) kivarrt, beráncolt, alul rojtos, rövid vászon *gatyát* viseltek. Hétköznap korccal, ünnepnap három ujjnyi széles, csatos szíjjal kötötték meg. A századfordulóig a széles ujjú vászon *inget* viselték, azóta a kézelős ujjú ingeket. A hétköznapi ing tiszta kendervászonból, az ünnepi pamutos vászonból készült. Az ünnepi ing *mejje* és *kezefeji* piros, kék, zöld leveles rózsákkal volt kivarrva. A gatyá elé fehér vagy fekete *surcot*, *kötöt* vettek. A fehér pamutvászon surc alja a gatyáéhoz hasonlóan borsókázott és rojtozott; szöttes csikkal és egy sor hímzett rózsával díszített. A fekete klott surc csipkével körülszegett, széleit körül folyómintás levelekkel, rózsákkal varrták ki. Kedvelték a *nyargalásos* öltéssel hímzett kötöket is.

Az ingre vették a zsinóros *derekast* vagy *derekas lajbit* (Pf.). A mellény anyaga rendszerint fekete posztó, felálló nyakkal. Elöl balról 3, jobbról 4 sor rézfoglalatú, színes üveggömbök. A mellény háta közepén felül és alul kis leveles dísz himeztek zöld és piros selyemmel, a varrás színes zsinórozással borított. A derekas alja, karöltője és nyaka szintén színes zsinórozású. A zsinóroknál a zöldet, a tüdőszínt és a pirosat kedvelték.

Hideg időben a derekasra került az *ujjas lajbi*, ami ritkán bárányprémmel volt szegve. Kovácsvágáson *kislajbinak* nevezték az egyszerűbb, fekete posztó lajbit. Hidegebb időben és télen a szűk gatyára házilag készített, egyszerű szabású vászonnadrágot húztak (47. kép). Legényeknek régen a nadrág oldalát piros és fekete zsinór vagy szélén kicsipkézett piros posztó, elől, két oldalt egy-egy tulipán díszítette. A vászonnadrághoz tartozó felső kabát a *kitli* (Pf., M., P.), felfelé álló gallérral. A vászonnadrágokat a fekete zsinóros posztónadrágok, a *priccses nadrágok* váltották fel, melyeket újhelyi szabók készítettek. Pusztafaluban *furulyanadrágnak* vagy *leppentyűs nadrágnak* is nevezték az Újhelyben vásároltakat.

A legények rövidre nyírt haját, az öregemberek *görhaját* (Pf., P.) viseltek. A Hegyközben a Sátoraljaújhelyben készített keskeny karimájú fekete posztókalapok terjedtek el, melyeket széles szalaggal szegtek. A legények a kalap jobb oldalán az első világháborúig darutollat, azután fehér struccotlat, fecskefarkat és fácántollat viseltek.

A férfiak hétköznap zsiros csizmát, nyáron, aratáskor hegyes orrú bocskort hordtak. A két világháború között kezdtek *bakancsot* is viselni. Az ünnepi viselet fekete *harmónikás szárú csizma* vagy *csizma*, amire a legények bál alkalmával sarkantyút kötöttek.

Télen fekete fűrtös, hosszú debreceni vagy ungvári *gubát* börtöttak magukra a férfiak, ami a nyakán zsinórral kötődött. Kovácsvágáson a módosabbaknak kettő is volt: egyik a szekérre, másik a templomba.

46. kép. Hétköznapi
férfiviselet. Kishuta.
Bakó F. felv.

47. kép. Férfi, vászon
nadrágban.
Nyíri. Bakó F. felv.

7. A CSALÁDI ÉLET ÉS A JELES NAPOK SZOKÁSAI, HIEDELMEI

A hegyközi falvak hagyományos rendje biztosította, hogy a dolgozók hétköznapi életét vidám ünnepek, szórakozási alkalmak váltsák fel. A hiedelmekkel átszőtt, generációkon át hagyományozódott szokások áthatják a parasztság mindennapjait, de legszívesebben és legtovább a családi élet nagy fordulóihoz és az esztendő ünnepeihez kapcsolódók maradtak fent. Ezeket ismertetjük a századforduló és a két világháború közötti évtizedekből.

A családi élet szokásai

Az ember életének három jelentős mozzanata a születés, a házasság és a halál.

Az asszonyok a háznál szültek, a bábaasszony segítségével. Az újszülött gyereket megfürösztötték, s a bába pénzt tett a fürösztővízbe, vagy a gyerek kezébe, hogy ha felnőtt, gazdag legyen. Hogy a kisgyereket meg ne rontsák, illetve szemről ne essen, születése után az édesanyja a keze fejére köpött, hátul a szoknyájában megtörölte, és a bölcső felé háromszor a keze feje visszajáról keresztet vetett. A rontás ellen piros szalagot is kötöttek a gyerek kezére. A gyermekágyas asszony és a gyerek a különben ritkán használt díszes ágyban feküdt, s ezt a keresztelőig fehér lepedővel kerítették el, „nehogy megnézzék őket”. Az asszony és a gyerek feje alá szentelt fűvet, az ágy alá szentelt vizet raktak, hogy az újszülöttet el ne cserélje a sátán egy csúnya, síró gyerekre. Ennek érdekében igyekeztek minél előbb megkeresztelni a gyereket.

A keresztelő szervezője a bábaasszony vagy az apa volt, s rendszerint ők hívták meg a keresztszülőket is: a komát és a komaasszonyt vagy kománét, akiket a gyerekek kereszttapának, illetve keresztmamának szólítanak. Általában rokont vagy barátot hívtak meg keresztszülőnek, de nem férjet és feleséget. Így két koma és két kománé volt minden keresztelőben. A kereszttapa felesége és a keresztmama kétszer-háromszor látogatta meg a gyermekágyas asszonyt, s komaszélkében tyúkhúslevest, főtt és sült húst, édes pálinkát, fánkot vagy egyéb süteményt vitt. A keresztelő a születés után 1–2 hét múlva vasárnap volt, csak beteg gyereket kereszteltek

meg hamarább. A templomba a bábaasszony vitte a gyermeket, de a keresztvíz alá a keresztanya tartotta. A keresztelési ruhát a keresztszülők vették. A templomból hazatérve Pusztafaluban a bába azzal köszönt be, hogy „Pogányt vittünk, keresztényt hoztunk”. Vitányban a bábaasszony az asztal alá tette a gyermeket, s szólt az apjának, hogy váltsa meg az ördögtől. Az apa fizetett a bábának, mire az kezébe adta a gyermeket.

A keresztelés utáni *komaságra* a keresztszülőket és a közeli rokonokat hívták meg, s itt szedtek pénzt a bábának. Kis- és Nagyutában a keresztszülők *keresztpénzt*, ún. *križmát* is fizettek a gyerekeknek. A Hutákban a keresztelő alatt a suhanc fiúk hamuval megtöltött, rossz csuprokat vágtak az ajtóhoz, s ezért a háziak borral, süteménnyel kínálták őket. Meg szokták füstölni az új keresztapát és keresztanyát is. A keresztelőn részt vevő legényeket és lányokat pedig parázsra szórt korpával füstölte meg két, lepedőbe öltöztött, fejére szitát húzott asszony, s ezért a legények bort fizettek. A vacsora után ittak, beszélgettek, dalolgattak. Pusztafaluban régebben muzsikásokat is fogadtak és táncoltak.

A kisgyerekekre továbbra is nagy gonddal vigyáztak. Nem volt szabad megdicsegni a szépségét, csak úgy, ha közben megköpdösték. Különösen a szűrös szemű, összenőtt szemöldökű embereket tartották ártó szeműnek, s ezeket nem engedték a gyerek közelébe. Ha mégis *megnézték* a gyermeket, *szemről esett*, akkor *szenteltvízzel* mosták meg az arcát és kifordított inggel törölték meg. Olyan „gyógymódot” is alkalmaztak, hogy amilyen neműtől szemről esett, olyan nemű ember vizeletével hintette meg az anyja a gyermeket.

A legények és lányok fonókban, kukorica- és tollfosztókban, bálokon, búcsúknak és lakodalmakban vagy más közösségi alkalmakkor ismerkedtek egymással. A századfordulón még 15—16 éves kortól mentek férjhez a lányok, a 20 évesek már vénlánynak számítottak. A legények rendszerint csak a katonaság után, 20—25 éves korban házasodtak. A megismerkedést a sűrűbb látogatások, találkozáások követték. A fonóban a legény a kiválasztott lány mellé ült, és csak csókért adta vissza a sokszor szándékosan leejtett orsót. A legény esténként a lányos háznál is meglátogatta kedvesét. Ha a lánynak és szüleinek is tetszett a fiú, akkor a lány kísért ki, s egy ideig beszélgethetett vele. Ha nem akarták a házasságot, a lány szülei kísérték a legényt a kapuig. Eleinte a fiú barátaival érkezett, de ahogy komolyabbra vált az udvarlás, elmaradtak a kísérők. Búcsúról, vásárról ajándékokat hozott a legény a lánynak, tavasszal májusfát állított a kapujába. A lányok babonás eljárásokkal is megpróbálták a sűrűbb látogatás kierőszakolását. Mikóházán hamuval öntötték le a fiúnak a lábnyomát, ha ritkán jött, de szerették volna, hogy odaszokjon. Észrevétlenül igyekeztek kihúzni a fiú hajából, vagy kifőzni a kapcáját, hogy mindig utánuk járjon.

Amikor a fiú és a lány megegyezett a házasságban, a legény egy jó beszédű rokonával elindult *lánynézőbe*. Szombat, vasárnap este mentek széna- vagy állatvásárlás ürügyén, végül elmondta a kísérő a lány szüleinek, hogy lánynézőbe jöttek. A lányt csak később hívták be. A vendégeket a századfordulón pálinkával, szalonnával, kolbásszal kínálták.

Ha a lánynéző kedvezően végződött, akkor következett a *lánykérő*. Filkeházán a legény szülei, Mikóházán a legény egy idősebb rokon férfival, Pusztafaluban két rokon férfi ment *kérőbe* szombaton vagy vasárnap este. Legtöbbször nem mondták el nyíltan a szándékukat, hanem valamilyen ürüggyel érkeztek. Pl. tehenet akarnak vásárolni, vagy utasok és szállást kérnek a házigazdától. Mikóházán nem ülnek le addig a kérők, „míg a virágot, akit kiszemeltünk, nem engedik leszakasztani”. Alkudozás után végül kijelentik a szülők: „Megengedjük, hogy leszakítsák.” A vendégeket ezután leültették, megvédégtették és megbeszélték az esküvő és a lakodalom részleteit. A lány csak ezután jöhetett be a szobába. Pusztafaluban egymás után háromszor mentek *kérőbe*, s csak harmadszorra kaptak igenlő választ.

A menyasszony szülei egy hét múlva mentek el a legényes házhoz. Mikóházán *kuciknézőnek* hívták a látogatást. Ilyenkor beszéltek meg az anyagi kérdéseket: mit és mennyit adnak a lánnyal. Rendszerint a lány ment *menyecske*nek a vőlegény házához, s a hozománya tehetségtől függően változott, de állandó elemei voltak: komót, karosláda, ágy, dunna, derékalj, párnák, lepedők, kendők, abroszok, zsákok, ruhanemű. A hozománynak csak egy részét, az ágyneműt vitték át a lakodalom előtt, a többit az esküvő utáni napokban szállították át a vőlegény házához.

A lakodalom előtt legalább három-négy héttel, szombaton este tartották a *kézfogót* a lányos háznál. Ezen a szülőkön kívül mindig részt vett egy vagy két *lánynéző* és *kikérő*, s a legközelebbi rokonok. A filkeházi kézfogón a lánynézők hosszú kendőt viseltek a vállukra kötve, a mellükre pedig rozsmaring bokrétát tűzött a menyasszony. Ugyanílyen kértek a vőlegény kikérői is, amikor valamilyen ürüggyel bejutottak a házba. Kétszer szalmakötelet és szalmával átkötött *csenálbokrétát* hoztak be, amit nem fogadtak el. Harmadszorra kapták meg az igazi kendőt és a bokrétát. A lánykérők ezután a menyasszonyt kérték a kiadóktól. Először egy boszorkánynak, másodsor *viselő*nek felöltözött lányt vezettek be. A harmadiknak kisbaba volt az ölében. A vőlegény nem fogadta el egyiket sem, erre hozták be az igazi menyasszonyt. Pusztafaluban két álmenyasszony volt: egy-egy, lepellel beborított, fejére rostát húzott asszony, nyakában csengővel. Ezután következett a *jegyváltás*. Egy tányéron behozták a vőlegénynek szánt bokrétát és *jegykendőt*, melyeket a lány készített. A filkeházi és pusztafalusi kézfogón egyaránt szokás volt, hogy a vőlegénybokréta helyett először színes papírral

és csepűvel feldíszített galagonya vagy más tövises ágat vittek be és meggyújtották. Csak akkor hozták be az igazit, amikor a lánykérő kijelentette, hogy a királyuknak nem ilyen bokréta kell, ez megégeti a népeket. A vőlegény selyempapírba csomagolt pénzt tett a tányér-ra. Filkeházán a vőlegény és a menyasszony megfogák egymás kezét, és a kezük alatt megfordultak. Az első világháború utáni évektől terjedt el, hogy a vőlegény gyűrűt adott a lánynak. Ezután kezdődött a vacsora, melyen pálinka, húsleves, főtt hús, töltött káposzta, bélesek, lepények szerepeltek. A menyasszony és vőlegény egymás mellett ültek, egyik oldalon a két lánykiadóval, másikon a két lánykérővel.

A rozmaringból készült jegybokrétát a vőlegény a lakodalomig a kalapjához tűzve hordta, a himzett jegykendőt pedig a lajbi-zsebben viselte. Ezek adták hírül a faluban, hogy megtörtént a kézfogó.

A jegyváltás után a paphoz mentek a fiatalok *íratkozni*, a lakodalom előtt három vasárnap hirdették őket a templomban.

A századforduló éveiben még általános volt a háromnapos lakodalom, mely az 1930-as évekre már egy napra korlátozódott. Rendszerint vasárnap este kezdték a fiatalok *konyhatáncával*, hétfőn következett az esküvő, kedden *kontyoltak*, s szerdán volt a *rádás*, amikor *pótoltak* (Pf.), illetve szegték a *menyasszonyt* (Fh., M.). Az egynapos lakodalmakat szombat déltől vasárnap reggelig tartják.

A lakodalom előtt varrta meg a menyasszony a *jegyínget* a vőlegénynek, s maga hímezte ki az elejét és a kézelőjét. A menyasszonyi ruhát a vőlegény vásárolta. Az 1920-as évekig a menyasszony *széles ruhában* esküdött. Négy-öt alsószoknyára vette a fehér ráncos szoknyát, e fölött inget és fehér blúzt, fején magas koszorút, nyakában több soros galárist viselt. Régebben fekete csizmában, ekkortól már inkább fekete félcipőben ment az esküvőre. A vőlegény fekete csizmában, fekete csizmanadrágban, himzett ingben, fekete kabátban és bokrétás kalapban esküdött.

A lakodalmaknak állandó szereplői, *hivatalos személyek* vagy *tisztesek* voltak: *2 násznagy*, *2 nagyvőfély*, *2 kismvőfély* (őket *vőfélynek* is nevezték), *2 nagynyoszolyó*, *2 kismnyoszolyó*. A tisztségviselők a menyasszonytól szőttes vagy himzett *hosszúkendőt* kaptak (48. kép). Egy lakodalomban régebben 30—40 hosszúkendőt is el kellett aján-dékozni.

Egy héttel a lakodalom előtt járt a két nagyvőfély *hívogatni*. Vállukra, a mellükön keresztben két *hosszúkendőt* kötöttek, kezükben nádból készült bokrétás *vőfélybot*, kabátjukon *bokréta* a jelvényük. Vőfélynek rokon fiatalembert hívtak, vagy olyat, aki értett a verseléshez. Minden faluban van még ma is egy-egy kézzel írott vőfélykönyv, melyet egymásnak adnak, s a verseket a helyzetnek megfelelően alakítják, változtatnak rajta. Kisebb lakodalmaknál a rokonokat, barátokat, szomszédokat hívták meg, de gyakoribb

volt az egész falura szóló lakodalom. A meghívott családok ajándékba egy tyúkot, egy *szakajtó* lisztet, néhány tojást, zsírt vittek a lakodalmas házhoz. Az utóbbi 20—30 évben a közelebbi rokonok komolyabb ajándékokat is vesznek. A sütés-főzés, készülődés már az esküvő előtti héten megkezdődött. Megsütik a süteményeket (a századfordulón még nem volt aprósütemény), levágják az állatokat. Három-négy szakácsasszonyt, *szakácsnét* hívtak a rokonok közül, akik kivarrott vagy szőttes *surcot* kaptak a menyasszonytól.

Az esküvő előtti nap estéjén a lányok és fiatal asszonyok összejöttek a vőlegényes háznál *csigát* készíteni. Vidáman folyt a munka, énekeltek, tréfálkoztak. A végén megérkeztek a legények is, és eljárták a *konyhatáncot*. Itt általában *karikázót*, *rezgőcsárdást* táncoltak.

Az esküvő napján, reggel mind a vőlegényes, mind a menyasszonyos háznál gyülekezni kezdtek a vendégek. Kora délután tartották a vőlegény búcsúztatóját. Nagyvőfélye sorban elbúcsúztatta szüleitől, testvéreitől és legénypajtásaitól. Ha a faluból nősült a legény, gyalog indult a násznép a menyasszonyért. Más faluba lovas szekérrel mentek, s ilyenkor hosszúkendőt kötöttek a lovak fejére. A gyalogos menet elején *zászlótartó* (Fh., M.) haladt, aki rózsacsokros rúdra kötözött hosszúkendőket és rojtos selymekendőket vitt, melyeket a *nyoszolyók* adtak össze. Utána következett a vőlegény egy nyoszolyólánnyal, majd a másik nyoszolyó a két vőfélyel. A menetet a zenészek zárták. A menyasszonyi házhoz dalolva érkező násznép megállt az ajtóban és csak hosszas tréfás alkudozás után jutottak be a házba, és átadták az ajándékba hozott pálinkát vagy bort és kalácsot. A lánykérő vőfély Filkeházán az alábbi rigmussal kérte ki a menyasszonyt:

*Menyasszony, vőlegény egymást megszerették,
Sorsukat egymásnak a kezébe tették.
Egymásnak akarnak ezentúl csak élni,
S ma megyünk a frigyre ég üldását kérni.
Itt áll a vőlegény, s vele jött násznépe,
Hogy az úr házába rendbe elkísérje.
S mert e házban lakik az ő gyönyörűsége,
Illő tisztelettel bejöttünk hát érte.
A kedves menyasszonyt adják hát ki nekünk,
Hogy a nagy templomba eljöhessen velünk.*

Leültetik a násznépet és itt tartják az ebédet: pálinka, sült hús, káposzta, bor, sütemény.

Ebéd után történt a menyasszony búcsúztatása a szülőktől, rokonoktól, leánypajtásoktól. Az udvaron párosával állt fel a násznép. Elöl a zászlótartó, majd a menyasszony a nagyvőfélyével, utána a vőlegény az egyik nyoszolyóval, a tisztések feleségeikkel, majd

a többi vendég, végül a cigányok, akik egész úton zenéltek az éneklő násznépnek. A menet először a polgári esküvőre ment, s amíg az tartott, odakint többek között az alábbi dalt énekeltek:

HARDA MIKLÓS . 42 é.
PUSZTAFALU, 1952.

POCO RUBATO

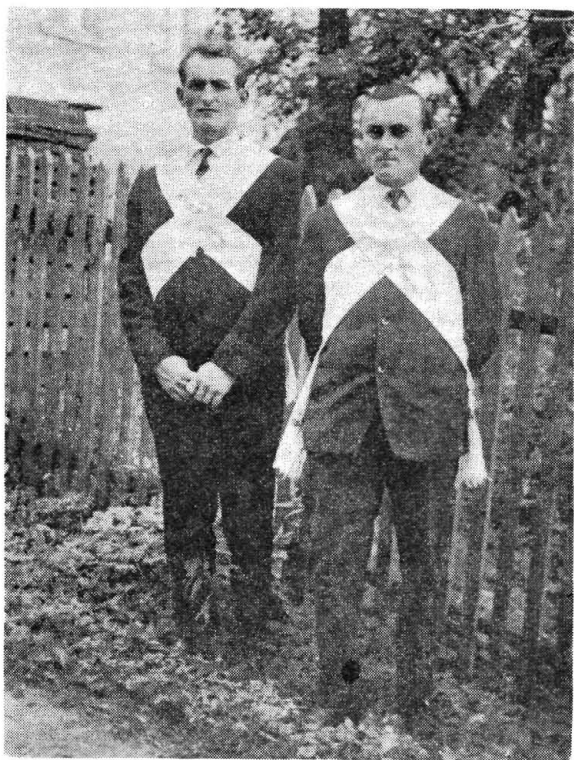
A fa - lu - si bi - ró ka - pu - já - ba
 Le - e - sőtt a ka - la pom a sár - ba
 Gye - re ba - bám véd - d - fél a ka - la - pom
 Há - za - so - dok tē lē - szel a pá - rom

Innen a paphoz mentek, aki beírja a jegyeseket, miközben kint szól a zene, táncol a lakodalmas nép. Ilyenkor a *karikázó* járta az alábbi dallamra:

PUSZTAFALU, 1952.

TEMPO GIUSTO

Meg - é - rett a bú - za - ka - lász le le - het már vág - ni
 Szé - gyen egy lány - nak, egy bar - na le - ány - nak a le - gény u - tán jár - ni
 Én nem jár - tam é - le - tem - be, de nem is fo - gok so - ha
 Van már né - kem egy szép sze - re - tőm, ki el nem hagy so - ha

48. kép. Vőfélyek hosszú kendővel. Filkeháza. Petercsák T. felv.

Az egyházi esküvőről már együtt jött ki az ifjú pár, miután a násznagy váltságdíjat fizetett a templomajtóban álló harangozónak. Ha a fiatalasszony erélyes akart lenni a házasságban, akkor a templomból kijövet a küszöbön a férje lábára kellett lépnie. Hazafelé menet az új asszony és férj nem szólt egymáshoz, hogy kitapasztalják egymást. A vőlegényes házhoz tartozó menet előtt rendszerint elzárták az utat a legények. Filkeházán láncsal kötik el, de szalmából még tüzet is raknak (49. kép). Maskarába öltöznek, bekormozzák az arcukat, s egyikük táblát tart kezében, melyen közlik a násznaggal, hogy milyen összeg lefizetése után mehetnek tovább (50. kép). Hosszas alkudozás végén fizetnek a násznagyok, s a násznép megérkezik a vőlegényes házhoz. Itt azonban a szakácsasszonyok zárják el az ajtót. *Baronát tesznek elé, búzát, kukoricát szórnak a nép közé és csalán bokrétaival csapkodják a menyasszony násznagyát, amíg nem fizet. Gyakran orsót is pörgetnek és éneklük:*

*Tudok szőni, tudok fonni, tudok motóllálni,
Tudok én a násznagy úrral paplan alatt hálni.*

49. kép. Az út elzárása a násznép előtt. Filkeháza. Petercsák T. felv.

50. kép. Maskarába öltözött legények. Filkeháza. Petercsák T. felv.

Mikóházán régebben a fiatal párt az ablakon engedték be, hogy sokáig éljenek, az új asszony fenekét pedig a *kucik*hoz (kemencepadka) ütötték a szakácsnők, hogy hamar megszokja az új helyet. Az ajtón belépve egy vödör vizet kellett felrúgni az asszonynak, hogy könnyen szüljön. Gyakran kenyeret tettek az új pár vállára, hogy ne legyen benne hiányuk.

A lakodalom sorrendjében kisebb eltérések voltak a Hegyközön belül, illetve a különböző korszakokban. Pusztafaluban, Mikóházán és Filkeházán régebben a vőlegény és a menyasszony násznépe csak a jegyzőnél, illetve a templom előtt találkozott, s az esküvő után mentek rendszerint a lányos házhoz ebédelni. Voltak olyan lakodalmak, ahol a két násznép külön ebédelt és külön vacsorázott, s csak a menyasszony vett részt a vőlegényes ház vacsoráján a menyasszonyos háztól (F., Pf.). A Hegyköz nagy részén azonban egyik háznál volt az ebéd, másik háznál a vacsora. Pusztafaluban a vőlegény és násznépe az esküvőt követő ebéd után felkendőzött és csengőzött ökrös vagy lovas szekérrel ment kikérni a menyasszonyt, s úgy vitték át új helyére, s kezdődött a vacsora. A régi lakodalmak színes szokása volt az 1910-es évekig a lovaslegények felvonulása a násznép előtt. A lakodalom nagyságától függően 10–20, széles gatyába, lobogós ujjú ingbe, árvalányhajás kalapba öltözött, vállukon hosszú kendőt viselő lovaslegények vezették a násznépet haza az esküvőről, illetve mentek a menyasszony elé, ha másik faluból hozták.

Filkeházán a vacsora előtt érkeztek a vőlegényes házhoz a *hőreszesek*, a menyasszony rokonsága és násznépe, akiket a menyasszony új otthonában, az ajtó előtt állva fogadott. Megcsókolták és mindenki tett egy pénzdarabot a kötényébe.

A lakodalmat a szobában tartották, a vacsora a falak mentén körbe rakott asztalok mellett volt, hagyományosan kialakult ültetésrend szerint. Elöl, középen ült a menyasszony és a vőlegény. A menyasszony mellett foglalt helyet a két nyoszolyólány és a lánykiadók. A vőlegény mellett a násznagyok és a lánykérők ültek. A vacsora fő szervezője a nagyvőfély, ő hordta fel az étkeket a többi vőfélyvel, és minden fogást verssel köszöntött be. A vacsora hagyományos étlendje: pálinka, húsleves, levesthús, *tejbekása* vagy *tejberizs* (kb 30 éve hiányzik a vacsorából), káposzta, sült hús, bor, tésztafélék. Vacsora közben lyukaskanálba *kásapénzt* szedtek a bekötött kezű szakácsasszonyok. A tréfát, jókedvet szolgálta a násznagynak küldött ajándék — két tányér közé rakott macska, kisnyúl —, melyet pénzzel kellett kiváltania. Utoljára hozták be a vőfélyek a nagyméretű *menyasszony-, násznagy-, nagynyoszolyó- és kisnyoszolyó kalácsot*, melyből minden vendégnek adtak. Újabban torta van kalács helyett. A kalácsokat hosszú kendővel átkötve hozták be, Mikóházán fenyő- vagy kőkenyegallyat szúrtak a nyoszolyókalács közepébe, s almát, diót, mézeskalácsot raktak rá. A kendőket a násznagy, vőfély és a nyoszolyók kapták. A vacsora

végeztével a násznagy mondott verses köszöntőt az ifjú párra. Mikóházán és Vilyben szokás volt a maskarázás a vacsora végén. Mikóházán halálnak öltözött fel egy legény, s kaszával megjelenve hosszú verset mondott, mellyel a halálra emléktette a víg mulatózókat. Vilyben kecskének öltöztek fel, s így ijesztgették a lányokat.

Késő este a lócák, asztalok egy részét kihordva megkezdődött a tánc. A *válltáncot* legények és lányok vegyesen járták a pusztafalusi lakodalomban, de Füzérkajátán csak a lányok táncolták. Egymás mögé sorba állva, az előttük álló vállára teszik kezüket, s az első irányításával, egyszerű rálépő futással haladnak csigavonalban be-, majd kikanyarodva az alábbi dallamra:

TEMPO GIUSTO

1. Deb-re-cen-ben sü-tik a jó ké-nye-ret

Ti-zen-nyolc esz-ten-dős le-gényt sze-re-ték.

Ti-zen-nyolc esz-ten-dős le-gény a ba-bám.

Ba-rát-nő-im a-zért ha-rag-sza-nak rám.

2. Kék pántlikám nem ér bokorra kötni.
Nem akar a kisangyalom szeretni.
Félbe akarja a szerelmét hagyni,
Jaj, Istenem, hogy kell tőle elválni.

Mikóházán a férfiak *medvetáncot* jártak. Egy vezető után, aki összecsavart kendőt vagy nadrágszíjat tartott a kezében, beálltak a férfiak, egymás vállára téve kezüket. A medvetánc dallamára mindig a vezér után kellett menni (asztal alá, asztalon át, ablakon ki), s aki tévesztett, arra ráütött a vezér az ütleggel. Hasonló tréfás tánc volt Pusztafaluban az ún. *bojnyik tánc*. Elöl ment a vőfély, utána a menyasszony, nyoszolyók és a többi fiatal. Először egy helyben táncoltak, majd járták a szobát, miközben a pitvarba is átmentek.

Fiatalság tánca volt a *kendőtánc*, melyet egyszerre egy pár járt. Egy legény a hímzett kendővel a szoba közepébe állt, s körülnézve, a kendő rádobásával választott lányt a tánchoz. Néhányat fordultak az alábbi dallamra:

JUHÁSZ JÓZSEF, 45 é.
PUSZTAFALU, 1952.

TEMPO GIUSTO

1. Nincs itt - hon az én u - ram.
za - bot van ka - - szál - ni,
Ha ha - za - jön - es - té - re,
Mit fog va - cso - ráz - ni?

2. Tűz helyén a paszulya,
Ma egy hete főztem,
Nem főzhetek mindég húst,
Tavaly nyáron főztem.

A kendőt a földre terítve, egymással szemben rátérdepeltek, s megcsókolták egymást. Ezután a lány hívott párt. A táncért a legényeknek fizetni kellett a kitett tányérra, melyet együtt ittak meg később a kocsmában.

Egyéb táncok közül legáltalánosabb volt a *sarkantyús csárdás* és a *karikázó*, amit gyakran csak a lányok jártak.

Pusztafaluban hajnal felé a férfiak mindenféle maskarába öltöztek, végigjárták a falut, és azoktól a házaktól, ahol a meghívottak hazaszöktek a lakodalomból, tyúkot, tehenet, ekét, taligát és más egyebet loptak, majd a kocsmá mellett téren vásárt rendeztek belőle. Gazdája italért válthatta ki. Az is gyakori volt, hogy az elszökött férfiakat háttal hordóra vagy farönkre fektetve jól *meghöngörgették* vagy *megmangorolták*, és erőszakkal vitték vissza a lakodalmass házba. Pálházán „hajnalat jártak a tisztelnél”.

A századfordulón még a lakodalom második napján, délelőtt volt a *kontyoló*. Mikóházán és Füzéren ilyenkor jöttek a *hőrézsesek*, a menyasszony násznépe, és hozták az ágyneműjét, ruháit. Újabbán már a vacsora után, éjfél körül megtartják a kontyozót. Helye min-

dig a felső szomszéd háza, hogy a fiatal pár gazdagsága felfelé szálljon, gyarapodjon. Ide csak asszonyok mehetnek. Kontyba rakják a menyasszony haját, piros kendővel bekötik és felveszi a *menyecskeruhát*, amit a vőlegény vásárol. A menyasszony és a vőlegény édesanyja édes pálinkával kínálja az asszonyokat, akik sokszor trágár kifejezéseket is tartalmazó dalokat énekelnek. A kontyoló különben a nők felszabadult, tréfás szórakozásának színhelye. Pusztafaluban kontyoló alatt a menyecskék szekérre ülve, nagy nevetés, ugrálás közepette húzgálták végig egymást az udvaron. Kontyolás közben énekeltek a menyasszonynak:

*Ha már menyecskének beálltál,
Apádtól, anyádtól elváltál,
Jól vigyázzad asszonyságodat,
Hamar meg ne szólasd magadat.*

Általános kontyoló nóta volt a Hegyközben:

*Az én uram jaj de jó, tირირი rájrom,
Télbe ökör, nyárba ló, tირირი rájrom,
Nem eszi a metélkét, tირირი rájrom,
Üssön ki a böndőjén, tირირი rájrom,
Falu végén van egy ház, tირირი rájrom,
Zsidó benne árendáz, tირირი rájrom,
Van annak egy szép lánya, tირირი rájrom,
Fáj a szívem utána, tირირი rájrom.*

Az új asszonyt a vőfély viszi át a vőlegényes házban levő násznép-hez, s vessel vezeti be a *menyasszonytáncot* vagy *újasszonytáncot*, amit *menyasszonyforgatásnak* is neveznek. Gyakran púpos menyecskének, vagy cigányasszonynak, illetve *móriónak* öltözött asszonyt vittek be a férjnek, aki nem fogadja el. A nagyvőfély kezdte a táncot, majd kezében egy tányért tartva sűrűn rikoltozta: „Eladó a menyasszony!” vagy Eladó a az új asszony!” Aki táncolni akart, pénzt tett a tányérra, és egyet-kettőt fordult. Utolsó a vőlegény, aki felkapja feleségét és kiszalad vele. Régebben ilyenkor kalappal ütöttek az új asszony fejét, hogy először fia szülessen.

Rövid alvás után gyülekezett a fiatalság a vőlegényes háznál és muzsikával indultak a násznagyért. Ott étellel, itallal kínálták őket, majd eketaligán vagy szánkón húzták át a násznagyot a lakodalmas házhoz. Ülését tövisből készítették, de igyekeztek leborítani is a násznagyot, hogy a legényeknek fizessen a kocsmában. Filkeházán a taliga kerekére és a násznagyra hosszú kendő helyett szalmakötelet raktak, s a vőlegényes ház előtt meggyújtották a kerékbe font kötelet. A kontyoló utáni mulatozásban az egész Hegyközben általános volt a szalmakötél használata hosszú kendő helyett.

A lakodalom harmadik napján pótolnak. Pusztafaluban ismét összehívták a vendégeket a vőfélyek azzal, hogy „Eddig a gazdáét ettük-ittuk, most pótoljunk!”. Mindenki vitt enni-innivalót és tovább mulattak. Máshol (Fh., M.) csak a tisztések, közeli rokonok jöttek össze rendet csinálni, s közben az asszony nép bekormozta a férfiakat, és nyáron forgáccsal, télen jégcsappal *megborotválták* őket. A férfiak tréfásan megemelgették az új asszony szoknyáját, hogy rendesen beszegte-e azokat. Ilyenkor a fiatal menyecske vendégelte meg az egybegyűlteket.

A Hegyköz több falujában csak a lakodalmat követő vasárnap mentek *hőrészbé* a menyasszony szülei és közeli rokonsága, s ilyenkor vitték át a bútorait, hozományát.

A továbbiakban tekintsük át a hegyközi temetkezési szokásokat.

A halottat a rokon asszonyok megmosdatták, a férfiakat megborotválták, ünnepi ruhába öltöztették, majd az *első házban* felravatalozták. Két székre egy szekéroldalt tettek, s fehér lepedőt terítettek rá. Erre fektették a halottat, és fehér gyolcslepedővel fedték le. A hozzátartozók bejelentették a halálesetet, koporsót, fejfát vagy keresztet rendeltek. A halottnak naponta háromszor harangoztak. Ilyenkor nem szabad semmit enni, mert a hiedelem szerint megakad az illető torkán. A koporsót helybeli asztalosokkal készíttették, rendszerint feketét, egyéves korig fehérét vagy világoskék színűt.

A hozzátartozók temetés előtt minden éjjel *virrasztottak* a szomszédokkal, ismerősökkel. A virrasztás során imádkoztak, egyházi énekeket énekeltek és a halotról beszélgettek. Füzérkajatán és Pusztafaluban először köszöntötték a halottat, s csak úgy kezdtek énekelni. A virrasztókat itallal is megkínálják a hozzátartozók. Siratóének, siratás nem ismeretes a Hegyközben.

A sirásást rokon férfiak végezték, munkájukért ételt és italt kaptak.

A temetéseket általában a haláleset utáni harmadik nap délután tartották, s ezeken az egész falu részt vesz. Mire a pap megérkezik, a halottat lepedővel együtt a koporsóba teszik, rászegezik a tetejét, és ha nem esik az eső, kiviszik az udvarra, s koporsóállványra teszik. A rokonok, közeli hozzátartozók a koporsó két oldalán állnak. Reformátusoknál a pap, katolikusoknál a kántor búcsúztatja el a halottat név szerint a hozzátartozóitól. Az egyházi szertartás után elindul a *halottas menet* a temetőbe. A menet élén viszik a halott keresztjét vagy fejfáját, ezután katolikusoknál a templomi lobogókat, majd négy férfi két rúdon a koporsót. Az iskolából kikerült lányoknak és legényeknek *lobogós temetés* járt, melyet Pusztafaluból és Nyíriből ismerünk. Ha lány halt meg, négy legény vitte a koporsóját, 6 lány pedig a *lobogót*. Ez tulajdonképpen 2—3 méteres rúd, melyet szöttek kendőkkel úgy betekernek, hogy a rúd nem is látszik. Négy-hat darab egyszínű (fehér, zöld vagy fekete)

91 nagykendőt sarkuknál összefogva a rúd végére kötnek. Erre

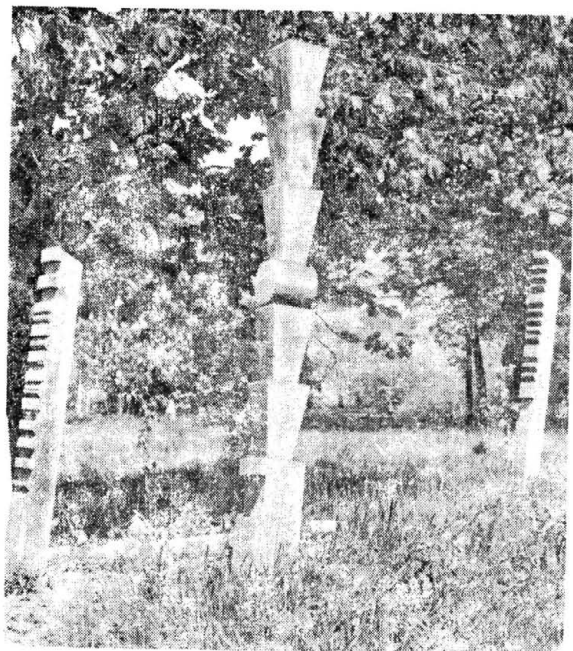
fejkendőt, majd fehér kendőt terítenek, végül pántlikákat, a tetejébe pedig rózsacsokrot raknak (51. kép). A hat lány párosával más-más színű ruhába öltözik, de Nyíriben a lányok egyforma fehér ruhát viseltek. A koporsót vivő legények sötét ruhában vannak, oldalukra vőfélykendőt kötnek. A menet élén egy fehér ruhás lány viszi a jegyet, egy hímzett zsebkendőt, mert a meghalt lány tulajdonképpen menyasszony. A jegyet a temetőben a fejéhez szögezték. Legénytemetésnél a koporsót és a lobogókat is lányok viszik. Lobogós temetés kb. 30 éve nincs a Hegyközben, de a lány- és legénytemetésnél általános, hogy a lányok fehér ruhába öltöznek.

A temetők a falu szélén találhatók, s bokrokkal, sövényvel kerítik, hogy „a hóttak vissza ne járjanak”. A Hegyközben fálvanként rendszerint egy temető van, még ha a községben több felekezet is él. A katolikusok és reformátusok azonban a temetőn belül elkülönülten temetkeznek.

A gyászolók a sír körül helyezkednek el, majd rövid szertartás után sírba engedik a koporsót. A koszorúk egy részét is berakják, majd minden gyászoló dob egy-egy rögöt a koporsóra, hogy ne féljenek a halottól. Ezután bedeszkázzák a koporsó fölé a sírt, *padmalyt* készítenek és a sírásók ráhányják a földet. Koszorúkat tesznek a sírra és elhelyezik a sírjelet, reformátusoknál a faragott fejfát (52. kép), katolikusoknál a keresztet. Pusztafaluban, Nyíriben és Füzérkajátán *gombfának*, vagy *gomfának* nevezik a fejfát. Egyedül Pusztafaluban szokás ma is, hogy a sír másik végébe két rudat, ún. *lábtul való fát*, illetve *lábát* állítanak (53. kép).

51. kép. Elhunyt lány lobogós temetése. Pusztafalu. Gönyey S. felv.

52. kép. Református temető fejfákkal. Füžérradvány. Balassa I. felv.

A temetés után a hozzátartozók *halotti tort* rendeznek, melyre meghívják a papot, kántort, rokonokat, szomszédokat. Pálinkával, borral és kaláccsal kínálják a résztvevőket, akik a halottról beszélgetnek és egyházi énekeket énekelnek. A családtagok meggyászolják halottaikat. A sírokat rendszeresen gondozzák az asszonyok. Halottak napján minden sírra új koszorút helyeznek és gyertyát gyújtanak.

Az esztendő ünnepi szokásai

Az év első napjához, *újév*hez, különleges hiedelmek fűződnek. Nem örültek a családok, ha először asszony kereste fel őket e napon, mert az szerencsétlenséget jelent egész esztendőben. Újévre nem szoktak baromfit vágni, mert a tyúk elrepül a szerencsével, illetve visszafelé kaparja a gazdaságot — tartották. Disznóhúst fogyasztottak, mert a sertés kitúrja a szerencsét. Az ünnepre rendszerint derelyét is készítettek, minél többet, mert a közvélemény szerint ahány derelyét megesznek a család tagjai újévkor, annyi kereszt búzájuk lesz az elkövetkezendő évben. Újév reggelén a gazdák versenyeztek egymással, hogy ki itatja meg legelőször a marháját,

53. kép. Pusztafalusi temető gombfával és lábfákkal. Petercsák T. felv.

mert azok az állatok lesznek a legfrissebbek egész évben. Újév napján pénzt tettek a mosdóvízbe, hogy az évben sok pénzük legyen. Ezen a napon nem aludhatott ki a tűz a házban, hogy a gazda hosszú életű legyen. A gyerekek és a férfiak az év első napján jártak *újévet köszönteni*. A férfiak már kora hajnalban megkezdték és pálinkával, borral kínálták egymást. Filkeházán a gyerekek reggel indultak, s minden házhoz betérve, szerencsét kívánó verssel köszöntötték az új esztendőt, amiért pénzt kaptak.

*Az új évnek szép napján,
Nyissál ajtót szaporán.
Jön hozzád a köszöntő,
Kinek jötte bűt felejtő.
Adjon Isten bő esztendőt,
A zsebekbe sok-sok pengőt,
Szép életet, jó világot,
Mindnyájunknak boldogságot!*

Vízkereszt napján (január 6.) a katolikus templomokban vizet szenteltek, s ennek egy részével az asszonyok meglocsolták a ház helyiségeit, még az istállót is, hogy a baj elkerülje a gazdaságot. A szenteltvízből egész évben tároltak, s ellés előtt szenteltvízzel fröcskölték le a tehenet rontás ellen. Vízkereszttel kapcsolatos mondások: „Ha Vízkereszt vizet ereszt, ízékedet padra rekeszd!” „Ha Vízkeresztkor megcsordul a szerhaj, az ízéket rakjátok el, mert

hosszú lesz a tél." Ezek a szólások arra utalnak, hogy hosszú tél várható, és a takarmányozáshoz még az állatok által meghagyott törmelék takarmányra, az *ízékre* is szükség lesz.

Hasonló mondásokat ismernek *Gyertyaszentelővel* (február 2.) kapcsolatban is: „Ha fénylik Gyertyaszentelő, az *ízéket* is szedd elő!” Filkeházán azt tartották, hogy ha ezen a napon a madarak vizet isznak az úton, hosszú tél várható.

Gergely napján (március 12.) Pusztafaluban az iskolás gyerekek a tanító vezetésével végigjárták a falut, s az alábbi rigmusért pénzt, tojást, vagy egyéb élelmet kaptak, ami a tanítóé lett:

*Kérem asszonyomat, adjon vagy két tojást,
Kérem a tarkát, tojjon helyébe mást.
A fekete, sárga, fehér és a suta,
Tojjanak sokakat minden Gergely napra.*

A Vízkereszttel kezdődő farsangnak a végét, a *farsang farkát*, minden faluban mulatozással, vidámsággal, bállal ünnepelték meg a fiatalok, rendszerint a fonókban. A nagybőjt 7 hétig, farsang végétől húsvétig tart, s ez alatt a katolikusok szerda és pénteki napokon húst, zsírt nem fogyasztottak, csak olajjal és vajjal főztek.

Húsvét, a tavasz első igazi ünnepe és még ma is élő hagyományok fűződnek hozzá. A katolikus családoknál húsvét előtt elkészítik a sajátos húsvéti ételeket: *édestúró* vagy *túróska*, sonka, kolbász, *töltelék*, tojás, vaj kalács, s ezeket együttesen *pászkának* nevezik. Kosárba rakják, himzett vagy szőttés terítővel letakarják és vasárnap délelőtt a templomba viszik, ahol a pap megszenteli. A *szentelt pászkát*, vagy *szenteltet* fogyasztották régen az ünnepek alatt. Húsvét vasárnap sok családnál még ma is ezt eszik, de ezzel kínálják a locsolkodókat is. Húsvét hétfő az *öntözködés*, *locsolkodás* napja. Ekkor a fiúgyerekek csoportokat alkotva sorra járnak minden házat, ahol korukbeli lány lakik. Pusztafalun ezzel a verssel köszönnék be:

*Szerencsés jónapot kívánok e háznak,
Friss vizet azoknak, akik meg nem fáznak.
Látom, itt egy virág hervadozik,
Ha talán megöntöm, jobban illatozik,
Friss vizemtől minden része kivirágzik,
Fáradtságomért egy pár himessel tartozik.*

A századforduló idején a legények még a kút mellett, csuporral öntötték a vizet a lányokra. Később terjedt el a *szagos vízzel*, kölnivel való locsolkodás, de azért jelképesen még ma is megöntik vízzel a lányokat.

A gyerekek és legények az 1950-es évekig csak *hímes tojást*, *hímest* kaptak a lányos házaknál, azóta a gyerekeknek inkább pénzt

adnak. Egy háznál 20—25 darabot is festettek a lányok, asszonyok, amiből a lány udvarlója kettőt, a többi fiú egyet-egyet kapott. A főtt tojásokra gyertyafaggyúval rajzolták a mintákat, szalmaszál segítségével. Általában a virágos motívumokat kedvelték, de geometrikus minták is voltak. A rajzolás után a lehűtött tojást színes festékbe tették és vagy 20 percig áztatták. Amikor kivették és megszáritották, késsel levakarták a faggyút, s alatta fehéren megmaradt a rajzolt minta. Ezután a tojást szalonnával vagy vöröshagyma héjával dörzsölték be, hogy fényes legyen. Minta nélküli, egyszínű hímeseket is készítettek úgy, hogy a festéket házilag állították elő. A barna színt a vöröshagyma megfőzött héjából nyerték, de krepp-papír áztatásával is szép színeket kaptak. A legényeket és a férfiakat öntözködés után le is ültették, enni- és innivalóval kínálták.

Húsvét harmadik napján a lányok és asszonyok csoportosan jártak locsolkodni. A legényekkel ellentétben nem mondtak verset és csak vízzel öntözködtek.

Jellegzetes tavaszi szokás volt a *májusfa állítás*. A Hegyközben május első vasárnapjára vagy pünkösdre virradó éjszaka állítják a májuscát, illetve *zöldágot* (Pf.). A legények csoportosan lopták a jávor-, juhar- vagy hársfát és régebben minden lány kapujába állítottak. Ha udvarolt a lánynak, színes papírszalagokkal is feldíszítette a legény. A magas, legallyalt fának csak a tetején maradt egy „szép karika, olyan, mint egy alma”. A fát kerítésoszlophoz, kapufélfához kötözték, s a legények rendszerint alatta éjszakáztak, nehogy mások elvigyék. A legények másnap bort kaptak a májuscáért.

Pünkösdkor már mindig kihajtott a csordás és a kondás, s ilyenkor a reggeli kihajtás során szedte össze a pásztor felesége a csak számukra készített lekváros, túrós, kásás vagy káposztás *lángost*, *kalácsot* és *kürtöst*. A lángosadás szokása napjainkig él.

Medárd nap (június 8.) időjósoló. Ha ezen a napon borús, esős idő van, akkor negyven napig esik az eső.

Szent János napján (június 24.) szentelték a katolikusok az ún. *tisztesfüvet*, melynek gonoszűző erőt tulajdonítottak.

Az őszi névnapok közül hiedelmekben leggazdagabb *András napja* (november 30.). Ezek mind a férjhezmenéshez kapcsolódnak. Általános szokás volt, hogy a lányok kukoricával, kendermaggal dobálták meg a házak ablakát, s ha kiszólnak — „Majd elmegy” vagy „Menj férjhez” — az a közeli férjhezmenetelt jelenti. Széphalomban és Mikóházán a legények álarcot öltöttek, kifordított bundát vettek magukra, s kolompolva végigjárták a falut. Ahol eladó lány volt, bekiabáltak az ablakon: „Odaj se odaj” (menj férjhez, menj). Filkeházán az ablakba dobott kendermagot a lány férfinadrággal letörölte és feje alá rakva megálmodta, hogy ki veszi majd feleségül. A jövődöbéli személyét tudhatták meg a lányok a derelyefőzéssel is. Tizenkét papírdarabra fiúneveket írtak, dere-

lyébe rakták és főzni kezdték. Amelyik derelye legelőször feljött, olyan nevű férje lesz a lánynak, ami a papíron szerepelt. Mikóházán a 12 papírdarabból naponta tűzbe dobtak egyet András naptól kezdve, s az utolsó papírszeletre írt nevet viseli majd a lány férje. András napon a lányok kötelet, gallyból font koszorút dobáltak a gyümölcsfákra. Ahányadik dobásra fennmaradt a fán, annyi év múlva mentek férjhez. Gyakori volt a karóolvasás is. Amilyen formájú a kilencedik karó a kerítésben (kicsiny, nagy, görbe), olyan lesz a lány szeretője. András estéjén kellett a lányoknak belerúgni a disznóólba. Ahányat rőfögött a disznó, annyi év múlva megy férjhez.

Luca napja (december 13.) a fiatalok szórakozási alkalmja volt, de sok hiedelem is fűződik hozzá. A fiúk *mórió*nak (Fk., Nb., P., Fh., Fka.) öltöztek: fehér lepedőt borítottak magukra, arcukat komorral vagy liszttel kenték be és úgy ijesztgették a lányokat. Széshalomban a fiúk lányoknak, a lányok fiúknak öltöztek fel, s párosával járták a házakat, kezükben kosárral. Szótlanul jártak-keltek, nézték, mit lehetne elvinni. Ha nem ismerték fel őket, kenyeret, szalonnát kaptak a háziaktól. Luca nap a boszorkányok elleni védekezés napja is. Katolikus családoknál szentelt fűvet parázs fölé rakva megfüstölték az istállót és szenteltvízzel meglocsolták. Az istállóajtóra keresztet meszeltek, és befokhagymázták még a református falvakban is, így a boszorkányok a következő évben nem tudnak bejutni a tehenekhez, nem tudják elvenni a tejhasznót. Luca naptól karácsony vigiliájáig készítették a legények a *lucaszéket* úgy, hogy naponta csak egy mozzanatot végeztek rajta. Az éjféli misén a templomban a székre ülve megtudhatták, hogy ki a boszorkány a faluban, mert annak szarva van, vagy háttal ül az oltárnak. Hasonló módon készítettek ostort is, és ha ezzel vigília estén ítatni hajtották az állatokat, egyet pattintva megjelentek a boszorkányok. Ha valaki Luca napkor kiment a keresztútra, s ott egy szénvonóval kört rajzolt, abba keresztet, s erre ráállva meglátta a boszorkányokat, de azoknak nincs hatalmuk rajta.

Luca napi férjijóslás volt a kulcslyukon való ólomöntés. Amilyen szerszámra hasonlított a kiömlő ólom, olyan foglalkozású lesz a lány jövődöbelije. A férjvarázslás Lucától karácsonyig is elhúzódott. Luca napján 13 cédulára fiúneveket írtak a lányok. Naponta megnézetlenül tűzbe dobtak egy-egy cédulát, s csak az utolsót nézték meg karácsony első napján; olyan nevű lesz a férjük.

Luca nap tiltották a varrást, mert nem fognak tojni a tyúkok. Aki Luca napkor szapul, szerencsétlenül fog járni. Nem lesz bolha a családban, ha e napon a szomszéd udvarára öntik a szemetet. Analógiás úton általános volt a Lucától karácsony vigiliájáig terjedő 12 napból jósolni a következő év 12 hónapjának időjárására.

A téli ünnepkör szokásainak és hiedelmeinek zöme *karácsony*-hoz fűződik. Egyházi ünnep jellege mellett sok hiedelem utal arra,

54. kép. Betlehemes játék szereplői. Filkeháza. Petercsák T. felv.

hogy eredetileg a téli napforduló ünnepe volt, s egyben az év kezdete is. Ezt jelzik a karácsony *viliájához* kapcsolódó és a következő évi bőséget biztosító eljárások: Reggel abroncsból etetik a tyúkokat, hogy a következő évben összetartsanak és ne tojjanak más portájára. *Vigilia* estéjén különböző magvakat tesznek az asztalra, az abronsz alá, hogy bő termés legyen. Az ünnep második napján e magvakat megetetik az állatokkal a bő tejelés, tojáshozam miatt. A termékenység érdekében etetnek *bobajkát*, *bobájkát* vagy *tubut* az állatokkal *vigilia* estén. Láncsal körülkötötték az asztal lábát, hogy a család és a gazdaság a következő esztendőben is együttmaradjon, és minden olyan bőséges legyen, mint a megterített karácsonyi asztal. Ha *vigilia* reggelén először férfi jön a házhoz, sok tojás lesz a jövő évben, ha nő, nem tojnak rendesen a tyúkok.

Vigilia estének jellegzetes étele volt a savanyú gomba- vagy káposztaleves kolbászdarabkákkal és a túrós, illetve mákos *bobájka*. Napjainkig élő, jellegzetesen karácsony esti népszokás a *kántálás*. A felnőttek, a legények és a gyerekek külön csoportokat alkotva házról házra járnak. Az ablak alól bekiabálnak: „Szabad az Istent dicsérni?” Igenlő válasz után egyházi énekeket énekelnek az udvaron, majd a házba betérve Filkeházán ilyen köszöntőt mondanak:

*Adjon az Isten több karácsony vilia estéket elérni,
Ne ilyen szomorút, hanem öröndetesebbet.
Bő bort, búzát eleget,
Atya, fiú szeretetet,
Holtunk után lelki üdvösséget,
Ezt kívánjuk az egész ház népének.*

55. kép. Öreg vagy guba a betlehemes játékból. Filkeháza. Peteresák T. felv.

A legényeket, férfiakat leültették, borral, süteménnyel kínálták meg. A gyerekek régen diót, almát kaptak, újabban néhány forintot. A falu pásztoraik feleségükkel együtt járnak kántálni. A csordás el-kürtöli a *Mennyből az angyalt*, a kondás csak belefúj a kürtjébe és énekel. A házba betérve köszöntőt mondanak, egészséget, bőséget kívánnak. Erre a háziak a számukra készített lángosból raknak a feleség kosarába. Egy-egy pohár borral is megkínálják a pásztort.

A két világháború között általános volt a katolikus falvakban a betlehemezés. A filkeházi betlehemes játéknak öt szereplője van: *angyal*, 3 *pásztor* és az *öreg vagy guba* (54. kép). Legények játszották. Az angyal és a pásztorok öltözképe hasonló: fekete csizma, ráncos gaty, lobogós ujjú ing, keresztben két vállszalaggal. Fejükön papír süveget, — ún. *klobuk* — viselnek, melynek a színe változik, s hátul szalagok díszítik. A pásztorok csengős botot hordanak, az angyal pedig a *betlehemet* (kis fatemplom, benne jászol, Jézuska és az állatok) viszi. Az öreg fején álarcot visel, lábán szalmával kitömött vászonnadrág, e fölött kifordított guba. Derekán övet hord, s ezen vannak a kolompok és a kulacsok (55. kép). Az öreg tréfás párbeszéddel vidámságot

visz a pásztorok Jézus születését üdvözlő játékába. A továbbiakban ismertetjük a Filkeházán ma is élő betlehemes játékot. A betlehemesek karácsony estéjén sorra járják a családokat, s rendszerint az *első házban* mutatják be a játékukat.

I. PÁSZTOR (Ablakon bekiabál a háziaknak): Szabad-e a magyar betlehemnek bemenni?

(A háziak kikiabálnak.) Szabad.

ANGYAL (Bemegy, a betlehemet leteszi az asztalra és megáll): Betlehemmel jöttem tihozzátok, hogy bemutassuk a kisded Jézus születését. (Háromszor csenget) Éljen, éljen kegyes urunk, glória!

PÁSZTOROK (Kint énekelnek):

Dicsőség mennyben az Istennek . . .

I. PÁSZTOR (Bejön, odamegy a betlehemhez, meghajol és üt egyet a bottal): Imhol menjünk, csak jól menjünk bé Betlehembe, dicsérjük a Jézust!

ANGYAL: Mert érdemli.

I. PÁSZTOR (Körbejár és lépésre üt a csengős bottal): Jaj, istenem-uram, hol vettem itt magam, kecskék közt, bakok közt az erdőben jártam. Én attól a baktól úgy megijedtem, hogy pásztorsípomat is elvesztettem. Aki nékem visszaajándékozná, nagyon jól megfizetnék érte. De van nékem egy jó pajtásom, aki nekem nagyon jó hírmondásom. Gyere be *sztari*!

II. PÁSZTOR (Bejön, odamegy a betlehemhez, meghajol és üt egyet a bottal): Imhol menjünk, csak jól menjünk bé Betlehembe, dicsérjük a Jézust!

ANGYAL: Mert érdemli.

II. PÁSZTOR: De Fedor pajtás, én még nagyobb félelembe voltam, amikor a farkas el akarta vinni legkisebb báránykámat. De én őrá egyet dobantottam, és ő énrám a fogát vicsorgatta. De nem úgy Fedor pajtás, a búnak elfelejtésére mondjunk el egy pásztorvigasztaló éneket!

ANGYAL ÉS A KÉT PÁSZTOR:

Ha valaki vígan él, vígan él,
A juhász is csak úgy él, csak úgy él.
Vígan tölti napjait, midőn őrzi juhait,
Az erdőben, a mezőben,
Bojnyikoknak seregében.

I. PÁSZTOR: Hát a *kubát* hol hagytad?

II. PÁSZTOR: Kint nyomja a sajtot.

I. PÁSZTOR: Hívd be!

II. PÁSZTOR: Gyere be te kuba!

III. PÁSZTOR (Bejön és az előző kettőhöz hasonlóan cselekszik): Imhol menjünk, csak jól menjünk bé Betlehembe, dicsérjük a Jézust!

ANGYAL: Mert érdemli.

III. PÁSZTOR (Körbejár és lépésre üt a bottal): Jaj, istenem-uram, hol vettem itt magam? Honnat húztam, szántam fáradt lábaimat? Rongyos bocskoromat még meg sem talpaltam. Amikor én Betlehem hegyén jártam, egy nagy bakot láttam. Én attól a baktól úgy megijedtem, hogy öreg pajtásomat is elvesztettem. De nem úgy, Fedor pajtás, a bűnnek elfelejtésére mondjunk el egy pásztorvigasztaló éneket!

MIND (énekelnek): Mennyből az angyal...

I. PÁSZTOR: Az *öreg*et hol hagytátok?

III. PÁSZTOR: Kinn őrzi a nyáját.

I. PÁSZTOR: Hívd be!

III. PÁSZTOR: (Csenget a csengős bottal): Gyere be öreg!

ÖREG (Mond kint egy cifrát, aztán bejön): Na mia, mi!

Rajtam még a szép lányok se nem kapnának,

Sem a Juliska, sem a Mariska.

Sem egy pár csókot nem adnának!

Öreg bacsó, itt vagyok,

Rettenetes hírt mondok.

Az angyalok repültek,

Hegyek-völgyek lánggal égtek.

Indulj tehát Betlehembe,

Ne légy álmos vénségedre!

Az én nyájam kurta farkú,

A ti nyájatok kurta sarkú.

Az én nyájam legelni fog,

Én meg magam tüzet rakok,

És szalonnát sütök.

Hé, ti kutyák, nem pásztorok,

Ti csak esztek, isztok, dorbézoltok,

Az én kedves, tetves, rongyos szakállamra

Nem is gondoltok!

Óóó, hulljon ki a fogatok,

Százfelé szakadjon a torkotok!

(Megfordul, háttal áll a pásztoroknak, megrázza magát):

Itt a kulaes, igyatok!

I. PÁSZTOR: Innánk biz, ha volna mit!

ÖREG: Óóó, ti kutyák, nem pásztorok,

Megettétek, megittátok!

Az én kedves, tetves, rongyos szakállamra

Nem is gondoltatok!

Ej, ha előveszem azt a 99 éves

Rózsafából kifaragott kis balticskámát,

Úgy ellipizem-lapozom a gyolcs ingeteket,

A gyolcs gatyátok szárát...

Hogy semmi bajok nem lesz.

I. PÁSZTOR: Nem úgy öreg, elfáradtál, feküdj le egy keveset!

ÖREG: Lefeküdnék biz, ha bírnék fölállni.

I. PÁSZTOR: Majd fölemelünk.

ÖREG: Megteszem a kívánságotokat. (Hasravágódik)

MIND (énekelnek): Juhászim, pajtásim, ti elaludtatok,

A mezei nyájat magára hagyátok.

(Átlépnek az öregem)

Árva ez pásztorság, mezei uraság,

Aki ezt nem hiszi; árva ez pásztorság.

ANGYAL: Pásztorok, glória!

I. PÁSZTOR: Kelj fel, öreg, ne aludjál, meglátod, Betlehem nagy tűzben áll!

ÖREG: Hagyj békét, te jó Fedor pajtás, még csak most szundikálok, a szép kislányokról álmodozok.

I. PÁSZTOR: Nem kell neked, csak az álom, a hiábavaló dínomdánom!

ANGYAL: Pásztorok, keljetek, Betlehembe menjetek! A ti megváltó Jézustok jászolba helyeztetett.

MIND (énekelnek): Pásztorok, keljünk fel...

ANGYAL: Pásztorok, keljetek, Betlehembe menjetek! A ti megváltó Jézustokat jászolban találjátok.

PÁSZTOROK (Felemelik az öreget, odafordulnak a betlehem felé)

ANGYAL: Hát ti, pásztorok, mit ajándékoztok a kis Jézuskának?

I. PÁSZTOR (Kilép és meghajol): Óh, édes kis Jézuskám, hoztam neked egy aranyalmát, vedd kedvesen tőlem.

II. PÁSZTOR (Kilép és meghajol a betlehem felé): Óh, édes kis Jézuskám, hoztam neked egy aranyszörű bárányt, vedd kedvesen tőlem.

III. PÁSZTOR (Kilép és meghajol): Óh, édes kis Jézuskám, hoztam neked egy aranyszörű kecskét, vedd kedvesen tőlem.

I. PÁSZTOR: Hol az öreg?

II. PÁSZTOR: Nem tudom.

III. PÁSZTOR: Keressük meg!

I. PÁSZTOR: Nem bánom.

II. PÁSZTOR: Itt az öreg!

III. PÁSZTOR: Ez az öreg!

(A pásztorok az öreg lába közé tolják csengős botjaikat, s úgy tartják, emelik az öreget.)

ANGYAL: Gyere öreg Betlehembe!

ÖREG: Hova, hova, vén tehenbe?

ANGYAL: Nem vén tehenbe, hanem Betlehembe!

ÖREG: Ahaa, ahaa, Betlehembe.

ANGYAL: Nem úgy, öreg! Vess magadra keresztet!

ÖREG: Nem ettem én Debrecenbe sósperecet!

ANGYAL: Nem sósperecet, hanem vess magadra keresztet!

ÖREG (A baltával keresztet vet): Atyának, baltának, Nyiribe fát vágnak. Szentlélek, zárd be az ajtót, mert félek. (Hátrál)

PÁSZTOROK (A betlehemhez lökdösik az öreget.)

ANGYAL: Hát te, öreg, mit ajándékozol a kis Jézuskának?

ÖREG: Melyik az a kis Józsika? Az a nagy fülű?

ANGYAL: Az olyan számár, mint te vagy, öreg!

ÖREG: Melyik? Az a nagy szarvú?

ANGYAL: Igen, igen, az olyan ökör, mint te vagy, öreg!

ÖREG: Melyik hát? Az, amelyik ott fekszik a jászolba?

ANGYAL: Igen öreg, az a kis Jézuska. Hát te, öreg, mit ajándékozol a kis Jézuskának?

ÖREG: Szerulám-perulám, éhes kis Józsikám. Hoztam neked egy százméteres fik-fik-fokhagymás kolbászt, melynek egyik végi a tokaji hegyen, a másik meg a te szádba. Hoztam neked egy csupor aludtتهjet. Jöttem a jegen, elcsúsztam, az aludtتهj össze-tört, a csupor kiömlött. Ért be magad vele!

MIND (énekelnek): Pásztorok, pásztorok örvendezve...

(Majd körbejárva a következő énekek dallamára földhöz verik csengős botjukat):

Jó volt dolga Jakabnak, míg fiatal volt.
Cserfa, nyárfa bokrokon vígan átugort.
De vénségére jutott szegénységre
Az öreg guba.

Uccu guba, táncoljunk, táncoljunk,
Muzsikával dobogjunk, dobogjunk!
Mert eljött, mert eljött
A mi királyunk.

Gazda, gazda, jó gazda.
Bocsáss minket utunkra!
Maradjon a házadra
Istennek szent áldása!

(Megindulnak kifelé énekelve)
Isten áldja meg
E háznak gazdáját,
Töltse meg az Isten
Pincét, kamaráját!
Lám, már mi indulunk,
Utunkra fordulunk.
Siessetek!

Nosza, pajtás, fogd az ajtót,
Kezedbe a kilincstartót!
Ím, elmegyünk, búcsút veszünk,
Innen tovább már.

A játék után a háziak pénzt adnak a betlehemeseknek, bort töltenek az öreg kulacsába, de meg is kínálják a játékosokat. Gyakori volt, hogy a betlehemesek az ünnep három napja alatt a környező falvakat, még a reformátusokat is felkeresték.

Az év utolsó napjához, *Szilveszter*hez kevés szokás, hiedelem fűződik. A század elején Pusztafaluban a pásztor éjjélkor ostorát ropogtatva végigjárta a falut. Filkeházán a falu melletti legelőn tüzet rakott a pásztor és a kihajtáskor szokott dallamot kürtölte. A fiatalok bállal búcsúztak az óévtől, a férfiak pedig már éjjél után csoportosan indultak egymásnak boldog új esztendőt kívánni.

1. *Általános történeti, néprajzi munkák*

Abaúj-Torna vármegye és Kassa. Magyarország megyéinek és városainak monográfiája. Szerkeszti: Borovszky S.—Sziklay J. Budapest, 1896.

Bakos József: Bodrogköz, Hegyalja és Hegyköz táj- és néprajzi irodalma I. Sárospatak, 1947.

Balassa Iván: Néprajzi feladatok a Hernád és a Tisza között Sárospatak, 1960.

Bodgál Ferenc: Borsod megye néprajzi irodalma I. Budapest, 1958.

Bodgál Ferenc: Borsod megye néprajzi irodalma II. Miskolc, 1970.

Borsod-Abaúj-Zemplén megye története és legújabb kori adattára. Miskolc, 1970.

Csikváry Antal (szerk.): Abaúj-Torna vármegye. Budapest, 1938.

Eble Gábor: A nagykarolyi gróf Károlyi család összes jószágainak birtoklási története I—II. köt. Budapest, 1911.

Gunda Béla: Néprajzi gyűjtőúton. Debrecen, 1956.

Korponay János: Abaúj vármegye monographiája I—II. Kassa, 1866—1870.

Lázár István: Kiált Patak vára. Budapest, 1974.

Nyirkos István: Az abaúji Pusztafalu ő-zése. Magyar Nyelvjárások V. 1959. 153—163.

Nyirkos István: Az abaúji nyelvjárás magánhangzórendszeréről (I.). Magyar Nyelvjárások IX. 1963. 71—86.

Nyirkos István: Az abaúji nyelvjárás magánhangzórendszeréről (II.). Magyar Nyelvjárások X. 1964. 85—104.

Paládi-Kovács Attila: Ukrán szórványok a 18—19. században a mai Magyarország északkeleti részén. Népi kultúra—Népi társadalom VII. 1973. 327—367.

Sikota Győző: Hollóházi kerámia. Budapest, 1961.

Szabadfalvi József: A Zempléni hegyvidék népi kultúrájának kutatásáról. A Herman Ottó Múzeum Évkönyve IV. 1962—1963. 115—127.

Zemplén vármegye és S. A. Újhely r. t. város. Magyarország megyéinek és városainak monográfiája. Szerkeszti *Borovszky Samu.* Budapest, 1906.

Zemplén vármegye. Vármegyei szociográfiák. Szerkeszti *Csikvári Antal.* Budapest 1940.

2. Az erdő haszna

Balassa Iván: A vadméh befogása Abaújban. Néprajzi Közlemények II. 1957. 148.

Balassa Iván: Makkoltatás a Kárpát-medence északkeleti részében a XVI—XIX. században. Ethnographia, LXXXIV. 1973. 1—2. sz. 53—79.

Csorba László: A vilyvitányi erdők és a faközelítés. Borsod megye népi hagyományai (Szerk: Bodgál Ferenc) Miskolc, 1966. 231—236.

Matusz Gizella: Erdőmunkák Füzéren. Abaúj és Zemplén népeletéből (Szerk.: Kováts Dániel) Sátoraljaújhely, 1971. 19—26.

Petercsák Tivadar: Az erdő szerepe a hegyközi állattartásban. A Herman Ottó Múzeum Évkönyve XVI. 1977.

Szabadfalvi József: Makkoltatás a Zempléni-hegységben. Ethnographia, LXXIX. 1968. 62—75.

3. Gazdálkodás

Balassa Iván: Földművelés a Hegyközben. Budapest, 1964.

Petercsák Tivadar: A népi állattartás építményei Filkeházán.

Abaúj és Zemplén népeletéből. Sátoraljaújhely, 1971. 105—131.

Petercsák Tivadar: Adalékok a népi állatgyógyításhoz. Abaúj és Zemplén népeletéből. Sátoraljaújhely, 1971. 52—54.

Petercsák Tivadar: Népi sertéstartás Filkeházán. A Herman Ottó Múzeum Évkönyve XI. 1972. 505—527.

Petercsák Tivadar: Szarvasmarhatartás egy hegyközi faluban. A Herman Ottó Múzeum Évkönyve XII. 1973. 357—407.

Petercsák Tivadar: Adatok Filkeháza lótartásához. A Herman Ottó Múzeum Évkönyve XIII—XIV. 1974—75. 537—547.

Petercsák Tivadar: Baromfitartás Filkeházán. A Herman Ottó Múzeum Évkönyve XV. 1976. 231—247.

Petercsák Tivadar: Adatok a hegyközi szarvasmarhatartáshoz. A miskolci Herman Ottó Múzeum Közleményei 15. 1976. 130—134.

Petercsák Tivadar: A szarvasmarha gazdasági jelentősége a hegyközi állattartás és földművelés kölcsönhatásában. Kézirat a Debreceni Egyetemi Néprajzi Intézet Adattárában.

Tagán Galimdzsán: Pusztafalu gazdálkodása. Néprajzi Értesítő XXXI. 1939. 142—156.

4. Vándoriparosok

Petercsák Tivadar: Vándoriparosok a Zempléni-hegységben. Ethnographia, LXXXIV. 1973. 527—548.

Rezső Petik: Drotári z Hegyközu. Národopis Slovákov v Madarsku. Budapest, 1975. 165—186.

Szalontai Barnabás: Kerámia a nyírbátori paraszti háztartásban. Debrecen, 1970.

Takács Béla: A Zempléni-hegység üveghutái. Budapest, 1966.

5. Építkezés, lakáskultúra

Balassa Iván: Cselédházak az abaúji Hegyközben. Néprajzi Közlemények III. 1958. 320—321.

Gönyey Sándor: Az Abaúj megyei Pusztafalu népi építkezése, kendermunkája és népviselete. Néprajzi Értesítő XXXI. 1939. 119—141.

Petercsák Tivadar: Régi ház Filkeházán. Borsod megye népi hagyományai. Miskolc, 1966. 149—157.

6. Kendermunka, népviselet

Gönyey Sándor: Az Abaúj megyei Pusztafalu népi építkezése, kendermunkája és népviselete. Néprajzi Értesítő XXXI. 1939. 119—141.

Lajos Árpád: Este a fonóban. Budapest, 1974.

Pusztafalutól Karcsáig. Abaúj megyei táncok és dalok. Budapest, 1953.

7. A családi élet és a jeles napok szokásai, hiedelmek

Abaúji hiedelmek. Abaúj és Zemplén népeletéből. Sátoraljaújhely, 1971. 354—365.

Farkas Gyula: Hegyközi betlehemes játék. Abaúj és Zemplén népeletéből. Sátoraljaújhely, 1971. 293—298.

Gönyey Sándor: A tűz szerepe a pusztafalusi lakodalomban. Ethnographia, XLII. 1931. 198.

Pataki Sándor: Mikóházi lakodalmi szokások. Kézirat a sárospataki Rákóczi Múzeum Adattárában.

Pusztafalutól Karcsáig. Abaúj megyei táncok és dalok. Budapest, 1953.

Petercsák Tivadar: A jeles napok szokásai egy hegyközi faluban. Abaúj és Zemplén népeletéből. Sátoraljaújhely, 1971. 298—304.

Szendrey Ákos: Pusztafalusi néphagyományok. Néprajzi Értesítő XXXI. 1939. 156—170.

A Hegyközre vonatkozólag jelentős adatgyűjtéseket találunk a Debreceni Egyetemi Néprajzi Intézet és a sárospataki Rákóczi Múzeum Adattárában.

Das Hegyköz im Komitat Borsod-Abaúj-Zemplén
(Ethnographische Kurzmonographie)
(Auszug)

1. *Das ethnographische, historische Bild des Hegyköz'.*

Das Hegyköz im Komitat Abaúj-Zemplén ist der nördlichste Teil Ungarns. Es ist ein von Bergen umgebenes Becken an der Ostseite des Zemplén-Gebirges, nördlich von Sátoraljaújhely an der tschechoslowakischen Grenze. Zum Hegyköz gehören 21 Dörfer, die am Tal des Bózsza-Baches an den Füßen und Hängen der Berge angesiedelt sind (Bild 1.—2.). Die Dörfer stammen meist aus dem Mittelalter, ihre Bewohner waren früher Knechte der Gutsherren von Füzer. Die Gutsherren wechselten bis zum 16.—17. Jahrhundert oft. Der grösste Grundbesitzer dieses Gebietes war von 1686 bis 1945 die Familie Károlyi. Die Volkszählungen im 17. Jahrhundert berichten über stark bevölkerte und reiche Dörfer. Doch die Kriege im 17.—18. Jahrhundert und die Pest-Epidemie nach Rákóczi's Freiheitskrieg (1703—1711) haben das Gebiet fast vollkommen entvölkert. Ein organisiertes Ansiedeln grösseren Umfanges begann in der zweiten Hälfte des 18. Jahrhunderts, als Slowaken und Karpatho-Ukrainer in diese Gegend kamen. Mehrere Dörfer wurden von slowakischen Forst- und Glashüttenarbeitern gegründet (Kishuta, Nagyhuta, Vágáshuta und das heutige Hollóháza), in den übrigen Dörfern lebte die Angesiedelten mit den Ungarn zusammen. Dieses Zusammenleben und die Wechselbeziehungen zwischen den Nationalitäten lassen in der Kultur vom Hegyköz viele Elemente finden, die mit der Kultur der nordöstlichen Karpathen verwandt sind.

Die natürlichen Gegebenheiten des Hegyköz' bestimmten fast ausschliesslich die Beschäftigung seiner Bewohner. Bis um 1950 lebten sie von Ackerbau, Tierhaltung und vom Wald, aber wegen der kargen Natur gingen sie ergänzenden Beschäftigungen nach (Fuhrwesen, Erntehilfe, Wandergewerbe). Die industrielle Tätigkeit wurde ausser der Glasmanufaktur (üveghuta = Glashütte) aus dem 18. Jahrhundert von der Steingutfabrik in Hollóháza, die 1831 gegründet wurde, vertreten. Nach der Befreiung (1945) erfolgte eine entscheidende Wendung in der Beschäftigungsstruktur der Bevölkerung im Hegyköz. Der Boden wurde aufgeteilt, und auch die Zusammensetzung der Besitzerkategorien änderte sich. In den 50-er Jahren wurden die Perlitgrube und -mühle in Pálháza sowie die

Porzellanfabrik von Hollóháza eröffnet, wodurch sich die Zahl der Industriearbeiter erhöhte. Bis auf einige Dörfer im Hegyköz wurden 1959/1960 überall die Produktionsgemeinschaften gegründet.

Die von Bergen umgebenen, eingeschlossenen Dörfer haben viele archaische Züge der Volkskultur aufbewahrt. Die Bevölkerung des Hegyköz' bildet keine selbständige ethnische Gruppe. Dieses Gebiet ist vielmehr ein Bindeglied zwischen dem nördlichen Karpathengebiet und der grossen ungarischen Tiefebene.

2. Der Nutzen des Waldes

Der Wald war im Leben des Volkes vom Hegyköz sehr wichtig, weil mehr als die Hälfte des Gebietes von Wäldern bedeckt ist. Der Wald bedeutete Nahrung, Brennholz, Arbeitsmöglichkeit, Werkzeuge und Hausgeräte, Weide und Futter für die Haustiere. Die Häuser und Wirtschaftsgebäude wurden grösstenteils aus Holz gebaut. Laut Besitzrecht gab es Wälder der Gutsbesitzer und sog. Gemeindewälder. Letztere waren der Gemeinsame Besitz der Dörfer.

Das Sammeln von Waldfrüchten war in den Dörfern am Rande des Hegyköz' von grosser Bedeutung. Wildwachsende Pflanzen dienten zur Ernährung und wurden auch zum Verkauf angeboten (Bild 3.). Das Sammeln von Pilzen, Beeren und Heilpflanzen war in erster Linie Aufgabe der Frauen und Kinder.

Das Mästen der Schweine mit Eicheln und Bucheckern war bis zu den 20-er Jahren allgemeiner Brauch. Das auf den Wiesen gesammelten Heu war im Winter wichtig als Tierfutter. Das Laub, die jungen Triebe und Knospen der Bäume wurden nur in der grössten Not verwertet. Den Einwohnern waren auch viele Arten des Wildfanges bekannt. Sommers wie winters bot der Wald Arbeitsmöglichkeiten. Landarbeiter, die weder Acker noch Tiere besaßen, waren in der Forstwirtschaft beschäftigt, die materiell besser Gestellten übernahmen das Transportieren des Holzes, wenn gerade keine landwirtschaftlichen Arbeiten anfielen. Vor 1945 wurden vom Károlyi-Landgut und von der Hochschule von Sárospatak regelmässig Holzhacker angestellt. Nach der Befreiung waren viele von ihnen in der staatlichen Forstwirtschaft tätig. Fast alle Bauern verstanden sich aufs Schnitzen ihrer landwirtschaftlichen Geräte (Bild 8.), einige spezialisierten sich auf die Herstellung von Jochen, Fassdauben, Holzgabeln und Besen. Das Kohlenbrennen verstanden vor allen Dingen gebürtige Slowaken aus Kishuta, Nagyhuta, Vágáshuta (Bild 10.).

3. Die Wirtschaft

Zwischen Pflanzen- und Viehzucht besteht eine enge Verbindung. Die Viehzucht hilft der Produktion mit Zugkraft und Dünger für die Felder, liefert direkt verbrauchbare Lebensmittel. Die Landwirtschaft im Hegyköz war bis in die 50-er Jahre eine Drei-

felderwirtschaft. Ausserdem gab es noch Rodeäcker, Hanffelder und lange Zeit Mais- und Kartoffelfelder. Die niedrigen Jahresdurchschnittstemperaturen, die hohe jährliche Niederschlagsmenge und der Boden im Hegyköz sind nicht günstig für die Landwirtschaft. Bis zum Anfang des 20. Jahrhunderts liess man einen Teil der Feldereien zur Regenerierung des Bodens brachliegen. Seit dem 18.—19. Jahrhundert wurden die Böden durch Dünger verbessert (Bild 11.—12.). Im Hegyköz war der Getreideanbau ausschlaggebend. Hackfrüchte erscheinen um die Wende vom 18. zum 19. Jahrhundert. Typische Wirtschaftsgebäude im Hegyköz sind die hölzernen Getreidescheunen (csűr) (Bilder 17., 18.) und die Heuscheunen (sop). Die entscheidenden Änderungen in der Landwirtschaft erfolgten um die Wende vom 19., zum 20. Jahrhundert (die Nutzung des Brachfeldes hörte auf; Anbau von Futterpflanzen wurde ausgedehnt, die Sichel wurde von der Sense abgelöst, das Dreschen mit der Hand wurde in den Hintergrund gedrängt) (Bild 19.).

Das Rindvieh war hier als Zugtier von grösstem Nutzen, aber auch in den Bauerngehöften waren die Milch und die Milchprodukte unentbehrlich. Vermögende Leute züchteten die Rinder für den Verkauf. Die Pferdehaltung war nicht so bedeutend, nur wenige Bauern mit Besitzen von 15.—20. Joch benutzten Zugpferde. Die früher berühmte Schäferei im Hegyköz verfiel im 19. Jahrhundert. Schweine wurden wegen Fleisch und Fett gehalten, aber auch regelmässig verkauft. Der Verkauf von Geflügel auf den Märkten war bis zum Zweiten Weltkrieg eine wichtige Einnahmequelle (Bild 27.). Ab Ende des 19. Jahrhunderts ist die intensive Tierzucht charakteristisch für das Hegyköz, obwohl auch noch am Anfang des 20. Jahrhunderts gewisse extensive Merkmale zu finden sind [z. B. das Mästen der Schweine mit Eichen, das Weiden der Jungochsen (tinó) und den Zugochsen in Herden (gulya)]. Die Stallwirtschaft hat sich durch den intensiven Anbau von Futterpflanzen durchgesetzt. Rinder und Pferde wurden in Ställen gehalten, die mit dem Wohnhaus zusammengebaut waren. Für Schweine und Geflügel wurden besondere Ställe gebaut. Viel Aberglauben knüpft sich an das erste Hinaustreiben der Tiere auf die Weide, an das Milchgeben und an das Geflügel. Die kranken Tiere wurden von den Bauern mit erfahrungsgemässen rationalen Mittel oder mit irrationalen Behandlungsarten geheilt. Das Austreiben der Verhexung war Aufgabe der Frauen. Das Heilen von Huf- und Beinkrankheiten war hauptsächlich Aufgabe der Schmiedemeister.

4. Wandergewerbe

Einer eigenartigen Beschäftigung gingen die Männer von Kishuta, Nagyhuta und Vágáshuta nach: sie übten das Gewerbe der Wanderglaser (ablakosok) (Bild 28.) und Drahtbinder (drótos) (Bild

30.) aus. Die drei Dörfer entstanden im 18. Jahrhundert, als die Familie Károlyi im Hegyköz Glashütten bauen liess. Glashütten gab es in Hollóháza von 1742 bis 1831, in Nagyhuta von 1763 bis zu Ende des 18. Jahrhunderts, die Glashütte bei Vágashuta wurde nach 1810 stillgelegt. In den Hütten wurde vorwiegend Fensterglas hergestellt, mit dem die Männer Wandergewerbe trieben, wozu sie die ungünstigen Verhältnisse und der nicht ausreichende Ackerbau zwangen. Am Anfang des 20. Jahrhunderts hörten sie mit der schweren Glaserarbeit allmählich auf und stellten sich auf das Drahten um, das sie von den oberungarischen Slowaken gelernt hatten. Die Drahtbinder reparierten ursprünglich die Sprünge in den Tontöpfen, später reparierten sie die Emaille-Haushaltsgefässe (Bild 29.) Das Wandergewerbe beeinflusste die Lebensweise der drei Dörfer entscheidend. Den geringen Bodenbesitz bestellten die Familienmitglieder. Das wechselnde Einkommen der Männer mussten die Frauen und Kinder mit Sammelarbeit im Walde ergänzen.

5. Bautätigkeit, Wohnkultur

Die Dörfer des Hegyköz' liegen in Bachtälern und zwischen den Bergen. Die Grundstücke sind im allgemeinen lang und schmal und liegen quer zur Strasse (Bild 31., 32.). Bei dem Wohnhaus kann man je nach wirtschaftlich-gesellschaftlicher Position zwei Gruppen unterscheiden. Die besitzlosen Landarbeiter wohnten in einem dreigeteilten Wohnhaus, in dem sich das Haus genannte Zimmer (ház) ein Vorraum (pitvar) und ein Stall (ól) befanden. Bauernwirtschaften mit einigen Joch Besitz hatten folgende charakteristische Einteilung: Zimmer (ház), Vorraum (pitvar), Kammer (kamra), Stall (ól). Als Heizvorrichtung diente der Schlotofen (kabolás kemence) (Bild 36., 37.). Das ist der Typ des Hegyközer Wohnhauses als Vertreter der nordostungarischen Wohnkultur. Baumaterial lieferten bis zur Mitte des 19. Jahrhunderts die baumreichen Wälder, doch als die intensive Forstwirtschaft den Holzbau einschränkte, hat sich das Bauen aus gestampfter Erde und aus Steinen verbreitet (Bild 33.). Die Blockhäuser wurden aus langen, geraden Stämmen oder aus Schleusenmauern gebaut, doch gab es auch mit Lehm gestampfte Flechtwerke (paticsfal). Zur Dacheindeckung verwendete man bis zum Anfang des 20. Jahrhunderts das Stroh von handgedroschenem Getreide (zsúp) (Bild 35.).

Das System und die einzelnen Elemente der Wohnkultur von Hegyköz sind auch heutzutage in den Haushalten der Bauern aufzufinden. Die Ordnung im Zimmer bestimmte der Tischplatz. Am ende des 19. Jahrhunderts stand der Tisch meist in der ersten Ecke des Zimmers an der Hofseite (Bild 39.), seit der Jahrhundertwende aber schon vorn in der Mitte (Bild 40.). Charakteristisch sind die Möbelstücke der Tischler aus Sátoraljaújhely und Pusztafalu in schwarzer und blauer Grundfarbe wie die mit Blumen verzierte

Truhen (ládák), die sog. Lehntruhen (karos ládák) (Bild 38.) und die einfacheren Kommoden (komót). Die Wände zierte man mit Tellern aus Steingut, auf die Kommoden stellte man einer bestimmten Ordnung nach Zierstücke aus Steingut und Glas. Das zweite Zimmer (hátsó ház) der wohlhabenderen Leute war einfacher eingerichtet. Der Vorraum (pitvar), den man ursprünglich als Vorraum und Rauchabzug benutzte, wurde ab den 30-er Jahren nach und nach als Wohnzimmer benutzt.

6. Hanfarbeiten, Volkstracht

Das Weben und Spinnen war auch noch in der Zeit zwischen den beiden Weltkriegen allgemeiner Brauch, der in den meisten Dörfern erst in den 50-er Jahren aus der Mode kam. Die Leinwand für die Bekleidung, für den Haushalt und für die Wirtschaft haben die Frauen selber gewebt. Bis zu den 30-er Jahren war das Spinnen in Gesellschaft üblich, sowohl die Mädchen als auch die Frauen mieteten je eine Spinnstube (fonóház). Die Arbeit in den Spinnstuben war besonders für die jungen Leute eine Möglichkeit zur Unterhaltung, die Spinnstube war eine Stätte, Bekanntschaften zu schließen und den Zukünftigen zu finden. Es entwickelten sich eigentümliche Tanzspiele wie das Tanzen auf Stühlen sitzend (székestánc). Besonders bunt war das Treiben in der Spinnstube am 13. Dezember, dem Luca-Tag und zur Zeit der Faschingsbälle.

Einige Stücke der Volkstracht haben die Mädchen und Frauen aus Leinwand oder aus gekauften Stoffen genäht, Oberbekleidung wurde vorwiegend bei Schneidern und Kürschnern in Sátoraljaújhely gekauft. Die im wesentlichen einheitliche Volkstracht blieb verhältnismässig lange erhalten, im abliegenden Pusztafalu und Füzérkajata sogar bis in die 30-er, 40-er Jahre. Das unterste Kleidungsstück der Frauen war der Unterrock (pendel) und das Hemd (ing). Charakteristisch sind die ungarisch „Mantel“ (kabát) genannten Faltenröcke, zu denen die Jüngeren weisse seidene, die älteren schwarze Schürzen (kötő) aus Klott oder Blauleinen trugen. Über das Hemd wurde eine ärmellose Weste (derekas) gezogen, die in der Taille zusammengezogen wurde (Bild 42., 43.). Mädchen und Frauen trugen dreieckige Schultertücher (nyakbavaló kendő) und eine Jacke mit Ärmeln (ujjas lajbi) (Bild 44.). Im Winter trug man ein dickes Tuch (borító), Pelze (bunda), waren sehr selten (Bild 45.). Die Tracht der Männer war um die Jahrhundertwende äusserst einfach. Die jungen Männer trugen die weite Hose (gatya) mit Fransen und ein Leinenhemd mit weiten Ärmeln. Seit dem verbreiteten sich auch Hemden mit Manschetten. Vor der Hose wurde eine Schürze (kötő) getragen. Die Feiertagshemden waren bestickt. Über dem Hemd trug man die Weste (derekas) mit Schnürverzierung. Bei kaltem Wetter trug man eine enge Leinenhose (Bild 47.) und einen Überzieher (kitli), später statt Leinen-Tuch hosen. Im Winter

trugen die Männer den zottligen „Debrecener“ oder „Ungvárer“ Schafspelz (guba).

7. Familienleben, Bräuche und Aberglauben besonderer Tage

Die Bräuche, über Generationen von Aberglauben durchwebt, beeinflussten das Alltagsleben des Bauerntums im Hegyköz. Besonders lebendig und am längsten erhalten blieben die Bräuche anlässlich grosser Ereignisse im Familienleben und jene, die sich auf die Festtage des Jahres beziehen.

Die drei bedeutenden Momente im Familienleben sind die Geburt, die Heirat und der Tod. Die abergläubischen Bräuche nach der Geburt waren für den Schutz des Kindes und der Mutter, für ihre gesunde Entwicklung und gegen Verhexung bestimmt. An der Taufe nahmen die Taufpaten und die enge Verwandtschaft teil. Die Hochzeitsbräuche sind bis heute erhalten geblieben. Der Brutschau (lánynéző) und Brautwerbung (lánykérő) folgte im Haus der Braut die Verlobung (kézfogó) mit eigenartigen Mitwirkenden wie falschen Bräuten, Freiern mit Strohseilen und Brennesselsträussen. Ein weiteres Ereignis der Verlobung war das Anzünden eines mit Werg geschmückten stacheligen Astes. Die Hochzeit dauerte um die Jahrhundertwende noch drei Tage, seit den 30-er Jahren nur noch einen Tag. Sie begann am Sonntag mit den Unterhaltung der jungen Leute (konyhatánc), am Montag folgte die Hochzeit, am Dienstag wurde der Kopf der Braut mit einem Tuch verbunden, und alle Gäste tanzten mit ihr (kontyoló). Mittwoch folgte die Draufgabe (ráadás). Die eintägige Feier dauerte von Sonnabendmittag bis zum Sonntagmorgen. Die Heimkehr des jungen Paares nach der Hochzeit war auch mit viel Aberglauben verbunden. Häufig ist die bühnenspielähnliche Verstellung, wenn dem Brautpaar der Weg versperrt wird (Bild 49., 50.). Von den zahlreichen Tanzüberlieferungen und Volksballaden werden einige bei der Hochzeit erwähnt. Von den Begräbnisbräuchen soll das eigenartige Begräbnis jung verstorbener Jungen und Mädchen erwähnt werden, die sog. Fahnenbestattung (lobogós temetés). Vor dem Sarg werden Fahnen aus Tüchern, Blumen und Bändern getragen (Bild 51.). Die Reformierten stellten Grabstangen (gombfa) (Bild 52.), in Pusztafalva zwei Stangen (lábfa) an das Grabende (Bild 53.).

Ein dankbares Thema für Aberglauben und Volksbräuche waren *Neujahr* (Aberglaube am Jahresanfang, Neujahrsbegrüssung), *Epiphanias* (6. Januar. Austreiben der Verhexung, Wetterprophezeiung), *Fasching* (Vergnügungen, Bälle), *Ostern* (Begiessen mit Osterwasser, Eierbemalen, in katholischen Gebieten der Verzehr bestimmter Osterspisen), der erste Sonntag im Mai (Aufstellen eines *Maibaumes* für die Mädchen), *Andreas-Tag* (30. November — verschiedene abergläubische Verfahren zur Beschleunigung der Heirat), *Luca-Tag* (13. Dezember — Verstellungsspiel der jungen Leute, Schutz gegen

die Hexen, Schnitzen des sog. Luca-Stuhles) und *Weinachten* [Prozeduren für eine reiche Ernte im folgenden Jahr, Begrüssung der Bekannten mit kirchlichen Liedern (kántálás), Hirten grüssen die Bauern, das Bethlehemspiel der Katholiken] (Bild 54., 55.).

Tivadar Petercsák

Verzeichnis der Bilder

- Bild 1: Die Dörfer des Hegyköz'
Bild 2: Hegyközer Landschaft, im Vordergrund Nagyhuta. Foto: T. Petercsák.
Bild 3: Trocknen der Pilze an der Sonne. Vágáshuta. Foto: T. Petercsák.
Bild 4: Holzfäller mit seinen Werkzeugen auf dem Wege in den Wald. Vágáshuta. Foto: T. Petercsák.
Bild 5: Forstarbeiter mit dem Schlitten (Közelítő szánka). Kishuta. Foto: T. Petercsák.
Bild 6: Befestigung der Holzstämme auf dem Fuhrwerk. Kishuta. Foto: T. Petercsák.
Bild 7: Brennholz Wird nach Hause getragen. Nagyhuta. Foto: J. Szabadfalvi.
Bild 8: Anfertigung eines Werkzeugstieles auf der sog. Schnitzbank (faragószék). Kovácsvágás. Foto: T. Petercsák.
Bild 9: Drechseln einer Spindel. Pusztafalu. Foto: S. Gönyey.
Bild 10: Kohlenmeiler (mile). Kemencepatak. T. Petercsák.
Bild 11: Der Mist wird auf „travňička“ geladen. Kishuta. Foto: F. Bakó.
Bild 12: Misttransport auf dem Rücken. Nagyhuta. Foto: Gy. Varga.
Bild 13: Pflug mit Karren. Pusztafalu. Foto: G. Tagán.
Bild 14: Pflügen mit der Kuh. Pusztafalu. Foto: I. Balassa.
Bild 15: Ernten mit der Sichel. Kishuta. Foto: F. Bakó.
Bild 16: Einbringen von Getreidegarben auf dem Rücken. Nagyhuta. Foto: T. Petercsák.
Bild 17: Hof mit Scheune. Füzér. Foto: T. Petercsák.
Bild 18: Scheune aus Blockwänden. Füzérkajata. Foto: Á. Janó.
Bild 19: Dreschen in der Scheune. Nyíri. Foto: J. Dévai.
Bild 20: Handmühle (malmocska). Nyíri. Foto: T. Petercsák.
Bild 21: Gestelle zum Trocknen von Futter (oszró). Nyíri. Foto: I. Balassa.
Bild 22: Schweinestall. Füzérkajata. Foto: Á. Janó.
Bild 23: Ausrüstung eines Schweinehirts. Filkeháza. Foto: T. Petercsák.

- Bild 24: Mittagstränken der Rinder auf der Weide. Füzérradvány. Foto: I. Balassa.
- Bild 25: Melken im Freien. Vágáshuta. Foto: T. Petercsák.
- Bild 26: Melken einer eingespannten Kuh. Vágáshuta. Foto: T. Petercsák.
- Bild 27: Vom Markt heimkehrende Frau mit einem Bündel (batyu) auf dem Rücken. Vilyvitány. Foto: T. Petercsák.
- Bild 28: Wanderglaser mit einer Gerätekiste (krošňa). auf dem Rücken. Debrecen. Foto: T. Petercsák.
- Bild 29: Das Flicken eines Gefässes. Debrecen. Foto: T. Petercsák.
- Bild 30: Drahtbinder mit Fahrrad, auf dem Rücken die Werkzeugkiste aus Blech (krošeňka). Vágáshuta. Foto: T. Petercsák.
- Bild 31: Strassenbild mit strohgedeckten Häusern. Pusztafalu. Foto: G. Tagán.
- Bild 32: Wohnhaus mit Hof. Füzérkajata. Foto: T. Petercsák.
- Bild 33: Bautechnik des Holzhauses. Filkeháza. Foto: Á. Janó.
- Bild 34: Wohnhausfassade mit Putzverzierungen. Filkeháza. Foto: Á. Janó.
- Bild 35: Holzhaus mit Strohdach. Filkeháza. Foto: Á. Janó.
- Bild 36: Schlotofen. Pusztafalu. Foto: S. Gönyey.
- Bild 37: Schlotofen aus Ziegeln. Pusztafalu. Foto: S. Gönyey.
- Bild 38: Truhe mit Armlehne. Pusztafalu. Foto: Á. Janó.
- Bild 39: Detail einer Zimmerecke. Füzérkajata. Foto: S. Gönyey.
- Bild 40: Detail eines Hegyközer Zimmers, Tisch in der Zimmermitte. Foto: Á. Janó.
- Bild 41: Wollewickeln. Pusztafalu. Foto: S. Gönyey.
- Bild 42: Tracht einer jungen Frau. Pusztafalu. Foto: G. Tagán.
- Bild 43: Frauentracht. Pusztafalu. Foto: G. Tagán.
- Bild 44: Frauentracht. Pusztafalu. Foto: S. Gönyey.
- Bild 45: Frau in besticktem Pelz. Kovácsvágás. Foto: F. Bakó.
- Bild 46: Männertracht für den Alltag. Kishuta. Foto: F. Bakó.
- Bild 47: Mann in Leinenhosen. Nyíri. Foto: F. Bakó.
- Bild 48: Brautführer mit Schultertüchern (hosszúkendő). Filkeháza. Foto: T. Petercsák.
- Bild 49: Versperren des Weges vor dem Brautzug. Filkeháza. Foto: T. Petercsák.
- Bild 50: Verkleidete Jungen. Filkeháza. Foto: T. Petercsák.
- Bild 51: Fahnenbeisetzung eines jungen Mädchens. Pusztafalu. Foto: S. Gönyey.
- Bild 52: Reformierter Friedhof mit Grabstangen. Füzérradvány. Foto: I. Balassa.
- Bild 53: Der Friedhof von Pusztafalu mit Stangen am Grabende. Foto: T. Petercsák.
- Bild 54: Darsteller des Bethlehemspiels. Filkeháza. Foto: T. Petercsák.
- Bild 55: Alter (öreg) oder Hirtenpelz (guba) aus dem Bethlehemspiel. Filkeháza. Foto: T. Petercsák.

TARTALOM

1. A Hegyköz történeti, néprajzi képe	— — — — —	5
2. Az erdő haszna	— — — — —	13
Gyűjtögetés	— — — — —	15
Favágók, famunka	— — — — —	20
3. Gazdálkodás	— — — — —	29
Földművelés	— — — — —	29
Állattartás	— — — — —	41
4. Vándoriparosok	— — — — —	54
5. Építkezés, lakáskultúra	— — — — —	58
6. Kendermunka, népviselet	— — — — —	69
7. A családi élet szokásai és a jeles napok szokásai, hiedelmei	—	79
A családi élet szokásai	— — — — —	79
Az esztendő ünnepi szokásai	— — — — —	94
Irodalom	— — — — —	105
Das Hegyköz im Komitat Borsod-Abaúj-Zemplén (deutsche Zusammenfassung)	— — — — —	108
Vereichnis der Bilder	— — — — —	114

BORSOD-ABAÚJ-ZEMPLÉN MEGYEI
MÚZEUMI IGAZGATÓSÁG